

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**STAVOVI STUDENATA PEDAGOGIJE O FEMINISTIČKOJ
KONCEPCIJI MAJČINSTVA**

Diplomski rad

Petra Župan

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**STAVOVI STUDENATA PEDAGOGIJE O FEMINISTIČKOJ KONCEPCIJI
MAJČINSTVA**

Diplomski rad

Petra Župan

Mentorica: doc. dr. sc. Barbara Kušević

Zagreb, 2017.

Sadržaj:

1. UVOD	1
2. TEORIJSKA POLAZIŠTA RADA	3
2.1. Roditeljstvo - osnovna određenja	3
2.2. <i>Majčinstvo</i> - bliskoznačnica očinstvu ili specifična roditeljska praksa?	6
2.3. Feminističko majčinstvo	10
2.3.1. Odgoj kao dijaloška praksa	13
2.3.2. Antiseksistički odgoj djece	15
2.3.3. Uključenost očeva u odgoj djece	17
2.3.4. Majčino zaposlenje	19
2.3.5. Majčin aktivizam	22
2.4. Stavovi prema feminističkom majčinstvu i važnost njihovog ispitivanja	23
3. EMPIRIJSKI DIO RADA	29
3.1. Metodologija istraživanja	30
3.2. Rezultati istraživanja i rasprava	32
3.2.1. Poimanje feminističke koncepcije majčinstva	32
3.2.2. Stav o odgoju kao dijaloškoj praksi	36
3.2.3. Stav o antiseksističkom odgoju djece	38
3.2.4. Stav o uključenosti očeva u odgoj djece	43
3.2.5. Stav o majčinom zaposlenju	47
3.2.6. Stav o majčinom aktivizmu	51
3.2.7. Procjena povezanosti studija pedagogije sa stavovima prema feminističkoj koncepciji majčinstva	53
3.3. Osvrt na provedene fokus grupe	56
4. ZAKLJUČAK	58
5. LITERATURA	60
6. PRILOZI	72
6.1. Prilog 1: Okvirni protokol istraživanja:	72
6.2. Prilog 2: Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju	75
6.3. Prilog 3: Tablica kategorija i kodova	76

Stavovi studenata pedagogije o feminističkoj koncepciji majčinstva

Sažetak:

Tema diplomskog rada pripada u područje obiteljske pedagogije, a bavi se stavovima studenata pedagogije prema feminističkoj koncepciji majčinstva. Rad se sastoji od dva dijela - teorijskog i empirijskog. U teorijskom dijelu određeni su ključni pojmovi (roditeljstvo, majčinstvo, feminističko majčinstvo) te pojašnjena važnost poznavanja stavova studenata pedagogije spram prakse feminističkog majčinstva. U empirijskom su dijelu prikazani rezultati dobiveni ispitivanjem stavova studenata pedagogije prema pojedinim elementima ove roditeljske prakse. Podaci su prikupljeni metodom fokus grupe, a sudionici su bili podijeljeni u pet grupa prema godini studija. Rezultati pokazuju da studenti pedagogije uglavnom imaju pozitivno mišljenje prema odgoju kao dijaloškoj praksi, uključenosti očeva u odgoj djeteta i majčinoj zaposlenosti, dok su prema antiseksističkom odgoju djeteta i majčinom aktivizmu pokazali podvojene stavove. Osim toga, sudionici uglavnom smatraju da je studij utjecao na njihove stavove te da su se njihovi stavovi mijenjali otkako studiraju.

Ključne riječi: majčinstvo, feminizam, studij pedagogije, fokus grupa

Pedagogy students' attitudes toward feminist mothering

Abstract:

The subject of this thesis belongs to the field of family pedagogy and it regards pedagogy students' attitudes toward feminist mothering. It consists of two parts – theoretical and empirical. Theoretical part of this paper determines key concepts (parenthood, motherhood, feminist mothering) and explains the importance of knowing the pedagogy students' attitudes toward practice of feminist mothering. Empirical part of this paper presents the results obtained by examining the pedagogy students' attitudes toward different elements of this parental practice. The data were collected through focus group, and the participants were divided into five groups according to the year of study. The results show that pedagogy students mostly have positive attitudes toward child rearing as a dialogue practice, involvement of fathers in child rearing, and maternal employment, while the attitudes toward nonsexist child rearing and the maternal activism are ambivalent. Besides, participants mostly consider that the studies have influenced their attitudes and that their attitudes have changed since studying.

Key words: motherhood, feminism, pedagogy study, focus group

1. UVOD

Obitelj je predmet istraživanja brojnih znanstvenih disciplina, uključujući i pedagogiju, te je oduvijek bila temelj društva, a kroz povijest se mijenjala s njim. Suvremenu obitelj karakteriziraju pluralizacija struktura, emancipacija majčinstva i očinstva te egalitarizam u međusobnim odnosima i roditeljskim obvezama (Maleš i Kušević, 2011), pri čemu je posebno zanimljivo pratiti ulogu majke koja se u posljednjih nekoliko desetljeća uvelike promijenila. Očevi više nisu isključivi hranitelji obitelji, a žene se sve više posvećuju obrazovanju i karijeri, odgađaju rađanje prvog djeteta i rađaju manje djece (Parke i Tinsly 1984, Parke i Stearns, 1993, svi prema Parke 2002; Kušević, 2013a).

Do emancipacije žena, odnosno do promjena u segmentima njihova života (uključujući privatni i profesionalni identitet te život u zajednici) došlo je, između ostaloga, i zahvaljujući feminističkim pokretima koji već više od stoljeća brinu o osnaživanju žena i drugih potlačenih skupina. Za položaj i ulogu majke unutar obitelji od iznimne su važnosti bili tzv. drugi i treći val feminizma, koji su uspjeli značajno promijeniti društveni položaj žene i srušiti stereotipe o ženi kao kućanici, u teoriju uključiti koncepciju roda, majke lezbijke, majke različitih rasa te pisanje o vlastitom iskustvu majčinstva (Hill Collins, 1994; Yob, 2000).

Tema ovog diplomskog rada pripada u područje obiteljske pedagogije, a blisko je povezana i s interkulturalnom, kritičkom i feminističkom pedagogijom te proučava stavove studenata¹ preddiplomskog i diplomskog studija pedagogije o feminističkoj koncepciji majčinstva. Kao budućim stručnjacima iz područja odgoja i obrazovanja, vrlo je važno da već za vrijeme studija steknu znanje o postojanju pluraliteta roditeljskih praksi i razviju pozitivne stavove prema njima. To, naime, može pridonijeti podizanju kvalitete njihovog profesionalnog rada, odnosno, ostvarivanju bolje suradnje s roditeljima koja je važan aspekt svakodnevnog djelovanja većine pedagoga. Osim toga, poznavanje stavova studenata može pridonijeti i ustrojstvu sadržaja na kolegijima različitih odsjeka za pedagogiju te povećanju kvalitete studija. Dodatna potencijalna korist rada je bavljenje temom koja je za sada slabo istražena u Hrvatskoj, zbog čega se ovaj diplomski rad može smatrati skromnim prilogom domaćoj pedagogiji.

Rad se sastoji od dva dijela: teorijskog i empirijskog. U teorijskom su dijelu, kroz nekoliko poglavlja, određeni pojmovi roditeljstva i majčinstva, operacionalizirana koncepcija

---

¹ U radu će sve imenice i zamjenice biti napisane u muškome rodu zbog jednostavnosti izričaja, no podrazumijeva se da one ravnopravno obuhvaćaju osobe svih rodova.

feminističkog majčinstva te elaborirana važnost istraživanja stavova studenata pedagogije spram nje. U empirijskom su dijelu prikazani rezultati dobiveni provođenjem pet fokus grupa u kojima su studenti pedagogije bili podijeljeni prema studijskoj godini, a čiji je cilj bio ispitati kako sudionici razumiju feminističku koncepciju majčinstva i koje stavove vezane uz pojedine elemente ove roditeljske prakse iskazuju. Zaključni dio razmatra moguća ograničenja provedenog istraživanja i nudi nekoliko prijedloga koji mogu biti polazna točka za daljnja istraživanja.

2. TEORIJSKA POLAZIŠTA RADA

2.1. Roditeljstvo - osnovna određenja

Roditeljstvo je jedna od najvažnijih, najodgovornijih i najtežih uloga u obiteljskom životu, uloga koja potpuno zaokuplja, koja uglavnom nosi cjeloživotne posljedice i koja je ireverzibilna nakon što se jednom ostvari (Maleš, 1999; Rosić i Zloković, 2002; Maleš i Kušević, 2011). Iako se u prošlosti roditeljstvo, a samim time i majčinstvo, smatralo samorazumljivim nakon što osobe stupe u brak (Maleš, 1988; Badinter, 2013), danas je ono „sve manje nešto što se *dogođa*, a sve više nešto na što se *odlučuje*“ (Maleš i Kušević, 2011, 54).

U prošlosti se roditeljem smatrala osoba koja je dijete začela, rodila ili usvojila, pri čemu se usvojenje smatralo *posebnim* oblikom ostvarenja roditeljstva, međutim, društvene promjene, pojava pluralizma obiteljskih struktura, znanstvena djelatnost te dosezi suvremene medicine, doveli su do promjena i izmijenili tradicionalno shvaćanje dvaju termina - *roditelja* i *roditeljstva* (Kušević, 2013a).

Pod pojmom roditelja obuhvaćeni su majka i otac, pri čemu aktualni *Obiteljski zakon* (2015) godine majkom primarno smatra ženu koja je rodila dijete.² Iz navedenog je lako zaključiti da aktualni zakon naglašava *biološku* vezu djeteta i roditelja, iako sadrži i odredbe vezane uz medicinski potpomognutu oplodnju i posvojenje. Međutim, osim *biološkog*, moguć je i drugi, pedagogiji i feminizmu mnogo važniji oblik roditelja - *socijalni*. Socijalni su oni roditelji koji „ne moraju istodobno biti i biološki, ali se skrbe i odgajaju dijete“ (World book encyclopedia, 1994, prema Ljubetić, 2007, 45). Kod socijalnih je roditelja naglasak na aktivnostima koje roditelj obavlja pa se roditeljstvom u tome smislu označava skup namjernih aktivnosti čiji je cilj osigurati djetetov opstanak i razvoj (Hoghugh, 2004). Takvome određenju odgovara engleski pojam *parenting*, koji „uključuje aktivnosti i onih osoba koje nisu djetetovi roditelji, ali su odgovorni za njegov razvoj“ (Maleš i Kušević, 2011, 48). Tim se pojmom manje

---

² U Članku 61. Obiteljskog zakona, navedeno je koga se smatra djetetovim ocem:

„(1) Djetetovim ocem smatra se majčin muž ako je dijete rođeno za vrijeme trajanja braka ili u razdoblju do tristo dana od prestanka braka.

(2) Ako je majka djeteta u razdoblju do tristo dana od prestanka braka smrću, sklopila kasniji brak, muž majke iz posljednjega sklopljenog braka smatra se ocem djeteta.

(3) Muškarac koji se smatra ocem djeteta rođenog za vrijeme trajanja braka ili u razdoblju do tristo dana od prestanka braka razvodom ili poništajem može uz pristanak majke i majčina muža priznati dijete.

(4) U slučaju iz stavka 2. ovoga članka muškarac koji se smatra ocem djeteta može, uz pristanak majke i majčina muža iz kasnijeg braka priznati dijete.

(5) Na priznanje očinstva iz stavaka 3. i 4. ovoga članka na odgovarajući se način primjenjuju odredbe ovoga Zakona o priznanju očinstva.“

naglašava biološka veza osobe s djetetom, a naglasak se stavlja na aktivnost, odnosno na to što se čini, a ne *tko* to radi (Hoghughi, 2004). Standardni hrvatski jezik nema riječ koja bi bila istoznačna engleskom terminu, no kao ekvivalenti se spominju *biti roditelj* i *roditeljevanje* (Maleš i Kušević, 2011; Kušević, 2013a).

Na tome tragu, u ovome će se radu *roditeljstvo odrediti kao skup aktivnosti koje osoba poduzima radi poticanja djetetovog cjelokupnog razvoja*. Pritom je vrlo važno naglasiti da se roditeljstvo shvaća kao vrlo širok pojam jer roditeljske aktivnosti mogu obavljati i druge odrasle osobe koje nisu nužno biološka majka i/ili otac djeteta.

Upravo zbog toga što je pojam roditeljstva vrlo širok, pri uporabi mu se često ne može prepoznati pravo značenje i smisao, međutim, može se reći da roditeljstvo čine: „subjektivni doživljaj roditeljstva, roditeljski odgojni stil, roditeljske vrijednosti, aktivnosti i postupci“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, 243), a ono podrazumijeva i vještine kojima odrasli skrbe o podizanju i njezi djece (Ljubetić, 2007). Među aktivnostima koje roditelji provode u svojoj roditeljskoj praksi ističu se: fizička, emocionalna i socijalna briga; kontroliranje pomoću primjerenih mjera te briga za holistički razvoj djeteta (Hoghughi, 2004). U europskom kontekstu, najvažnijim odgovornostima roditelja radi zadovoljavanja razvojnih potreba djeteta, smatraju se: „(1) zadovoljavanje temeljnih životnih potreba djeteta, (2) osiguranje djetetove sigurnosti, pružanje djetetu (3) emocionalne topline, (4) poticaja i poticajnih uvjeta za učenje i razvoj, (5) vodstva/usmjeravanja i granica te (6) stabilnosti“ (Cleaver, 2004, Pećnik, 2007; svi prema Pećnik, 2013, 55).

Roditeljstvo se, međutim, ne odvija u vakuumu, već je smješteno u određeno vrijeme i prostor (Ljubetić, 2007; Maleš i Kušević, 2011) te na njega utječu brojni aspekti zbog čega neke od njih valja i nabrojati. Bronfenbrenner (1979, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) navodi kako na roditeljstvo utječu interakcije djeteta, roditelja i socijalne okoline. On je bio među prvima koji su obitelj proučavali kao dio širokog konteksta, za razliku od dotadašnjih znanstvenika s pojedinačnim i ograničenim pristupima. Prema njegovoj ekološkoj teoriji, obitelj se promatra kao „mikrosustav unutar šireg okvira gnezdastih sustava koji uključuju rođake, prijatelje, susjede koji su ugrađeni u šire socijalne jedinice kao što su škola, radno mjesto roditelja, lokalna zajednica i šire društvo“ (Wagner Jakab, 2008, 120). Na ponašanje roditelja prema djetetu stoga utječu: karakteristike roditelja (dob, spol, obrazovanje, sredina u kojoj živi, životno zadovoljstvo), karakteristike djeteta (dob, spol, ličnost), obiteljski kontekst (socioekonomski status, odnosi među članovima), demografski procesi, promjene u sustavu

vrijednosti i brojni drugi faktori. (Maleš, 1988; Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Maleš i Kušević, 2011). Osim navedenog, na roditeljstvo uvelike utječe i znanstvena djelatnost. Suvremene znanstvene spoznaje o razvoju djece odrazile su se na sliku djeteta, ali i na promjenu shvaćanja uloge roditelja u poticanju dječjeg razvoja (Maleš i sur., 2012). Osim što je određeno prirodnim odnosima povezanosti i ljubavi između roditelja i djeteta, roditeljstvo je i zakonski regulirano, što znači da država zakonima i konvencijama brine o načinu na koji roditelj skrbi o djetetu.³ Svi aspekti koji utječu na roditeljstvo, a koji su prethodno navedeni, pred suvremene roditelje postavljaju nova očekivanja - kontinuirani razvoj i unaprjeđivanje roditeljskih kompetencija u skladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama i zahtjevima društva (Mandarić Vukušić, 2016).

Pritom je važno naglasiti da se suvremeno roditeljstvo shvaća kao *ravnopravno roditeljsko partnerstvo* (Deutsch, 2001, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Ukoliko je obiteljska struktura dvoroditeljska, roditelji čine tim koji zajednički djeluje i u kojem su majčinstvo i očinstvo dva ravnopravna i jednako vrijedna dijela roditeljstva (Brajša, 1995). U današnjim je obiteljima sve prisutniji tzv. egalitaristički model odnosa koji karakterizira podjela uloga prema interesima i stručnosti, a ne prema spolu roditelja (Leinert Novosel, 1999), što znači da supružnici odbacuju „muške“ i „ženske“ poslove te obavljaju iste zadatke i dužnosti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Stoga se može reći da razlika između oca i majke sve više postaje pitanje razlika u njihovim ličnostima, umjesto u njihovim spolnim ulogama (Maleš i Kušević, 2011). Obitelji u kojima muž i žena dijele poslove bez obzira na rod nazivaju se *post-gender couples* (Risman i Johnson-Sumerford, 1998, prema Mack-Canty i Wright, 2004) što su hrvatski autori preveli kao *brakovi postrodnih uloga* (Risman i Johnson-Sumerford, 1998, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Partneri u takvoj zajednici vjeruju u ravnopravnost rodova, a interakcije među njima vode se prema pravilima pravednosti i podjele (Cowdery i Knudson-Martin, 2005, Schwartz, 2003; svi prema Mack-Canty i Wright, 2008). U egalitarnim odnosima, naime, nisu sve dužnosti podijeljene točno po pola, nego se to više odnosi na subjektivni osjećaj ravnopravnosti i međusobnog poštovanja

---

³ Primjerice, prema Obiteljskom zakonu iz 2015, roditeljstvo je određeno kao skrb o djetetu u nekoliko kategorija. Članak 92. navodi temeljni sadržaj roditeljske skrbi:

„(1) U sadržaj roditeljske skrbi ulazi pravo i dužnost zaštite osobnih prava djeteta na:

1. zdravlje, razvoj, njegu i zaštitu
2. odgoj i obrazovanje
3. ostvarivanje osobnih odnosa i
4. određivanje mjesta stanovanja.

(2) U sadržaj roditeljske skrbi ulazi pravo i dužnost upravljanja djetetovom imovinom.

(3) U sadržaj roditeljske skrbi ulazi pravo i dužnost zastupanja djetetovih osobnih i imovinskih prava i interesa“.

među partnerima te na balans moći i donošenja odluka (Tuites i Tuites, 1986, prema Jugović i Kamenov, 2011; Garrett, 2009, prema Maleš i Kušević, 2011). Pritom se takvo *roditeljvanje*, koje se odmiče od koncepta roda, naziva *de-gendered parenting*, a odnosi se na sljedeće aspekte roditeljske prakse: vrijeme koje roditelj provodi s djetetom, prirodu roditeljskih zadataka, ponašanja i uvjerenja oko odgoja te konstrukciju oko primarnog roditeljvanja (Deutsch, 1999). Pretvaranje majčinstva i očinstva kao zasebnih jedinica u ujedinjeno roditeljstvo bez naglaska na rodne uloge vrlo je važno (Crittenden, 1995, prema Deutsch 1999), a taj odmak od ustaljenih rodni uloga vodi ka konceptu androginog roditeljstva. Androgenost i oca i majke izraženija je kod obitelji s većom očevom uključenosti u odgoj djeteta, a do tog se zaključka došlo usporedbom s tradicionalnim obiteljima (Russell, 1983, prema Parke, 2002).

Partneri koji smatraju da je jednakost u vezi ostvarena osjećaju se zadovoljnijima (Walster i sur. 1978, prema Jugović i Kamenov, 2011), a ako ne dođe do osjećaja pravednosti u raspodjeli obiteljskih poslova, izvjesni su sukobi među partnerima (Kluwer i sur., 1997, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Podjela dužnosti i obaveza pozitivno će utjecati na osjećaj roditeljske kompetencije i majke i oca (Levy-Shiff, 1994, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), a dobar odnos između majke i oca će se, naravno, reflektirati i na odnos prema djetetu i vezu s djetetom (Juil, 1996). Kako bi došlo do ravnopravnosti među roditeljima i uspostavljanja ravnoteže između majčinstva i očinstva, potrebno je demistificirati majčinstvo i emancipirati očinstvo (Brajša, 1995) te usvojiti partnerski odnos prema načelu *ravnopravnog dostojanstva* koji predstavlja „jedinu alternativu obrascu patrijarhalne obitelji iz prošlosti“ (Juil, 2008, 24). Međutim, valja istaknuti da osjećaj zadovoljstva i ravnopravne podjele obiteljskog rada ovisi i o usklađenosti rodni ideologija među partnerima pa žene s tradicionalnim patrijarhalnim stavovima možda neće osjećati nezadovoljstvo neravnomjernom podjelom kao što bi to bio slučaj kod žena s egalitarnom rodnom ideologijom (Jugović i Kamenov, 2011).

2.2. Majčinstvo - bliskoznačnica očinstvu ili specifična roditeljska praksa?

Prema Obiteljskom zakonu (2015) majka je primarno određena kao žena koja je dijete *rodila*. Međutim, ako se u obzir uzmu mogućnosti medicinski potpomognute oplodnje, surogat majčinstvo (koje u Hrvatskoj, doduše, nije dozvoljeno), majke-posvojiteljice te

pomajke, jasno je kako je definiranje majke vrlo kompleksno (Čudina Obradović i Obradović, 2006) pa Zakon navodi i ostale mogućnosti bivanja majkom.

U rječnicima i leksikonima hrvatskoga jezika majka je također uglavnom određena kao osoba koja je *rodila dijete* (primjerice Šonje, 2000b; Anić, 2003b), no u novom rječniku iz 2015. godine majka je određena kao osoba koja je *rodila ili odgojila dijete* (Jojić, 2015b) čime je osim biološke veze naglašena i ona socijalna. S druge strane, majčinstvo je određeno kao stanje ili svojstvo majke (u odnosu na dijete) (primjerice Šonje, 2000a; Anić, 2003a; Jojić, 2015a).

U engleskom jeziku u feminističkom diskursu majčinstva, postoje dva termina koja se uvelike razlikuju i na čijoj distinkciji inzistiraju feministički orijentirani autori. To su *motherhood* i *mothering*, a smatraju se suprotstavljenim polovima majčinstva. Adrienne Rich (1995) je u proučavanje majčinstva uvela termin *mothering* kao alternativu terminu *motherhood*. *Motherhood* je definirala kao opresivnu instituciju pod kontrolom muškaraca koja je getoizirala i degradirala ženine potencijale, a *mothering* shvaća kao žensko iskustvo bivanja majkom koje je izvor moći i koje djeluje osnažujuće za žene (Rich, 1995). Pojam *motherhood* dio je patrijarhalne ideologije prožete vjеровanjima i vrijednostima koja se tiču dužnosti, odgovornosti i standarda majčine prakse koja je dubinski opresivna prema ženama (Green, 2010c).

U hrvatskom jeziku, međutim, nema termina koji bi bio ekvivalent engleskom terminu *mothering*, no Tijana Pavliček (2016, 33) kao mogući prijevod ističe *majčinsko njegovanje* jer ono „podrazumijeva aktivnu praksu brige za djecu, odnosno njegovanje/odgajanje“ koje ne mora nužno biti vezano uz biološku majku. Druga mogućnost za prijevod termina *mothering* mogla bi biti novotvorenica - *majčevanje*. Ta bi riječ bila ekvivalent *roditeljevanju* ili *bivanju roditeljem*, a ticala bi se isključivo majčinske prakse, odnosno specifičnih aktivnosti koje majka obavlja u odnosu na dijete. Iako neusklađena sa standardnim hrvatskim jezikom, ta bi riječ, slično kao i *roditeljevanje*, u početku mogla biti rezervirana za stručnjake koji se bave obiteljima, poput pedagoga, psihologa, sociologa, pravnika itd., a pridonijela bi dekonstrukciji i demistifikaciji prirodnosti roditeljstva i majčinstva (prema Kušević, 2013a). Na temelju svega navedenoga, određenje majčinstva za potrebe ovog rada glasi: *majčinstvo je skup aktivnosti koje majka obavlja u odnosu prema djetetu te skup uvjerenja koja majka ima o roditeljstvu*.

Romantično viđenje majčinstva uglavnom asocira na emocije poput ljubavi, topline, razumijevanja, bliskosti i zaštitničkog ponašanja, odnosno, na instinkt koji je *urođen i prirodan* svim majkama kao primarnim njegovateljima. Međutim, te „slike o djetetu, odgoju i majkama društveno su konstruirane“ (Hays, 1996, 19). Stevanović (2000) ističe kako većina znanstvenika smatra da majčinski instinkt nije urođen, a neki od autora ističu i da su urođenost i bezuvjetnost majčine ljubavi prema djetetu predrasude (Rich, 1995; Rosić i Zloković 2002) jer se uloge roditelja uče, a roditelji se ponašaju prema očekivanjima društva (Kapor-Stanulović, 1985, prema Stevanović, 2000).

Iako se društvena očekivanja vezana uz roditeljske uloge mijenjaju, a mnoge obitelji podržavaju ideju egalitarizma, jednaka briga partnera oko djeteta još uvijek nije ostvarena (Jugović i Kamenov, 2011). U literaturi se navodi da se majčina i očeva interakcija s djetetom uvelike razlikuju⁴ pa je „opravdano nazivati ih majčinskom i očinskom praksom te zasebno promatrati njihove karakteristike i učinke na dijete“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, 250). Međutim, te se uloge ne mogu promatrati odvojene jedna od druge zbog čega se i govori o zajedničkoj odgovornosti za podizanje djeteta (Stevanović, 2000).

Majčinstvo se odvija unutar specifičnog konteksta uokvirenog rasom, staležom i rodnom, koji uvelike oblikuju shvaćanja i aktivnosti majke (Collins, 1994, prema Arendell, 1999), a majke, iako se međusobno razlikuju po kulturi i individualnosti, dijele zajednički set aktivnosti (Ruddick, 1994, prema Arendell, 1999). Naime, tipični zadaci koje majka ima u svojoj roditeljskoj praksi podrazumijevaju kupanje, mijenjanje pelena, presvlačenje, uspavljivanje, bavljenje djetetom noću, razgovor s djetetom, pripremu za krevet, njegu bolesnog djeteta itd. (Wood i Repetti, 2004, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Očinsku praksu, s druge strane, karakteriziraju aktivnosti poput igre, poučavanja, poticanja na istraživanje te suočavanja s izazovima (Grossman i sur., 2002, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), a njegova se uključenost u interakciju s djetetom povećava kako dijete raste, počevši od njegove 1,5 godine (Čudina-Obradović i Obradović, 2006), a do izražaja dolazi u kasnijoj predškolskoj fazi (Stevanović, 2000). Međutim, valja napomenuti da, iako referirana istraživanja potenciraju shvaćanje majčinstva i očinstva kao bitno različitih roditeljskih uloga, i otac i majka jednako su sposobni primjereno reagirati na dječje signale te su jednako osjetljivi na potrebe djeteta (Maleš, 1988). Zanimljivo je zato istaknuti dobrobiti očeve uključenosti u hranjenje malog djeteta koje se inače smatra sastavnim dijelom majčinske

---

⁴Razlikuju se prema: „količini uključenosti, vrsti dominantnih aktivnosti, vrsti i načinu odnosa prema djetetu i specifičnim i različitim učincima i posljedicama“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, 250).

prakse (Wood i Repetti, 2004, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Zaključeno je da su očevi koji su djecu hranili pomoću bočica bili fizički bliži i majci i djetetu, češće su koristili riječ „mi“ dok su govorili o skrbi i hranjenju djeteta te su bili uključeni i u dojenje (Deutsch, 1999). Također, otkriveno je da dojenče popije podjednaku količinu mlijeka neovisno o tome hrani li ga majka ili otac pa se zaključuje kako su očevi jednako uspješni u hranjenju dojenčeta kao i majke te da su podjednako osjećajni kao one (Parke, 2002). O ravnopravnoj podjeli roditeljskih uloga, ali i aktivnostima koje razbijaju ustaljene stereotipe o rodnim ulogama posvjedočio je i jedan feministički orijentiran otac koji je rekao da svake subote sa sinom peče kolače jer ih obojica vole jesti te da sina kupa svake večeri dok je djetetova majka u školi (prema Mack-Canty i Wright, 2004). Feminističke obitelji, naime, karakterizira odmak od rodne stereotipizacije roditeljskih uloga te uključenost očeva u odgoj djeteta (O'Reilly, 2008a).

Međutim, u patrijarhalnim i tradicionalnim društvima, ženin (ne i muškarčev) status je određen njezinom roditeljskom ulogom (Rosić i Zloković, 2002), što znači da se vrednuje prema tome ima li dijete ili ne te prema načinu na koji obavlja majčinsku ulogu. Zanimljivo je pritom istaknuti da je „tek s XX. stoljećem majka počela biti percipirana kao ključna i nenadomjesna osoba u djetetovu razvoju“ (Kušević, 2013b, 98) čemu su prethodila brojna istraživanja. Povećani znanstveni interes i nove spoznaje pridonijeli su povećanim očekivanjima od majki i dovele do tzv. *kulture intenzivnog majčinstva* (Kušević, 2012) koja u prvi plan stavlja zadovoljavanje djetetovih potreba nauštrb majčinih. Termin *intenzivno majčinstvo* skovala je Sharon Hays (1996), misleći pritom na filozofiju odgoja koja počiva na tri temeljna načela: majka je djetetov primarni odgajatelj; odgoj djeteta je važniji od majčinog plaćenog posla i posljednje, da takav oblik majčinog njegovanja zahtjeva izdvajanje velike količine vremena, energije i materijalnih sredstava, ali i oslanjanje na mišljenje stručnjaka.

Zbog izrazitog naglaska na majčinu ulogu, znanstvene su spoznaje bile izložene brojnim kritikama i osporavanjima. To se posebice odnosi na Bowlbyjevu teoriju privrženosti koja je naglašavala ulogu majke, a očevu ulogu smatrala tek sporednom (Maleš, 1999) zbog čega su ga feministkinje oštro kritizirale tvrdeći da dijete može ostvariti sigurnu privrženost i s drugim osobama (s ocem, bakom, starijim bratom i sestrom itd.), što je Bowlby na poslijetku prihvatio i zbog čega je kasnije revidirao svoju teoriju (Mindoljević Drakulić, 2015). O dostatnosti jedne odrasle osobe (koja ne mora biti biološka majka) za odgoj djeteta pisali su brojni autori (primjerice, Brajša, 1995; Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Ljubetić, 2007, 2011; Mindoljević Drakulić, 2015). U skladu s tim, navodi se kako „dijete treba i uvijek će trebati

„majku“ tj. jednu odraslu osobu koja ga na poseban način voli i pomaže mu da se razvije u čovjeka. Nije toliko bitno je li to njegova biološka majka ili netko drugi, pa čak i bez obzira na spol“ (Brajša, 1995, 77). Također, ističe se kako se „pojam „majka“ u teoriji privrženosti danas ne odnosi samo na majku već na skrbnika u širem smislu koji preuzima brigu o djetetu i s kojim je dijete u stalnom kontaktu“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, 251) te da i otac može preuzeti „primarnu ulogu njegovatelja“ (Ljubetić, 2007, 65). Upravo takvo *određivanje majke u širem smislu* karakterizira feminističku koncepciju majčinstva prema kojoj u odgoju djeteta trebaju sudjelovati i druge osobe - majčin partner, članovi obitelji, prijatelji, zajednica i sl. (O'Reilly, 2008a; Green, 2010b), a te osobe koje sudjeluju u odgoju djeteta, nazivaju se *co-mothers* ili *othermothers*, odnosno *druge majke* (O'Reilly, 2008a).

U skladu s navedenim idejama razvio se i koncept feminističkog majčinstva koji će, kao ključna cjelina ovoga rada, biti pojašnjen u nastavku.

2.3. Feminističko majčinstvo

U kontekstu *feminističkog majčinstva*, u engleskom se jeziku koristi ranije pojašnjeni termin *mothering*, ali i drugi srodni, termini poput: autentično, ginocentrično, lezbijsko/queer majčinstvo i sl. (O'Reilly, 2004; Green, 2010a). Pišući o majčinskoj praksi koja se odupire patrijarhatu, Rich (1976, prema O'Reilly, 2008a) koristi riječ *courageous* (hrabro, odvažno), Douglas i Michaels (2004, prema O'Reilly, 2008a) riječ *rebellious* (buntovno, pobunjeno), a Cooper (1987, prema O'Reilly, 2008a) koristi termin *radikalno* majčinstvo. Osim navedenih termina, prisutan je i termin *empowered mothering* čiji prijevod također još uvijek ne postoji u standardnom hrvatskome jeziku, no koji bi se mogao prevesti kao *majčinstvo koje ima/dobiva vlast* (prema O'Reilly, 2008a). Riječ je o terminu koji je početkom 2000-ih počela koristiti Andrea O'Reilly, a koji podrazumijeva takvu teoriju i praksu majčinskog njegovanja od kojeg profitiraju majka i dijete, ali i društvo (Green, 2010a).

Svi su ovi termini povezani s feminizmom koji je revolucionarizirao proučavanje obitelji (Baca Zinn, 2000) i vjerojatno više nego bilo koji drugi pristup utjecao na proučavanje obitelji tijekom posljednjih nekoliko desetljeća (Haralambos i Holborn, 2002). Feminizam, primjerice, ističe da su obiteljske forme povijesno i društveno konstruirane, a da nisu prirodna posljedica bioloških razlika između žena i muškaraca (Baca Zinn, 2000). Promičući ideju o pluralitetu

obiteljskih struktura (Mack-Canty i Wright, 2004) i jednakoj vrijednosti svih obitelji, feministi su izazvali *mainstream* ideje o obiteljima i njihovim članovima (Allen i sur., 2013).

Danas se, naime, sve češće susrećemo s različitim životnim stilovima koji su rezultirali pluralitetom obiteljskih oblika (Raboteg-Šarić i sur., 2003), a razlike u obiteljskim strukturama mogu se promatrati uzimajući u obzir različite kriterije: “kroz odnos roditelja i djece (npr. biološka i usvojena djeca), kroz bračni status roditelja (razvedeni, odvojeni, ponovno oženjeni), s obzirom na broj roditelja u obitelji (jedoroditeljske i dvoroditeljske obitelji) te seksualnu orijentaciju roditelja (heteroseksualni i homoseksualni parovi)” (Wise, 2003, prema Maleš, 2012, 14). I dok „tradicionalisti pozivaju na „povratak“ nuklearnoj obitelji kao temeljnom društvenom obliku, postmodernisti navode da niti jedan oblik obitelji ne treba smatrati normom u odnosu na druge tipove obitelji“ (Haralambos i Holborn, 2002, 504), što se svakako uklapa u feminističku ideju obitelji (Mack-Canty i Wright, 2004).

Unatoč tome što feminizam nastoji olakšati položaj žena u brojnim područjima, o povezanosti feminizma i majčinstva postoje brojni negativni stereotipi. Unatoč tome što je feministički pokret proobiteljski (hooks, 2004), mediji, predstavnici religija i druge društvene skupine često pogrešno tumače ciljeve i aktivnosti feminističkog majčinstva (Kinsler, 2010), što uvelike utječe na svijest ljudi i prihvaćanje javnosti. Feministkinje se osuđuje da se generalno protive majčinstvu, no stvarnost je znatno kompleksnija od toga. Naime, propitivanje teorije i prakse majčinstva tijekom zadnjih desetljeća jedno je od ključnih područja djelovanja velikog broja feminističkih autora, a odbacivanje majčinstva zapravo je ideal manjeg broja radikalnih feminista. Jedna od žena koja je odbacila majčinstvo i pisala o društvenoj (a ne biološkoj) uvjetovanosti majčinstva, ali i ženskog bića općenito bila je Simone de Beauvoir, pobornica egzistencijalizma. Prema njoj, odbacivanje majčinstva bio je preduvjet za nadilaženje ženine podređenosti (Neyer i Bernardi, 2011). Međutim, još je krajem 1960-ih i početkom 1970-ih došlo do velikog zaokreta u feminističkoj misli - teoretičari su se odmakli od kulturalističkog pristupa Simone de Beauvoir, a majčinstvo je uključeno kao „ključno žensko iskustvo prema kojem se može ponovno izgraditi humaniji i pravedniji svijet“ (Badinter, 2013, 49). To je potaklo mnoge žene da pišu o vlastitom iskustvu majčinstva, a jedna od pionirki ženskog pisma u kontekstu feminističke analize majčinstva bila je Adrienne Rich koja je 1976. godine izdala zbirku eseja *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. Nakon izdavanja tog iznimno utjecajnog interdisciplinarnog djela, majčinstvo je postalo središnjom temom feminizma (O'Reilly, 2004).

Feminističko se majčinstvo, stoga može odrediti kao „svaka praksa koja izaziva i mijenja različite aspekte patrijarhalnog majčinstva koje je limitirajuće i opresivno prema ženama“ (O'Reilly, 2008a, 4). Ono je politički čin koji se odvija u svakodnevnom životu, a čiji je cilj društvena promjena (Green, 2008a; Green, 2010a). Feministička obitelj se, prema tome, može odrediti kao zajednica u kojoj se roditelji (pod čime podrazumijevamo sve roditeljske figure) identificiraju s feminističkim načelima i u kojoj se dijete prema tim principima i odgaja (Mack-Canty i Wright, 2008). Feminističke obitelji konstantno izazivaju hijerarhijske sustave kao što su: privilegija muškaraca, rasizam, heteroseksualnost, nepotreban autoritet odraslih i „univerzalnost“ obiteljskih struktura (Mack-Canty i Wright, 2004). Ta perspektiva majčinstvo smatra političkom opcijom unutar koje majke mogu utjecati na društvenu promjenu kroz socijalizaciju djece i društveno-politički aktivizam (O'Reilly, 2008a). Ova se odgojna praksa protivi patrijarhalnom majčinstvu, izaziva *mainstream* roditeljske prakse, ne smatra da majčinstvo definira ženin identitet te potiče žene da paralelno s majčinstvom obavljaju i druge životne uloge, ne vjerujući da je isključivo majka odgovorna za razvoj djeteta (Green, 2010b).

Međutim, pri preciznijem definiranju feminističkog majčinstva javljaju se određene teškoće. O'Reilly (2008a, 4) navodi kako se pri istraživanju feminističkog majčinstva više govori o tome „što ono nije i što ono ne podrazumijeva“ nego o tome „što ono jest“ te ističe kako je pri određivanju feminističkog majčinstva potrebno ponuditi *open-ended* ili *otvorenu* definiciju. Osim teškoća s definiranjem, postavlja se i pitanje u kojoj se mjeri majke deklariraju kao feministkinje. Naime, mnogo se roditelja odbija nazvati feministima (iako se njihova roditeljska praksa podudara s feminizmom) jer to shvaćaju kao etiketiranje (O'Reilly, 2008a).

Značajke feminističkog majčinstva mogu se detaljnije pojasniti kroz svrstavanje u različite kategorije zbog čega u nastavku slijedi pregled pojedinih elemenata feminističkog majčinstva iz relevantne literature, ali i određenje elemenata feminističkog majčinstva koji su važni za ovaj rad. Andrea O'Reilly (2008a) kao ključne elemente ove roditeljske prakse ističe: majčinstvo, obitelj, odgoj djece i aktivizam te kroz svaku od tih tema objašnjava karakteristike feminističkog majčinstva. Tuula Gordon (1990, prema O'Reilly, 2008a) je kao faktore specifične za feminističko majčinstvo izdvojila: način na koji majka izaziva i kritizira mitove o majčinstvu, antiseksistički i antirasistički odgoj djece, očekivanje očeve uključenosti u svakodnevnom životu te politička aktivnost. Nadalje, Fiona Joy Green (2010b) ističe da se feminističko majčinstvo primarno bavi osnaživanjem majke, osnaživanjem djece i donošenjem društvene promjene, a obilježavaju ga: samostalni odabir majke o načinu začeca i

odgoja djeteta; egalitarni heteroseksualni odnosi s djetetovim ocem ili pak istospolne ili queer zajednice; co-parenting, tj. uključivanje drugih odraslih osoba u odgoj djeteta te majčina briga oko vlastite karijere.

U ovom će se radu, temeljem pregleda predstavljene relevantne literature i uvažavanjem pedagojski relevantnih tema, *termin feminističko majčinstvo koristiti u smislu roditeljske prakse koja je suprotstavljena opresivnom patrijarhalnom majčinstvu (instituciji definiranoj i kontroliranoj od strane muškaraca u kojoj se naglašava važnost i isključivost biološke majke za odgoj djeteta, prema Rich, 1995), a koju čine sljedeće kategorije: odgoj kao dijaloška praksa, antiseksistički odgoj djece, uključenost očeva u odgoj djece, majčino zaposlenje te majčin aktivizam.* U nastavku slijedi pojašnjenje navedenih elemenata feminističkog majčinstva.

2.3.1. *Odgoj kao dijaloška praksa*

Kao prvi element feminističke koncepcije majčinstva za ovaj je rad određen *odgoj kao dijaloška praksa*, a podrazumijeva prakse poput smanjenog autoriteta roditelja, uvažavanja djeteta kao individue, poštivanja djetetova mišljenja te obrazlaganja postavljenih zahtjeva i zabrana.

Ispitujući roditeljska uvjerenja o ispravnim postupcima prema maloj djeci na reprezentativnom broju ispitanika u Hrvatskoj, otkrivena je visoka zastupljenost uvjerenja o važnosti poslušnosti i podređenosti djeteta odraslima što je karakteristično za tradicionalno, patrijarhalno viđenje odnosa djeteta i roditelja (Pećnik i sur., 2011). Feminizam, s druge strane, kao prvi pokret za društvenu pravdu koji je upozorio da naše društvo djecu smatra vlasništvom roditelja (hooks, 2004), ističe važnost uvažavanja djeteta kao individue (O'Reilly, 2008a).

Slika djeteta koju promiču feminističke obitelji u skladu je s modernom i suvremenom slikom djeteta kao kompetentne osobe čije se mišljenje poštuje i koja donosi odluke oko pitanja koja je se izravno tiču (prema Maleš i sur., 2012) te osobe koja je aktivni sudionik u procesu vlastita razvoja (Schaffer, 1996, Pećnik, 2008; svi prema Pećnik i sur., 2011), što je vidljivo kroz metode odgoja i odnos prema djetetu.

Feministički orijentirani roditelji izazivaju inače neupitan autoritet odraslih u odnosu prema djeci zbog čega dolazi do rekonstrukcije hijerarhijskih odnosa (Mack-Canty i Wright, 2008), a jedna majka u skladu s tim izjavljuje „*Od početka sam djecu tretirala kao sebi ravnopravne pa su moje kćeri uvijek imale pravo izraziti se.*“ (Green, 2004, 133).

Autoritet roditelja je, međutim, neosporno važan i potreban djetetu pa se kao posebno prikladan stil roditeljstva ističe autoritativni ili demokratski stil (Pernar, 2010). Takav stil karakteriziraju iskazivanje ljubavi i topline, postavljanje jasnih granica i kontroliranje, ali i objašnjavanje tih granica i pravila (Baumrind, 1967, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Posljednja karakteristika, pojašnjavanje određenih zahtjeva i zabrana, naziva se *indukcijom*, a važna je u procesu internalizacije prihvatljiva ponašanja (Grolnick i sur., 1997, prema Pećnik i sur., 2011) jer djetetu omogućuje upravljanje vlastitim ponašanjem (Pećnik i Starc, 2010). Međutim, istraživanja su pokazala da roditelji učenika osnovnih škola u Hrvatskoj nisu sigurni trebaju li primjenjivati indukciju ili ne (Velki i Bošnjak, 2012) te da svaki četvrti ispitanik (reprezentativnog uzorka iz Hrvatske) smatra da malom djetetu starosti između jedne i tri godine nije potrebno obrazlagati zahtjeve i zabrane (Pećnik i sur., 2011). Feministički orijentirani roditelji, s druge strane, redovito koriste indukciju u svojoj roditeljskoj praksi pa je jedan roditelj izjavio: „*Ako se moramo usprotiviti kćerinoj želji i imamo dobre razloge za to, mi joj to pojasnimo.*“ (Mack-Canty i Wright, 2004, 869).

Kao još jedan važan aspekt feminističkog majčinstva ističe se pravo djeteta da sudjeluje u donošenju odluka (Mack-Canty i Wright, 2008). Vrlo je važno da roditelj prilikom donošenja odluka koje se tiču djeteta i obitelji vodi računa i o djetetovu mišljenju jer mu na taj način pokazuje da ga poštuje kao osobu s „*vlastitim shvaćanjima, idejama, planovima, preferencijama i ljudskim dostojanstvom*“ (Pećnik i Starc, 2010, 17). Uostalom, to je i zakonski regulirano pa, primjerice, Obiteljski zakon (2015) navodi da dijete ima pravo biti obaviješteno o situacijama koje ga se tiču te da su roditelji (i drugi skrbnici) dužni poštivati njegovo mišljenje. Osim toga, Konvencija o pravima djeteta (2001) ističe da dijete mora imati aktivnu ulogu u svom životu te da ima pravo izraziti svoje mišljenje. U skladu s navedenim, feminističke obitelji potiču inkluzivnu komunikaciju pa su djeca aktivni sudionici razgovora te se njihovo mišljenje uvažava. Jedna je majka, govoreći o preseljenju u drugo mjesto, rekla kako je njezin petogodišnji sin bio uključen u donošenje odluka u vezi toga: „*Rekli smo mu o čemu razgovaramo (...) i pitali ga: "Što ti misliš? Kako se osjećaš u vezi toga?" i tako razmotrili njegovo mišljenje*“ (Mack-Canty i Wright, 2004, 868).

Nadalje, feminističke obitelji djecu potiču da kritički promišljaju o sebi i svijetu oko sebe (Green, 2008a). Gledajući TV te odlazeći u kino i kazalište, djecu se potiče na diskusiju o dinamici i raspodjeli moći u svijetu, a situacije u medijima i životima bliskih osoba koriste kao priliku da raspravljaju o različitim načinima opresije (o rasizmu, seksizmu, homofobiji, klasnim predrasudama itd.) (Green, 2004). Jedna je kći, čija je obitelj djecu odgajala prema feminističkim uvjerenjima, rekla: „U našoj smo obitelji bili poticani misliti sami za sebe ... to je bila velika stvar ... bili smo ohrabreni razmišljati o stvarima“ i zaključila da su ih roditelji poticali na samostalno razmišljanje i slobodno izražavanje vlastitog mišljenja što smatra velikom beneficijom koja joj koristi i u odrasloj dobi (O'Reilly, 2008b, 198).

2.3.2. Antiseksistički odgoj djece

Kao drugi element feminističke koncepcije majčinstva za potrebe ovoga rada određen je *antiseksistički odgoj djece* kojim se inzistira na izjednačavanju odgoja dječaka i djevojčica kako bi im se ponudile jednake mogućnosti, ne negirajući pritom njihove biološke razlike. Sva društva, naime, imaju stereotipna shvaćanja o karakteristikama pojedinog spola što uzrokuje različit odgoj djevojčica i dječaka (Maleš, 1988). Proces kojim se razvijaju osobine usklađene s djetetovom rodnom ulogom kao što su „rodno tipizirana ponašanja, osobine ličnosti, uvjerenja, preferencije i stavovi“ nazivamo rodnim tipiziranjem (Galambos, 2004, prema Jugović i Kamenov, 2011, 28), a posljedica tog procesa je različito tretiranje dječaka i djevojčica od strane roditelja i okoline (Maleš, 1988) zbog čega djeca razvijaju rodne uloge koje su kulturno prihvatljive (Jugović, 2004). Feminističko majčinstvo, međutim, protivi se zastarjeloj podjeli uloga s obzirom na razlike među rodovima, a majke to primjenjuju u odnosu s partnerom i u odgoju djece. One se, naime, protive patrijarhalnoj podjeli roditeljskih uloga, seksističkom odgoju djece i tradicionalnoj rodnoj socijalizaciji koja preferira dječake (Green, 2010b). Feminističko je majčinstvo, naime, usmjereno na odgoj osnaženih kćeri i empatičnih sinova (O'Reilly, 2008a), a osim navedenog, feminističko majčinstvo uključuje i antirasističku majčinsku praksu koju uglavnom koriste majke iz manjinskih skupina s ciljem jačanja samopoštovanja kod djece iz manjinskih grupa, razvoja svijesti o rasizmu te prihvaćanja ljudi čija se rasa i kultura razlikuju od njihovih (Wilson Cooper, 2010).

Majke feministkinje odbijaju odgajati dijete u seksističkoj okolini pa svjesno rade na uklaňanju tradicionalne rodne socijalizacije i uče djecu prepoznavati i kritički razmišljati o rodnoj hijerarhiji, pružaju djeci neseksističke knjige, rodno neutralne igračke i igre te

razgovaraju s njima o seksističkom jeziku i slikama koji su prisutni u popularnoj kulturi, govoru, literaturi i svakodnevnom životu (Green, 2010b). Feministički orijentirane majke neće prakticirati ustaljenu i „normalnu“ seksističku feminizaciju kćeri pa se djevojčice, primjerice, vjerojatno neće igrati s *Barbie* ili se rano početi šminkati ukoliko to rade njihove vršnjakinje (O'Reilly, 2008b). Jedna je majka posvjedočila o vlastitoj majčinskoj praksi i antiseksističkom odgoju rekavši da u prodavaonicama igračkama izbjegava „ružičaste zone“ s *Barbie* igračkama za djevojčice i zone s nasilnim igračkama za dječake: „*Ne volim te dijelove trgovine jer želim da moja kći bude snažna osoba. Ne želim da bude spašena princeza. Ne želim da moj sin bude nasilna osoba. (...) Ne želim da budu limitirani izborom igračkama ili reklamama koje vide na televiziji. (...) Želim da budu u stanju učiniti sve što žele.*“ (Green, 2008b, 19).

Naime, razlike među dječacima i djevojčicama potiču se, između ostaloga, i različitim igračkama. Istraživanja su pokazala da oba roditelja sinovima više nude kamione, a kćerima lutke (Maccoby, 1984, prema Jugović i Kamenov, 2011). Zbog rodne podjele koja počinje još u djetinjstvu, muškarci imaju manje prilike za socijalizaciju očinske uloge, nego što mlade žene imaju za ulogu majke (Brayfield, 1995, prema Čudina-Obradović, Obradović, 2006). Osim što se dječacima lutke za igru nude manje nego djevojčicama, njih se čak i obeshrabruje za igranje s lutkama, a nedostatak socijalizacije za roditeljstvo rezultira manjom spremnošću dječaka za buduće očinstvo (Parke, 2002). Berman (1987, prema Parke 2002) je promatrao ponašanje djece u dobi od 3 do 6 godina u blizini jednogodišnje bebe i zlatne ribice te mjerio količinu vremena provedenog uz objekt ovisno o spolu djeteta. Utvrđeno je da su djevojčice provodile više vremena uz bebu nego dječaci, ali da su uz zlatnu ribicu dječaci i djevojčice provodili podjednaku količinu vremena. Osim toga, stariji su dječaci uz jednogodišnju bebu provodili znatno manje vremena nego mlađi dječaci pa se zaključilo da se s povećanjem dobi dječaci sve manje interesiraju za bebe (Berman, 1987, prema Parke, 2002).

Razlike među dječacima i djevojčicama potiču se i zadavanjem različitih poslova vezanih uz kućanstvo pa roditelji sinove potiču na poslove u dvorištu i sitne popravke, a kćeri na obavljanje kućanskih poslova (Baker, 1984, prema Jugović i Kamenov, 2011). Međutim, važno je istaknuti da će sinovi obavljati više kućanskih poslova ako roditelji primjenjuju načela antiseksističkog odgoja (Coltrane, 2000, prema Jugović i Kamenov, 2011).

2.3.3. *Uključenost očeva u odgoj djece*

Istraživanja su još 70-ih godina XX. stoljeća pokazala važnost očeve uključenosti u odgoju djeteta (Maleš, 1999), no sve do 90-ih roditeljstvo se u psihologiji izjednačavalo s majčinstvom (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Iako očevi i dalje provode znatno manje vremena s djecom nego majke (Rosić i Zloković, 2002; Bianchi i Milkie, 2010, prema Allen i sur., 2013), zadnjih se desetljeća bilježi trend sve veće očeve uključenosti (Pleck 1997, prema Parke, 2002). Tako je, primjerice, postotak djece za koju su se očevi brinuli tijekom majčinog boravka na poslu 1977. godine iznosio 15% da bi se 1991. povisio na 20% (O'Connell, 1993, prema Parke, 2002), a vrijeme koje otac provede s djecom tijekom vikenda se gotovo izjednačilo s vremenom koje majka provede u interakciji s djetetom (Yeung i sur., 2001, prema Parke, 2002).

Zbog saznanja da su majke i očevi jednako važni za dijete (Maleš, 1999) uloge suvremenih očeva su u procesu tranzicije, no potrebno je vremena da se prilagode svim promjenama (Ljubetić, 2011). Sve su prisutniji tzv. „očevi njegovatelji“ ili „uključeni očevi“ (Gerson, 1997, prema Ljubetić, 2011), koji aktivno sudjeluju u odgoju djece. Također, očeve se sve rjeđe naziva „nevidljivim“ (Ballard, 1994, prema Petani i Spahija, 2012) ili „perifernim“ roditeljima (Herbert i Carpenter, 1994, prema Petani i Spahija, 2012), a zbog povećanog interesa znanstvenika za očevu uključenost tijekom zadnjih desetljeća može se reći da je došlo do „otkrića očeva“ (NICHD, 2004, prema Čudina Obradović i Obradović, 2006). Zanimljivo je stoga pogledati podatke o poželjnim osobinama „dobrog oca“ dobivene istraživanjem 1998. godine. Od oca se očekuje da prvenstveno bude osjećajan i nježan, što pokazuje da je „percepcija oca odmaknuta od tradicionalnog modela vrhovnog autoriteta i isključivog hranitelja obitelji“ (Janković, 1998, 20). Zato valja istaknuti da suvremeni, emancipirani otac više nije samo hranitelj obitelji nego i ravnopravan partner i roditelj, sposoban obavljati sve roditeljske funkcije bez obzira definiraju li se kao majčinske ili očinske (Petani i Spahija, 2012).

O važnosti očeve uključenosti u odgoj piše se već desetljećima, a njegovi utjecaji na razvoj djece, ali i život očeva i majki su mnogostruki (Parke 2002). Istraživanja, primjerice, ističu da očevo sudjelovanje u brizi za dijete pozitivno utječe na djetetove intelektualne kompetencije (Maleš, 1988; Maleš, 1999), da se time smanjuju problemi u ponašanju i mogućnost napuštanja škole te da djeca uključenih očeva imaju veće obrazovne ambicije (Pleck, 1997, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Istraživanja su potvrdila i da pojačana očeva uključenost u odgoj djeteta pozitivno utječe na djetetovo prihvaćanje netradicionalnih

dogovora oko zaposlenja (primjerice da je žena zaposlena na puno vrijeme) i na prihvaćanje netradicionalnih dogovora oko odgoja djece (Williams i sur., 1992, prema Parke, 2002).

S jedne strane, naglašavanje važnosti očeve uključenosti u odgoj djeteta moglo bi se povezati s *modelom deficita*, prema kojemu odsutnost jednog od roditelja uzrokuje deficit u odgoju djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Međutim, istraživanja su pokazala da slabiji razvojni rezultati djeteta samohrane majke nisu posljedica očeve odsutnosti, nego niza sociopolitičkih varijabli koje negativno utječu na jednoroditeljske obitelji (Krantz, 1988, Crosbie-Burnett i sur., 1988, Wilson i sur., 1992; svi prema Silverstein, 1996). Konkretnije, za djetetov su razvoj važniji obiteljski procesi, emocionalna snaga i odnos majke prema djetetu nego obiteljska struktura (Luster i sur., 2000, McFarlane, 1995; svi prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Feminizam je stoga vrlo otvoren prema svim obiteljskim strukturama pa tako i prema jednoroditeljskim obiteljima (Mack-Canty i Wright, 2008), a upravo je samohrano majčinstvo ponekad namjerni odabir žene i osobni primjer otpora patrijarhalnom društvu. Tako jedna majka izjavljuje kako je samohrano majčinstvo njezin „*namjerni čin otpora dominantnim konceptima i praksama majčinstva*“ zbog kojeg je iskusila i veliko zadovoljstvo i tegobe (Green, 2004, 130).

S druge strane, kada govorimo o dvoroditeljskim obiteljima s roditeljima različitoga spola, jedna od značajki feminističkog majčinstva u takvim obiteljima jest upravo inzistiranje na očevoj uključenosti u odgoju djece (O'Reilly, 2008a, Mack-Canty i Wright, 2008) i to „ne samo kako bi se ostvarila rodna jednakost nego i kako bi izgradili bolje odnose s djecom“ (hooks, 2004, 101) te kako bi se rekonstruirala muška rodna uloga (Silverstein, 1996). Djeca iz obitelji u kojima su i otac i majka aktivno uključeni u odgoj imaju priliku učiti o ravnopravnosti rodni uloga, vlastitom rodnom identitetu i karakteristikama obaju spolova (Mandarić Vukušić, 2016), a upravo su feminističke obitelji te koje omogućuju djetetu da odrasta u ozračju rodne jednakosti (Mack-Canty i Wright, 2008), što će imati mnogo pozitivnih posljedica na njegov budući život.

Iako se u prošlosti očeva uključenost u odgoj djece smatrala iskazom njegove velikodušnosti, a njegov posao jedinom „pravim“ radom, važno je da se očevi ravnopravno uključe u odgoj kako bi im djeca shvatila što to znači *nepatrijarhalna muževnost* i kako bi stvorili novo očinstvo (Rich, 1995). Feministički teoretičari zato pozivaju na svojevrsnu rekonstrukciju očinstva kako bi očevi bili što uključeni u odgoj i njegu djece (Thorne, 1991, prema Mack-Canty i Wright, 2004). Jedan od feministički orijentiranih očeva u intervjuu je rekao da za

njega feminističko roditeljstvo znači „*osjećaj kooperativnosti i egalitarizma, tako da nijedna osoba ne donosi odluke koje nadvisuju neku drugu osobu*“ (prema Mack-Canty i Wright, 2004, 867), iz čega proizlazi da je feminističko poimanje očeve uloge u skladu s egalitarnim idejama suvremenog roditeljstva.

2.3.4. Majčino zaposlenje

Postmodernu obitelj, za razliku od tradicionalne, obilježavaju individualizam i hedonizam, odnosno tendencija prema dominaciji osobnih interesa (Maleš, 2012; Badinter, 2013), a „muškarci i žene teže profesionalnom napredovanju i materijalnom blagostanju, dok se tradicionalne obiteljske vrijednosti zanemaruju“ (Maleš, 2012, 13). U suvremenom društvu, naime, dolazi do brisanja stereotipnih uloga žene i muškarca unutar obitelji, odnosno, do mijenjanja uloge majke i oca koje su se u prošlosti dijelile na način da je majka brinula o djeci i kućanstvu, a otac o privređivanju za obitelj (Leinert Novosel, 1999; Stevanović, 2000; Juul, 2008; Jugović i Kamenov, 2011; Maleš i Kušević, 2011; Petani i Spahija, 2012), što dovodi do sve većeg zapošljavanja žena.

Obzirom na veću posvećenost karijeri, ali i obvezama vezanim uz obitelj i kućanstvo, majke se često nalaze pod pritiskom društva (O'Reilly, 2004; Green, 2010a), ali i vlastitih očekivanja, što može rezultirati stresom, osjećajem neadekvatnosti i krivnje (Bird i Melville, 1994, prema Pernar, 2010) te sukobom uloga (Stevanović, 2000; Raboteg-Šarić i sur., 2003). Naime, prema *hipotezi ograničenog vremena* svaka osoba ima 24 sata u danu pa obavljanje dužnosti na poslu smanjuje mogućnost zadovoljavanja potreba obitelji, što dovodi do stresa i njegova prelijevanja na obitelj (Sieber, 1974, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000). Tome je, međutim, suprotstavljena *hipoteza proširenja* prema kojoj višestruke uloge imaju povoljan utjecaj na ženin osjećaj vlastite vrijednosti pa dolazi do “proširenja” vremena i energije, tj. bolje organizacije i planiranja te pozitivnog utjecaja ženinog plaćenog rada na obitelj (Marks, 1977, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000), a podaci pokazuju da višestrukost uloga pozitivno utječe i na ženino zdravlje (Rittenour i Warner Colaner, 2012). Osim toga, istraživanja su pokazala da majke izostanak iz kuće tijekom radnog vremena kompenziraju s povećanom količinom vremena koju provedu u intenzivnoj interakciji s djetetom tijekom slobodnog vremena (Mischel i Fuhr, 1988, prema Arendell, 1999). Majčino zaposlenje pozitivno utječe na djecu jer time razvijaju neovisnost, zrelost i autonomiju, imaju izraženije egalitarne stavove i manje izražene tradicionalne stavove prema rodnim ulogama (Hoffman i

Youngblade, 1999, prema Vuković, 2016) te se uključuju u ustanove ranog odgoja koje su vrlo korisne za njih (Aina i Cameron, 2011).

Majčin povratak na posao ubrzo nakon rođenja djeteta, međutim, ovisi o brojnim faktorima kao što su državna politika, uvjeti na poslu, visina dohotka, dostupnost i kvaliteta ustanova ranog odgoja, ali i individualne karakteristike pojedinih slučajeva – prije svega psihofizičko zdravlje majke i djeteta (Galtry i Callister, 2005). Na stavove prema toj tematici utječe i znanstveni diskurs koji ga analizira pa tako medicina ističe prednosti dojenja za majku i dijete te važnost oporavka majke nakon poroda koji može potrajati do šest mjeseci ili duže (Tulman i Fawcett, 1991, prema Galtry i Callister, 2005), dok psihologija ističe važnost ostvarivanja tzv. *bondinga* roditelja i djeteta (Klaus i Kennell, 1976, prema Galtry i Callister, 2005). S druge strane, pedagogiju prvenstveno zanima odgojna funkcija obitelji pa se ističe da odgoj u obitelji ovisi o kvaliteti roditeljskog bavljenja djetetom, a ne o količini vremena koje roditelji provode u kući (Maleš, 1988).

Žene se često susreću s brojnim problemima zbog pokušaja balansiranja između profesionalnih i obiteljskih obaveza, što se prije svega manifestira kroz diskriminaciju na radnom mjestu, otpuštanje tijekom trudnoće ili nakon roditeljnog dopusta, prelazak s više plaćenih na manje plaćene poslove zbog fleksibilnijeg radnog vremena te na radna mjesta na određeno vrijeme i po ugovoru (Vilenica, 2013). Za suzbijanje ovakvih pojava vrlo je važna potpora države i to kroz brojne mjere od kojih je možda najvažnija donošenje odgovarajuće obiteljske politike. Iz feminističkog gledišta, postoje dva tipa obiteljske politike: ona koja uvažava ženine osobne želje i različite uloge te ona koja se ograničava na potporu majci i obiteljskom životu (Badinter, 2013). Podaci su pokazali da je ova prva obiteljska politika, kakvu primjenjuju u skandinavskim zemljama, uspješnija, te se ističe da je potrebno osigurati jaslice otvorene cijeli dan te fleksibilno radno vrijeme ili mogućnost skraćenog radnog vremena, ali i reformu cijelog društva (Badinter, 2013)⁵. U tom je kontekstu zanimljivo spomenuti dva suvremena primjera iz Hrvatske.

Prvi je *Zakon o roditeljskim i roditeljskim potporama* (2014), koji pruža mogućnost dvosatnog izostanka s posla u svrhu dojenja djeteta do njegove navršene prve godine. Država pomoću ovog zakona pokušava izaći u susret zaposlenim majkama pa im omogućava dojenje tijekom radnog vremena jer je poznato da je majka, ako se prehrana djeteta sastoji isključivo od

---

⁵ Autorica (Badinter, 2013) ističe da najbolju stopu rađanja imaju one zemlje u kojima je najviša stopa zaposlenih žena, međutim, ne navodi izvor za tu tvrdnju.

majčinog mlijeka, primorana ostati kod kuće, odnosno da vrlo vjerojatno ne može ići na posao (Galtry, 2000). Ovaj zakon pokušava osigurati balans između majčinog zaposlenja i dojenja, kako bi i majka i dijete mogli imati najveću moguću korist. Istražujući učestalost korištenja tog prava, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova i udruga Roditelji u akciji (RODA) (2016) otkrili su kako je 2014. godine tu mogućnost iskoristilo 157, a 2015. godine 160 žena.

Drugi je primjer mjera Grada Zagreba, tzv. *Odluka o novčanoj pomoći za roditelje odgojitelje* (2016), prvotno diskriminatorno nazvana *Odlukom o novčanoj pomoći za majku odgojiteljicu*. Riječ je o mjeri prema kojoj roditelj koji s najmanje troje maloljetne djece živi u Zagrebu dobiva prosječnu mjesečnu plaću u iznosu od oko 5500 kuna za brigu oko djece. Za vrijeme trajanja te mjere, roditelj-odgajatelj ne smije raditi, a dijete ne smije pohađati dječji vrtić (do polaska u predškolu) (Službeni glasnik Grada Zagreba, 2016). Ova mjera, dakle, osim što potiče domestifikaciju majčinstva, odmiče djecu od ustanova ranog odgoja koje su vrlo važne djeci predškolske dobi (Aina i Cameron, 2011) jer organizirani profesionalni sustav ranog odgoja i obrazovanja pozitivno utječe na razvoj socijalnih kompetencija djeteta, na njegov kognitivni razvoj i pripremu za školu (Baran, 2013). Za razliku od zagrebačkog primjera, politike u Europi promiču dvohraniteljski tip obitelji pa potiču očeve na jednako sudjelovanje u obiteljskim i kućanskim obavezama i omogućavaju povoljnije cijene ustanova ranog odgoja i obrazovanja (Gornick, Meyers, 2004, prema Vuković, 2016, 21).

Iako se posao smatra izvorom samostalnosti, kreativnosti i samoispunjenja koji majci omogućuje ravnopravniji položaj u obitelji i društvu (Kinser, 2010; Jurčević Lozančić, 2012), majke su često pod povećalom obitelji i okoline zbog dvostrukih obaveza koje imaju - nakon plaćenog posla, dolaze kući gdje su primarni skrbnici o djetetu i kućanstvu pa se ta pojava naziva *drugom smjenom* (Hochschild, 1989, prema Deutsch, 1999). Stoga se ne slažu svi s tvrdnjom da rad osigurava slobodu pa, primjerice, Simone de Beauvoir (2016, 719) ističe da „žena koja se ekonomski oslobodila od muškarca još uvijek zato nije u moralno, socijalno, psihološki istom položaju kao muškarci“. Također valja naglasiti da, iako se navodi da feministkinje ismijavaju i podcjenjuju žene koje odluče ostati kod kuće i biti nezaposlene (Etelson, 2007), postoje i primjeri feministički orijentiranih majki koje su odlučile ostati kod kuće kako bi se posvetile odgoju djece i informiranju ljudi o feminističkoj koncepciji majčinstva (Green, 1999), zbog čega bi se moglo zaključiti da feministički orijentirane majke mogu, ali ne moraju biti zaposlene.

2.3 5. Majčin aktivizam

Feminističko je majčinstvo politički akt čiji su ciljevi osnažiti majke i djecu kroz dobivanje moći i privilegija koji su inače rezervirani za muškarce, ali i omogućiti promjenu društva u cjelini (Green, 2010b). Za razliku od patrijarhalne ideologije prema kojoj majčinstvo pripada u domenu privatnog života i koje je posve apolitično, feminističko majčinstvo ima kulturalni značaj i političku svrhu (O'Reilly, 2008a). Feminističko je majčinstvo kritički usmjereno prema društvenim strukturama i kulturama, stereotipnim očekivanjima i mitovima o majčinstvu (Gordon, 1990, prema O'Reilly, 2008a) koji kao ideal majčinstva promoviraju intenzivno majčinstvo (O'Reilly, 2004; Badinter, 2013). Politički aktivizam u sklopu feminističkog majčinstva usmjeren je, između ostalog, i na jačanje prava žena, zaštitu okoliša i okupljanje različitih organizacija koje se bave temama roditeljskog odgoja, zaštitom prava LGBT osoba i sl. (Green, 2004; Kinser, 2010).

Majke mogu utjecati na društvenu promjenu, kod kuće kroz feministički odgoj djece te izvan kuće kroz majčinski aktivizam (O'Reilly, 2008a). Drugim riječima, feminističke obitelji s otvorenim roditeljskim praksama koje djecu poučavaju feminističkim vrijednostima na neki način prakticiraju unutarnji, obiteljski aktivizam (Allen i sur., 2013). Međutim, majčinski je aktivizam prisutan i izvan obiteljskog konteksta. Različiti su primjeri društveno aktivnih kampanja koje su organizirale majke, a čiji je cilj dobrobit njihove djece i drugih članova društva. Jedna od najpoznatijih organizacija je argentinska udruga *Madres de Plaza de Mayo* (Majke sa Svibanjskog trga), koje su protestirale radi diktature, političkih zbivanja i nestanka brojne djece 1970-ih (Kinser, 2010). U Sjedinjenim Državama majke iz domorodačke zajednice su se udružile u kolektiv *The Mothers Milk Project*, čiji je cilj ukazati na povišenu razinu nuklearnih otrova u njihovom mlijeku (Kinser, 2010). Primjer europskog feminističkog aktivizma je engleski kolektiv provokativnog naziva *CRAP!* (Child Rearing Against Patriarchy/Odgoj djece protiv patrijarhata, op. a.). To je kolektiv koji čine feministkinje, muškarci pro-feministi, osobe bez djece, aktivisti i aktivistice, odgajatelji i odgajateljice i dr., a koji je nastao iz diskusije u okviru grupe *Feminist Childrearing* (Feministički odgoj djece), koju su organizirale tri anarho-feministkinje tijekom feminističkog skupa u skvotovima Istočnog Londona 2008. godine. Kolektiv organizira i sudjeluje u važnim akcijama i događajima, organizira boravke za djecu i prostore za djecu na radikalnim događajima, organizira obiteljske blokove na prosvjedima itd. Njihov je cilj mijenjanje društva kroz različite aktivnosti (CRAP! kolektiv, 2013). Što se tiče hrvatskog konteksta, također je moguće izdvojiti slučajeve majčinog aktivizma. Primjerice, prosvjed majki u Puli zbog

nezadovoljstva poskupljenjem vrtića, ukidanjem popusta u dječjem vrtiću za drugo dijete te smanjenjem sufinanciranja za djecu korisnike dječjeg doplatka (index.hr, 25. travnja 2017.) ili sudjelovanje roditelja i djece na Pride povorci u Zagrebu (tportal.hr, 7. lipnja 2017.).

2.4. Stavovi prema feminističkom majčinstvu i važnost njihovog ispitivanja

Stav je „stečena, relativno trajna i stabilna organizacija pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu“ (Kljaić, 2005, 465), odnosno, „mentalna reprezentacija neke osobe, mjesta ili stvari koja izaziva čuvstvene reakcije i djeluje na ponašanje“ (Rathus, 2001, 652). Stav čine tri komponente: kognitivna, afektivna i ponašajna (Smith i sur., 2007). „Kognitivna komponenta se sastoji od uvjerenja o objektu stava, afektivna sadrži emocije i osjećaje, a ponašajna obuhvaća vidljivo ponašanje ili spremnost na odgovarajuće postupke prema objektu stava“ (Ajduković i sur., 2005, 3). Stavovi, tako, mogu poticati ljubav ili mržnju, izazvati socijalni sukob ili njegovo rješenje te rezultirati pomagačkim ponašanjem ili destrukcijom (Rathus, 2001).

Stavovi ljudi prema feminističkom majčinstvu nisu istraživani u Hrvatskoj, no kao komparaciju je zanimljivo pogledati rezultate ispitivanja stavova prema pojedinim elementima feminističkog majčinstva, iako se problematika tih istraživanja nije eksplicitno referirala na feminističku koncepciju majčinstva. U nastavku stoga slijedi pregled rezultata nekolicine domaćih istraživanja koja su se bavila tematikom bliskom toj roditeljskoj praksi, dopunjenih srodnim inozemnim istraživanjima. Pregled istraživanja podijeljen je prema pojedinim praksama feminističke koncepcije majčinstva.

Ispitujući uvjerenja javnosti o ispravnim roditeljskim postupcima prema djeci do treće godine (Pećnik i sur., 2011), koje možemo povezati uz odgoj kao dijalošku praksu, utvrđeno je da ispitanici imaju visoko zastupljeno uvjerenje o važnosti poslušnosti i podređenosti djeteta odraslima. Također, roditelji uglavnom odbacuju uvjerenje o nepotrebnosti pojašnjavanja zahtjeva, zabrana i pravila (Pećnik i sur., 2011), ali su i nesigurni oko toga trebaju li prakticirati indukciju ili ne (Velki i Bošnjak, 2012). Ispitujući ponašanja roditelja djece rane dobi, utvrđeno je kako se 70% ispitanih roditelja djece predškolske dobi uglavnom ili izrazito protivi odgojnim metodama koje uključuju tjelesno kažnjavanje djece, no i da 1/3 ispitanih roditelja ne odbacuje tjelesno kažnjavanje (Pećnik, 2013).

Ispitujući pojedine elemente roditeljske prakse koji se mogu povezati s antiseksističkim odgojem, utvrđeno je da roditelji različito tretiraju djevojčice i dječake kada je u pitanju ohrabrivanje rodno tipiziranih aktivnosti (Maccoby i Jacklin, 1974, Huston, 1983, Lytton i Romney, 1991; svi prema Jugović i Kamenov, 2011), pa tako i očevi i majke više potiču kćeri na pomoć u kućanskim poslovima (Baker, 1984, prema Jugović i Kamenov, 2011), s njima više razgovaraju o osjećajima nego sa sinovima, ne nude im jednake igračke kao i sinovima (Maccoby, 1998, prema Jugović i Kamenov, 2011), te se (u slučaju očeva) s kćerima u ranom djetinjstvu ne igraju na isti način kao sa sinovima (Huston, 1983, prema Jugović i Kamenov, 2011). Osim toga, utvrđeno je da je vjerojatnije da će očevi negativno reagirati na nekonvencionalna rodna ponašanja djece, posebno ako se radi o sinovima (Cahill i Adams, 1997). Nadalje, ispitujući stereotipe u odgoju, utvrđeno je da osobna uvjerenja odgajatelja i nastavnika utječu na njihovu praksu pa tako, primjerice, tradicionalni odgajatelji pojačavaju rodne stereotipe u odnosu prema djeci⁶ (Aina i Cameron, 2011), dok odgajatelji čija su uvjerenja o rodnim ulogama odraslih osoba netradicionalna, te stavove iskazuju i u odgoju djece (Cahill i Adams, 1997). Također, utvrđeno je da odgajatelji (kao i očevi) više prihvaćaju nekonvencionalna rodna ponašanja kod djevojčica nego kod dječaka (Cahill i Adams, 1997).

Što se stavova prema uključenosti očeva u odgoj djece tiče, očevi u Švedskoj istaknuli su da ih negativan stav kolega na poslu obeshrabruje za korištenje dopusta (npr. Haas, 1991, prema Silverstein, 1996), dok očevi zaposleni u okruženju u kojem dominiraju žene (npr. u školama ili poslovima državne uprave) češće uzimaju očinski dopust od očeva zaposlenih u poduzetništvu i vojsci (Silverstein, 1996). Ispitujući uvjerenja o roditeljskom dopustu na uzorku od tisuću ispitanika (žena i muškaraca) iz Hrvatske, utvrđeno je da ih otprilike 49% smatra da je isključivo majčina odgovornost koristiti cijeli roditeljski dopust, 27% smatra da bi otac trebao koristiti dio dopusta, a oko 24% ispitanika smatra da bi roditelji trebali ravnopravno koristiti dopust (Jugović, 2016). Osim toga, utvrđeno je da su uvjerenja o rodnim ulogama najsnažniji prediktor za uvjerenje o korištenju dopusta (Jugović, 2016). Nadalje, mladi u Hrvatskoj podupiru egalitarne odnose među partnerima (zajedničko zarađivanje, brigu o djeci i sl.) i ne misle da je žena predodređena za privatnu sferu života (Leinert Novosel, 1999). Međutim, kontradikcija koja se javlja u njihovim izjavama jest to što smatraju da će i u budućnosti žena biti ta koja će se prvenstveno brinuti o kućanskim obvezama (Leinert Novosel, 1999). U novijem istraživanju, provedenom 2014. godine među studentima jednog

---

⁶ Primjerice, hvale djevojčice zbog odjeće, frizure, urednosti i pomaganja drugima, a dječake zbog snage, fizičkih vještina i akademskih postignuća (Aina i Cameron, 2011).

teksaškog sveučilišta, ispitivao se njihov stav i predviđalo buduće ponašanje u braku (Ogletree, 2014). Studenti su rješavali upitnik i predviđali svoje ponašanje kao (bračnog) partnera, a 51% ispitanika je kazalo da je egalitaran brak (sa zajedničkim odgojem djeteta, podjelom kućanskih poslova i zaposlenjem oba partnera) vjerojatan ili vrlo vjerojatan kao oblik zajednice u kojoj će živjeti i odgajati djecu (Ogletree, 2014).

Istražujući stavove studenata prema položaju žena na tržištu rada i njezinim obiteljskim obvezama, utvrđeno je da studentice imaju pozitivnije stavove prema zaposlenosti žena i veću svijest o usklađivanju poslovnih i obiteljskih uloga nego studenti te da u manjoj mjeri smatraju da zaposlenost žene ima negativan utjecaj na dijete (Vuković, 2016) što je u skladu s istraživanjima koja pokazuju da su žene u Hrvatskoj osjetljivije prema društvenoj neravnopravnosti od muškaraca (Jugović i Kamenov, 2011).

Istraživanja vezana uz aktivizam utvrdila su da će afirmirani feministi i osobe liberalnih stavova prema koncepciji roda vjerojatnije sudjelovati u feminističkom aktivizmu (Dauphinais i sur., 1992, Zucker, 2004; svi prema Stake, 2007) te da će imati snažnija uvjerenja o kolektivnoj akciji za feminističku svrhu (Petkova i sur., 1995, Liss i sur., 2004, Reid i Purcell, 2004; svi prema Stake, 2007). Osim toga, zanimljivo je istaknuti da profesori zaposleni na Ženskim i rodnim studijima smatraju da je vrlo važno ohrabriti studente da prakticiraju aktivizam pošto ih se smatra tipičnom i najvjerojatnijom skupinom za sudjelovanje u različitim tipovima aktivizma (Sherkat i Blocker, 1994, Stake, 2001; svi prema Stake, 2007).

Stručnjaci tijekom radnog vijeka stječu pozitivne, ali i obeshrabrujuće stavove prema roditeljima, a ti stavovi „često postaju trajni i stabilni te utječu na emocije prema roditeljima, na razmišljanje o roditeljima, vrednovanje roditelja i njihovih postupaka te na reagiranje u odnosu na roditelje“ (Gabelica Šupljika, 1997, 31). Pozitivan stav uključuje tendenciju da se objekt stava podrži, pomogne i zaštiti, a negativan stav da se izbjegava, onemogući ili napadne“ (Kljaić, 2005, 466). Negativan stav stručnjaka prema roditeljima rezultirat će, stoga, ili sukobom ili izbjegavanjem kontakata s roditeljima, neprepoznavanjem postojećeg problema, ignoriranjem ili iskrivljavanjem informacija te drugačijim ponašanjem prema djetetu, a sve zbog izbjegavanja obavljanja svojih radnih uloga i obaveza (Gabelica Šupljika, 1997). Negativni stavovi mogu biti posljedica neslaganja sa „životnim odabirom“ roditelja (Adams i Christenson, 2000, prema Grant i Ray, 2010), posljedica razlika u statusu, dobi, spolu, rasi, kulturi, osobnosti itd. (Fritzell Hanhan, 2008), a posljedice takvih stavova su,

primjerice, smanjena suradnja učitelja s rastavljenim roditeljima (Rishel, 2008), sa samohranim majkama (Bloom, 2001, prema Čekolj, 2015), s roditeljima iz radničke klase (Crozier, 1998, prema Bartulović i Kušević, 2016), roditeljima imigrantima (Ramirez, 2008) itd.

Neopravdano je međutim pretpostaviti da stav točno predviđa ponašanje neke osobe jer stav i ponašanje nisu uvijek i sasvim usklađeni (Kljaić, 2005). „Općenito je utvrđeno da stavovi najbolje predviđaju ponašanja kada su (1) snažni i dosljedni, (2) specifično povezani s ponašanjem koje se predviđa, (3) kad se osnivaju na neposrednom iskustvu osobe i (4) kad je osoba svjesna svojih stavova“ (Smith i sur., 2007, 663). Neusklađenost stava i ponašanja naziva se *S-P problemom*, a riječ je o pitanju u kojoj mjeri možemo predvidjeti nečije ponašanje na temelju stavova (Rathus, 2001). Glavni razlog ispitivanja nečijih stavova je očekivanje da će nam poznavanje stavova omogućiti predviđanje budućeg ponašanja neke osobe, međutim, još je 1960-ih ta tvrdnja uzdrmana oštrom kritikom znanstvenika koji su utvrdili da stav ne mora nužno predvidjeti nečije ponašanje (Wicket, 1969, prema Smith i sur., 2007). Osoba, naime, može imati određene (pozitivne ili negativne) stavove prema nekom objektu, no zbog utjecajnih faktora kao što je pritisak u određenoj situaciji, njezino će ponašanje odudarati od pretpostavljenog (Smith i sur., 2007). Ipak, *S-P problem* ne treba znanstvenike demotivirati u detekciji stavova spram određenih pitanja, samo treba imati na umu da se stav ne može smatrati prediktorom nečijeg ponašanja. Kako Ajduković i sur. (2005) ističu, stavovi stručnjaka ne daju uvid u ponašanje u stvarnim situacijama, no ipak nas upućuju na značajnu kognitivnu i emocionalnu osnovu njihovog ponašanja.

Ovaj je rad usmjeren na istraživanje stavova studenata pedagogije kako bi se pokušalo predvidjeti njihovo ponašanje prema određenoj skupini roditelja i njihovom roditeljskom stilu. Oni će se, naime, kao stručni suradnici u odgojno-obrazovnim institucijama svakodnevno susretati s različitim roditeljima i njihovim odgojnim praksama pa je vrlo važno da stavovi studenata pedagogije budu pozitivni prema svim roditeljskim praksama, uključujući i feminističke i nefeminističke koncepcije, jer je to preduvjet uspješnoj suradnji s roditeljima čiji je cilj dobrobit djeteta (Maleš, 1996, 84), odnosno, razvoj njegovih potencijala (MacDonald, 2008). Drugim riječima, stavovi budućih pedagoga trebaju odbacivati *hegemonijske konstrukcije* prema kojima je određen tip obitelji idealan (Heilman, 2008). Rasprave o “normalnim nasuprot abnormalnim” obiteljima često podrazumijevaju povlaštenu poziciju dvoroditeljske heteroseksualne obitelji spram ostalih struktura“ (Bartulović i Kušević, 2016, 103), a svi koji odstupaju od te norme nazivaju se *drugima* (Mac Naughton i Hughes,

2011, prema Bartulović i Kušević, 2016). Ako se u obzir uzme činjenica da se „model majčinstva koji uglavnom ističe tradicionalni oblik obitelji unutar kojega se ostvaruje intenzivno majčinstvo, u kojemu je majka posve predana potrebama djeteta te odgađa ili zanemaruje svoje potrebe za autonomijom i profesionalnim ili osobnim razvojem, još uvijek postavlja kao ideal i društvena norma i kao najsigurnije okruženje za pravilan i dobar djetetov razvoj u većini društava“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, 256), jasno je da se feministička koncepcija majčinstva može shvaćati *drugom* roditeljskom praksom. Pojam *drugoga* (*other, otherness*) predmet je proučavanja mnogih polja, a u kontekstu pedagogije i rada u odgojno-obrazovnim ustanovama, važno je pobrinuti se da i službeni i skriveni kurikulum podržavaju sve te *druge*, uključujući i sve obiteljske strukture i roditeljske filozofije (Turner-Vorbeck, 2008). Pritom važnu ulogu ima obiteljska pedagogija. Ona u svojoj znanstvenoj sferi „treba promicati pluralizam različitih stilova roditeljstva i stav o njihovoj jednakovrijednosti“ (Kušević, 2013b, 94), a poznavanje različitih obiteljskih uvjerenja, stavova, navika i vrijednosti može pomoći u podizanju kvalitete roditeljske uključenosti (Bradley i Kibera, 2006, prema Lim, 2008). Stručnjaci bi, stoga, trebali biti upoznati s roditeljskim praksama „drugačijih obitelji“ i prosuđivati ih prema njihovoj efikasnosti, a ne donositi neke generalne pretpostavke (Laosa, 1983; prema Grant i Ray, 2010) te istovremeno posjedovati interpersonalne kompetencije tj. mogućnost funkcioniranja s ljudima koji žive na način koji se može činiti *drugačijim* (Heilman, 2008).

Pritom se ističe i važnost poznavanja feminističke pedagogije - kritičko-transformacijske pedagogije, kadre producirati akcijska znanja koja služe mijenjanju stvarnosti. Ona kritički osvještava, reflektira i mijenja položaj žena pomoću teorijskih uvida u kontekstualne mogućnosti oblikovanja novih uvjeta koji vode desegregaciji žene, a nastala je spojem feminističkih i pedagoških teorija (Vrcelj i Mušanović, 2011). „Feminističku pedagogiju možemo nazvati i pedagogijom osvještavanja i samoosvještavanja jer, unatoč heteronomnim perspektivama koje obuhvaća, svoje ciljeve artikulira polazeći od slobode, jednakosti, pravde i različitosti kao temeljnih obrazovnih vrijednosti“ (Bartulović, 2013, 8).

Upravo na tome tragu zanimljivo je ne samo detektirati stavove studenata pedagogije, već i provjeriti njihovo razumijevanje koliko je na oblikovanje takvih stavova utjecao sam studij pedagogije. Iako su jednom formirani stavovi otporni na promjene i dosta trajni, oni se pod utjecajem novih i promijenjenih okolnosti i iskustava mogu mijenjati (Kljaić, 2005), a neka su istraživanja potvrdila da sadržaji kolegija koje studenti slušaju mogu doprinijeti koncijentizaciji samih studenata. Ispitujući tako stav studenata Ženskih i rodnih studija

prema aktivizmu, utvrđeno je da studenti slušanjem različitih kolegija postaju svjesniji seksizma i egalitarizma (Stake, 2007), a studentice koje su pohađale te kolegije izražavaju jača uvjerenja o vrijednosti kolektivne feminističke akcije (Liss i sur., 2007, prema Stake, 2007),

U ovome poglavlju otvorena pitanja stavova prema feminističkome majčinstvu i načina na koji su se oni tijekom vremena oblikovali kod studenata pedagogije bit će predmetom empirijskoga dijela ovoga rada, čija se metodologija opisuje u nastavku teksta.

3.EMPIRIJSKI DIO RADA

Feminističko majčinstvo uglavnom je bilo predmetom kvalitativnih istraživanja u kojima su roditelji i njihova djeca sudjelovali u intervjuima te govorili o vlastitom iskustvu i mišljenju o toj koncepciji majčinstva (npr. Green, 2004, 2008a, 2008b; Mack-Canty i Wright, 2004, 2008; O'Reilly, 2008b). Osim toga, uglavnom bez referiranja na koncept feminističkoga majčinstva, istraživani su i pojedini elementi feminističkog majčinstva poput, primjerice, stavova o egalitarizmu među partnerima (Leinert Novosel, 1999; Ogletree, 2014) i stavova prema poslušnosti i podređenosti djece te tjelesnoj kazni (Pećnik i sur., 2011; Velki i Bošnjak, 2012), zatim istraživanja o stereotipima u odgoju djece (Aina i Cameron, 2011), o majčinoj zaposlenosti (Leutar, 2004), o korištenju očevog dopusta (Silverstein, 1996; Geisler i Kreyenfeld, 2011), uključenosti očeva u odgoj djece (Parke, 2002), vjerojatnosti sudjelovanja u feminističkom aktivizmu (Stake, 2007), o stavovima odgajatelja prema usvajanju rodni uloga kod djece (Cahill i Adams, 1997) itd.

Također, istraživana su uvjerenja studenata o feministkinjama (npr. Berryman-Fink i Verderber 1985, DeWall i sur., 2005, Houvouras i Carter 2008, Twenge i Zucker 1999; svi prema Liss i Erchull, 2012), uspoređivani su stavovi studenata sa stavovima starijih članova njihovih obitelji o feminizmu (Fitzpatrick Bettencourt i sur., 2011) te se istraživala mjera u kojoj se studentice poistovjećuju s feminizmom (Rúdólfssdóttir i Jolliffe, 2008). Međutim, koliko je poznato, stavovi studenata pedagogije o feminističkom majčinstvu nisu istraživani. Zbog nedostatka istraživanja tog tipa nepoznati su nam stavovi budućih stručnjaka koji će se u profesionalnom radu susretati s pluralizmom roditeljskih praksi, uključujući i feminističko majčinstvo.

Na tragu opisane važnosti istraživanja stavova studenata prema ovome problemu, cilj je ovoga istraživanja bio *saznati kako ispitanici razumiju feminističku koncepciju majčinstva, koje stavove vezane uz pojedine elemente ove roditeljske prakse (odgoj kao dijaloška praksa, antiseksistički odgoj djece, očeva uključenost u odgoj djece, majčino zaposlenje, majčin aktivizam) iskazuju, postoje li razlike među stavovima s obzirom na godinu studija ispitanika te kako sami ispitanici tumače odnos između iskazanih stavova i studija pedagogije koji pohađaju.*

3.1. Metodologija istraživanja

Podaci su tijekom svibnja i lipnja 2017. godine prikupljeni fokus grupama - kvalitativnom metodom istraživanja koju čine moderator i ispitanici, a čiji je cilj potaknuti diskusiju među sudionicima (Millward, 2012) kako bi se istražili njihovi stavovi ili vrijednosti prema nekom problemu ili temi, odnosno, kako bi se razumjeli i pojasnili značenja, vjerovanja i kultura koji utječu na osjećaje, stavove i ponašanja ispitanika (Skoko i Benković, 2009). Sudionici fokus grupe izražavaju svoje stavove i iskustva te slušaju tuđa, a kroz njihovu interakciju, moderator prikuplja podatke (Finch i sur., 2014).

Okvir za vođenje fokus grupa činio je protokol s pitanjima grupiranim prema pet indikatora koncepta feminističkog majčinstva te završnom grupom pitanja koja se bavi procjenjivanjem povezanosti studija pedagogije s njihovim stavovima (Prilog 1).

Uzorak istraživanja činili su jednopredmetni studenti preddiplomskog i diplomskog studija Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ispitanici su, dakle, odabrani prema studijskoj grupi te raspoređeni u pet fokus grupa prema godini studija (za svaku godinu studija organizirana je po jedna fokus grupa). Ispitanici su se okupili na nastavi tako što sam na početku pojedinih predavanja detaljno objasnila cilj istraživanja, a studente zamolila za sudjelovanje u istraživanju. Kako bi se javilo što više dobrovoljaca, istraživanje se nastojalo učiniti što privlačnijim (Rosenthal i Rosnow, 1975; prema Milas, 2005), a navedena je i potencijalna korist koju bi sudionici mogli imati (usvajanje novih znanja te povećanje pedagoških kompetencija, primjerice). Nakon javljanja dobrovoljaca, dogovoreni su termini provođenja istraživanja (odmah nakon predavanja ili u drugom dogovorenom terminu). Pri okupljanju ispitanika nastojalo se da u istraživanju sudjeluju osobe različitih iskustava pa su među sudionicima bile i studentice i studenti. S obzirom na to da su sudionici morali zadovoljavati uvjet studiranja na Odsjeku za pedagogiju, ali i na to da je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno, uzorak je kombinacija namjernog i prigodnog. Činjenica da su sudionici istraživanja dobrovoljci mora se uzeti u obzir pri analizi i interpretaciji podataka. Dobrovoljci se, naime, od nedobrovoljaca razlikuju prema višoj naobrazbi, većoj inteligenciji i društvenosti te potrebi za odobravanjem (Rosenthal i Rosnow, 1975, prema Milas, 2005).

Postoje različita mišljenja oko toga koliko ispitanika bi trebalo biti u jednoj grupi pa neki istraživači predlažu 6-10 ispitanika (Morgan, 1988, prema Daly, 2007; Tkalac Verčić i sur., 2010), zatim 6-8 ispitanika (Finch i sur., 2014), 4-8 ispitanika ili čak ne postavljaju čvrste granice (Halmi, 2005). Kako bi svi sudionici imali priliku iskazati svoje stavove, za potrebe

ovog istraživanja pojedinu grupu činilo je 5-7 studenata. Točnije, grupu studenata s prve godine činilo je 5 sudionika (4 studentice i 1 student), grupu studenata s druge godine činilo je 7 sudionika (5 studentica i 2 studenta), grupu studenata s treće godine činilo je 5 sudionika (svih 5 bile su studentice), grupu studenata s četvrte godine činilo je 7 sudionika (svih 7 bile su studentice), grupu studenata s pete godine činilo je 5 sudionika (3 studentice i 2 studenta)⁷. U pet fokus grupa sudjelovalo je, dakle, ukupno 29 ispitanika, od čega 24 studentice i 5 studenata, a istraživanje se provodilo u prostorijama Filozofskog fakulteta.

Prije početka istraživanja, ispitanici su potpisali pristanak o dobrovoljnom sudjelovanju i snimanju zvukovnog zapisa diktafonom (Prilog 2). Svrha snimanja bila je jednostavnija analiza i transkripcija dobivenih podataka (Daly, 2007). Ispitanicima su pritom zajamčeni povjerljivost podataka te anonimnost u izvještaju o istraživanju, a kod transkripcije su izbačeni osobni i bilo koji drugi podaci o ispitanicima. Ispitanici su obaviješteni da tijekom ispitivanja mogu odustati od sudjelovanja, a prije početka diskusije upoznati su s temom i ciljem istraživanja te načinom funkcioniranja fokus grupe.

Nakon provedbe istraživanja, dobiveni su se podaci transkribirali (Daly, 2007; Skoko i Benković, 2009; Punch, 2011) i potom sistematizirali (Skoko i Benković, 2009; Tkalac Verčić i sur., 2010) prema pet indikatora koncepta feminističkog majčinstva te završnoj grupi pitanja koja se bavi procjenjivanjem povezanosti studija pedagogije s njihovim stavovima. Pri analizi podataka koristila se tzv. tematska analiza - temeljna metoda kvalitativne analize koja se koristi za identificiranje, analiziranje i izvještavanje uzoraka (tema) unutar podataka (Braun i Clarke, 2006).

Analiza podataka vršila se u šest faza (Braun i Clarke, 2006), a započela je višestrukim i aktivnim čitanjem transkripta (tzv. familijarizacija s podacima) kako bi se bolje upoznao sadržaj (Braun i Clarke, 2006). Srodni su sadržaji kodirani, a nakon toga im se odredila i frekvencija. Kodovi su potom grupirani u pojedine kategorije i teme pri čemu su se neki kodovi redefinirali (Braun i Clarke, 2006). Pojedine su se teme detaljno pregledale, a potom definirale i imenovala (Braun i Clarke, 2006). Iako u tematskoj analizi podataka može doći do stvaranja novih, nepredviđenih tema koje nisu u skladu s unaprijed zadanim temama iz okvirnog protokola, do toga nije došlo. U posljednjem koraku analize izneseni su rezultati

---

⁷Kako bi praćenje pojedinih grupa bilo jednostavnije, dodijelit će im se broj koji je usklađen s transkriptom i godinom studija kojoj sudionici ispitivanja pripadaju. Prva fokus grupa je 1, druga 2, treća 3, četvrta 4 te peta 5. Grupe 1, 2 i 3 čine studenti preddiplomskog, a grupe 4 i 5 studenti diplomskog studija pedagogije.

istraživanja koji su se potom usporedili s ranije poznatim podacima dobivenim različitim, domaćim i stranim istraživanjima (Braun i Clarke, 2006).

3.2. Rezultati istraživanja i rasprava

3.2.1. Poimanje feminističke koncepcije majčinstva

U svakoj fokus grupi razgovor je započeo nekolicinom uvodnih pitanja. Prvo je pitanje ispitivalo *koje se asocijacije u sudionicima bude kada se spomene koncept „feminističko majčinstvo“*, na što su ispitanici uglavnom ponudili slične odgovore, najčešće navodeći jednakost partnera u odgoju djeteta ili egalitarnost (1e, 3a, 4c, 4e, 5d, 5e), emancipaciju žene (1c, 3e, 4e) te njezino samoostvarenje kroz više životnih uloga (uloga majke, supruge, radnice i sl., 1e, 2e, 4a). Osim toga, u dvjema grupama koje su činili studenti diplomskog studija, pojavili su se oprečni odgovori pa je dio sudionika kao asocijaciju naveo ravnopravnost majke i oca u odgoju djeteta (4c, 5d, 5e), dok su drugi rekli da misle da majka u odgoju djeteta ima izraženiju ulogu od oca te da dominira u tom području (4d, 5b, 5c), čime je dobiven uvid u razlike u odgovorima s obzirom na razinu studija (preddiplomski i diplomski).

Na upit o tome *što je za njih feminističko majčinstvo, odnosno, koje bi elemente i prakse izdvojili kao bitne za feminističko majčinstvo*⁸, sudionici su uglavnom sažimali i konkretizirali odgovore koje su ponudili u prvom pitanju. Analizirajući dobivene odgovore, utvrđeno je da su ispitanici najčešće navodili odgovore koji bi se mogli svrstati u kategorije *očeve uključenosti u odgoj djece* (podrška partnera i jednakost s njim, ravnopravnost u odgoju i brizi o kućanstvu, očevo korištenje roditeljnog dopusta - 1c, 1e, 2c, 2f, 4c) te u kategoriju *majčine zaposlenosti* (pravo majke na karijeru i zaposlenje - 1c, 1e, 3e). Nešto rjeđe navodili su elemente koji bi se mogli svrstati u kategorije *odgoja kao dijaloške prakse* (davanje djetetu mogućnosti da se izrazi - 3c) i *antiseksističkog odgoja* (učenje djeteta o prihvaćanju drugih i jednakoj vrijednosti spolova, odbijanje socijaliziranja djeteta u točno određenu ulogu - 3c, 3d, 5d), a zanimljivo je da niti jedan sudionik nije naveo elemente koji bi se svrstali u kategoriju *majčinog aktivizma*. Zanimljivo je i da je jedna od sudionica istraživanja s pete godine studija (5c), čuvši odgovore svojih kolega, promijenila mišljenje koje je prvotno imala - kao asocijaciju na koncept feminističkog majčinstva navela je podzastupljenost očinstva i

---

⁸ Kao elementi feminističkog majčinstva za potrebe ovoga rada određeni su: odgoj kao dijaloška praksa, antiseksistički odgoj, uključenost očeva u odgoj djece, majčino zaposlenje i majčin aktivizam.

neravnopravnost u odgoju, no slušajući primjere koje su nabrajali njezini kolege, naknadno je izjavila:

U biti da, možda bi promijenila mišljenje. Sad mi to ima više smisla. Upravo to. (...) Tako da se slažem s kolegama. To je nekakvo inzistiranje na nekakvoj jednakoj ulozi majke i oca u odgoju djeteta. (5c)

Na upit *poznaju li nekoga za koga bi rekli da prakticira feminističko majčinstvo*, dobiveno je mnogo različitih odgovora. Ispitanici su kao primjere navodili kolegice s fakulteta (4a), ravnateljicu srednje škole (4d), rođakinju (3c), kumu (4f), šeficu (4e) i profesora iz osnovne škole (5d, to je bio jedini navedeni primjer muškarca koji prakticira feminističko roditeljstvo). Međutim, kao primjere su najčešće isticali vlastite majke (naveli su ih u četiri fokus grupe), pri čemu je čak četiri od pet sudionika s prve godine studija kao primjer navelo vlastite majke, dok ih sudionici s pete godine nisu naveli niti jednom. Obrazloženja navedenih primjera uglavnom su bila štura i površna, a kvalitetom se ističu sljedeći odgovori:

Moja rodica koja apsolutno dopušta svom sinu da se izražava kakav zapravo je. Od treće do pete godine je okolo hodao samo u haljinama jer je to volio. Koja uz to što je majka (...) uspješno i radi (...) na menadžerskoj poziciji (...) i sve probleme koje imamo uvijek se nju zove da pomogne u rješavanju jer je dobar medijator (...) a tako odgaja i svoje dijete (...). Ne vjerujem da će oni u njegovom pubertetu imati neke velike razmirice jer ga ona uči da se sve rješava razgovorom, a opet s druge strane, dopušta mu da se izrazi rodno kako on hoće. Ne baš da radi sve što hoće na najgori način, nego da se bavi onim čime zapravo želi. (...) Uči ga da tretira sve jednako bez obzira na njihovu rasnu ili vjersku osnovu, na spol i rod. (...) Ima par primjera da se posvađao s nekim u vrtiću ili školi, ali uvijek bi stao u obranu djevojčica. (3c)

Sad sam se sjetila svog profesora iz osnovne škole. Oni su posvojili dijete. Znači to je bilo dijete koje nije bilo dojeno, dijete od nekoliko godina i on je bio taj koji je bio uzeo roditeljski dopust i nije ga bilo godinu dana ili koliko već, a njegova je žena normalno radila (...). On je bio takva osoba koja se isto zalagala da nama učenicima, uvijek nas je tretirao s punim pravima. Kak' bi rekla, to je bio odraz njega i meni je bilo čak i logično (...) u skladu s njegovom osobnosti, s obzirom na sve za što se zalaže. (5d)

Na upit jesu li upoznati s nekim *štetnim aspektima takve roditeljske prakse*, u četiri fokus grupe se kao najčešći šetni aspekt spomenuo mogući negativan stav okoline (1e, 3d, 4a, 5c). Sudionici su iznosili vlastita viđenja našega društva zaključivši da je ono dosta konzervativno (1e) i sklono diskriminiranju žena koje se odluče za prakticiranje feminističkog majčinstva (3d), primjerice:

Dijete kojem je dozvoljeno da se izrazi onako kako želi će možda zbog toga biti žrtva nekakvog nasilja, ismijavanja i sl. Da se ne fokusiramo samo na dijete, mislim da i žene koje se odluče za to da budu feminističke majke (...) također bi mogle od nekakvih kolegica na poslu, obitelji, svekrve i sl. doživjet

nekakve nelagodnosti jer ... ne znam ... „ne možeš biti toliko usmjerena na karijeru, posveti se više djetetu, ne možeš to tako“. Tako da mislim da i jedna i druga strana imaju potencijal, imaju šansu biti diskriminirani. (3d)

Kao mogući štetni utjecaj na dijete jedna je ispitanica (1b) navela i mogućnost kršenja djetetovih prava:

Pa možda bi neki mogli reć' da se kao kosi sa pravima djeteta jer kao kada je granica koliko ona [majka] smije ta svoja prava upotrebljavat, koristit. Odnosno, u kojem se to trenutku počinje kosit s pravima djeteta. Dakle, da li to odlazi u nekakvo zapostavljanje djeteta ili nezadovoljavanje njegovih potreba. (1b)

Navedena se izjava dotakla djetetovih prava koje bi roditelji, prema zakonu, trebali poštivati. Naime, prema Obiteljskom zakonu (2015), dijete ima pravo na život, zdravlje, sigurnost i odgoj primjeren njegovim potrebama, a izjava sudionice implicira moguće zanemarivanje djeteta od strane majke (ukoliko prakticira feminističko majčinstvo). Stoga je potrebno naglasiti da je ova roditeljska praksa uvelike usmjerena na brigu oko djeteta i njegovo osnaživanje (što se i nastojalo pojasniti u teorijskom dijelu rada) te da višestrukost ženinih uloga ne znači nužno i zanemarivanje djeteta.

S druge strane, bilo je i ispitanika (cijela 2. fokus grupa, 3c) koji su istaknuli da, prema njima, ova roditeljska praksa nema štetnih posljedica po dijete. Svi su sudionici s druge godine studija zaključili kako ne vide niti jedan negativan aspekt jer se ne može generalizirati oko pojedinih odgojnih praksi (2d) te se složili da svaka roditeljska praksa može biti štetna ako se ode u neku negativnu krajnost (2e).

Ne vidim način da bi to moglo oštetiti dijete, da bi ono moglo imati neke kvalitete koje možda nisu prihvatljive ili da su njegove radnje loše ili da oštećuju bilo koga drugoga. (3c)

Kao mogući štetni aspekt navedeni su i neslaganje oca i majke oko pojedinih elemenata takve odgojne prakse te nedosljednost roditelja u odgoju (3c, 5d, 5e). Neusklađenost stavova o rodnim ulogama među partnerima, naime, povećava potencijal sukoba u braku (Amato i Booth, 1995, prema Jugović i Kamenov, 2011), a sukob među roditeljima odražava se na njihov odnos prema djetetu (Maleš, 1999).

Ako je majka u odnosu sa nekim, mislim, može doći do sukoba ako je to muškarac koji nije navikao na to da je žena samostalna i da je takvih svjetonazora. (...) Jer u današnjem društvu, nažalost i dalje nije moguće naći toliko puno muškaraca koji podržavaju feminizam, koji znaju što je feminizam. Pa bi moglo doći do problem sa supružnikom (...) može doći do razlika u shvaćanjima nekih stvari, do svađa. (3c)

[Nema štetnih aspekata] ako je feminističko majčinstvo dogovoreno među partnerima. Da se dobro poznaju i znaju u što idu. Sad ako recimo dvoje ljudi nisu razmišljali o tim stvarima, ušli su u zajednicu, imaju dijete i tek onda pokušavaju postaviti neke parametre funkcioniranja u odgoju i sad majka je ta koja želi ravnopravnost, a otac je tradicionalan i ne želi to - e onda bi to mogao biti problem. Dakle pitanje je dogovora - je li to bilo dogovoreno prije ili kasnije. (5d)

Sudionici s četvrte godine studija detaljnije su se osvrnuli na poziciju majke u takvoj odgojnoj praksi pa su kao štetni aspekti takve roditeljske prakse navedeni: sukob majčinih uloga (4a) što odgovara literaturi u kojoj se navodi da suvremena žena doživljava sukob različitih uloga koje ima (Stevanović, 2000; Raboteg-Šarić i sur., 2003) te kronični umor i prezaposlenost majke zbog mnogo obaveza koje ima (4f). Pritom, međutim, u obzir nije uzeta činjenica da majka svoje obaveze oko djeteta i kućanstva dijeli s partnerom (iako su to ranije naveli kao karakteristiku ove roditeljske prakse - 4c, 4e).

Sumirajući podatke dobivene u ovom potpoglavlju, može se reći da su ispitanici svih godina studija kao asocijacije i prakse feminističkog majčinstva najčešće isticali očevu uključenost u odgoj djeteta. Osim toga, često se isticalo i majčino uspješno balansiranje između obiteljskih i poslovnih obaveza te ostvarivanje žene i na drugim životnim područjima, nevezanima uz majčinstvo i posao. Ispitanici su to potvrdili i navodima osoba (poznаница i poznanika) koje smatraju primjerima feminističkih roditelja. To se može (ali ne mora) shvaćati površnim poimanjem feminističke koncepcije majčinstva jer žena može istovremeno biti uspješna i na poslovnom i na privatnom polju, a da pritom ima nefeminističke stavove prema životu. U tom je pitanju vidljiv nesrazmjer u odgovorima s obzirom na godinu studija (u prvoj grupi 4 od 5 osoba je kao primjer navelo vlastitu majku, a u petoj grupi je nitko nije naveo, što se može tumačiti boljim razumijevanjem ove roditeljske prakse među studentima pete godine). Međutim, valja istaknuti da višestrukost majčinih uloga jest jedna je od karakteristika feminističkog majčinstva jer ženi omogućuje život, svrhu i identitet i izvan majčinstva (O'Reilly, 2008a). Majčinstvo, naime, nije jedina ženina funkcija, već je u međuodnosu s mnogim ulogama koje žena ima u domu, na poslu i u zajednici kao supruga, kći, susjeda, prijateljica itd. (Brajša, 1995; Kinser, 2008). Sudionici iz četiri grupe (1, 3, 4 i 5) iskazali su podvojene stavove oko toga može li ova roditeljska praksa imati štetne aspekte, a kao najčešći primjer navodio se negativan stav okoline. S druge strane, svih sedam sudionika s druge godine studija složilo se da ova roditeljska praksa nema negativnih aspekata.

3.2.2. Stav o odgoju kao dijaloškoj praksi

Jedna od odrednica feminističkog majčinstva je odgoj koji podrazumijeva uvažavanje djeteta kao individue, tj. poštivanje njegovih mišljenja i prava. Na upit *što misle o praksi roditelja koji smanjuju svoj autoritet nad djetetom*, sve su se fokus grupe složile oko toga da autoriteta u odgoju treba biti, no da on mora biti unutar zdravih granica (1b, 2e, 3a, 4a) te da se autoritet roditelja treba smanjivati kako dijete raste (1c, 2d, 5a). Roditeljski stil koji ispitanici smatraju najprihvatljivijim je autoritativni ili demokratski (1e, 5d). Riječ je o stilu koji je neupitno primjeren za djetetov rani odgoj, a koji karakteriziraju iskazivanje ljubavi i topline, ali i postavljanje jasnih granica i kontrole (Baumrind, 1967, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Pernar, 2010). O važnosti autoriteta, odnosno korisnosti uvažavajuće kontrole djece, postavljanja granica i vođenja, posvjedočile su i same majke koje prakticiraju feminističko majčinstvo, a koje su, osvrćući se na vlastitu roditeljsku praksu u razgovoru s F. J. Green (2008a) izjavile da su im upravo ti elementi nedostajali tijekom odgoja djece te da smatraju da nisu imale dovoljno autoriteta nad djecom.

Zanimalo nas je i *što ispitanici misle o praksi da roditelji djeci dopuštaju da sama donose što više odluka o sebi i svom životu*. Sve su fokus grupe zaključile kako donošenje odluka ovisi o djetetovoj dobi. Naime, što je dijete mlađe, roditelji bi trebali biti uključeni u donošenje odluka, a kako dijete raste, postupno bi mu trebali omogućiti da samo donosi neke odluke (1b, 1c, 2d, 3c, 4a, 5a). Međutim, donošenje odluka ovisi i o situaciji (2b, 3b), o važnosti odluke te o posljedicama koje ona nosi (2b, 5b, 5d). Navedeni stavovi ispitanika u svim fokus grupama potvrđuju ranije iskazani stav o autoritativnim ili demokratskim stilu koji smatraju najpoželjnijim. Naime, taj stil karakteriziraju i uvažavanje djetetova mišljenja te doziranje njegove odgovornosti sukladno dobi (Žižak, 1997).

Što je dijete manje, odnosno mlađe, roditelji trebaju imat veću možda kontrolu jer dakle ne može racionalno prosuđivat o svojim odlukama. No, kako dijete sazrijeva, ono zapravo gradi nekakva svoja mišljenja, svoje stavove i onda bi se tu trebala nekakva uloga roditelja smanjiti. (1c)

Na upit *što misle o praksi roditelja da obrazlažu djeci sve postavljene zahtjeve i zabrane*, ispitanici su iskazali podvojene stavove. Jedan dio ispitanika smatra da nema niti potrebe niti smisla objašnjavati baš sve zahtjeve i zabrane (1a, 1d, 2f, 4a, 4d) jer roditelji nemaju uvijek vremena za obrazlaganje (1b) niti to uvijek znaju napraviti na pravilan način (1d). Drugi dio ispitanika to smatra pozitivnom praksom (1c, 2d, 2f) koju uvijek treba primjenjivati te s kojom treba početi od djetetove najranije dobi (2g) jer se tako, između ostalog, kod djeteta potiče poželjno ponašanje (2e, 5a). Osim toga, smatraju da bi roditelj u ravnopravnom

razgovoru, bez tona zapovjednog autoriteta, djetetu trebao pojasniti zahtjeve i zabrane (4e) te se pritom usmjeriti samo na ponašanje djeteta, a ne na dijete kao osobu (4b) jer se time iskazuje poštovanje djeteta (5b) te ga se potiče na razvoj kritičkog mišljenja (3c, 3d, 5a, 5b). Također, neki od sudionika (3b, 3c) su istaknuli i da bi trebalo obrazlagati i zahtjeve i zabrane, ali i postupke koji su djetetu dopušteni. Pri odgovaranju na ovo pitanje uočena je razlika s obzirom na godinu studija jer su ispitanici prve grupe istaknuli najviše negativnih stavova prema indukciji, ispitanici druge i četvrte grupe isticali su i pozitivne i negativne stavove, dok su ispitanici treće i pete grupe isticali isključivo pozitivne stavove.

Na upit *bi li takve odgojne postupke povezali s feminističkim majčinstvom, odnosno, vide li vezu feminizma i takvog načina odgoja djece*, svi su sudionici s treće i četvrte godine studija izjavili da vide vezu. To su obrazložili tvrdnjama da feminizam potiče slobodu i odmicanje od nametnutog autoriteta (3c) te da je prvi pokret koji je pokrenuo raskid s hegemonijskim maskulinizmom i učenje o ravnopravnosti svih osoba (3a). Također, istaknuli su da odgajanje samostalnog djeteta daje majci vremena za sebe i svoje interese (4f).

Definitivno bi to povezala s feminizmom jer je feminizam prvi počeo preispitivati tu mušku vladavinu autoriteta koji je bio nad djecom i nad ženama. (3c)

Mogu odmah reći da vidim vezu. Jer ako gledamo koncept feminističkog majčinstva kao majke koja je autonomna, mislim da onda to samo dopušta svom djetetu. (...) Da njemu isto dopušta da ga se gleda kao autonomno, individualno biće. I mislim da bi se sve ovo o čemu smo govorile moglo povezati s tom koncepcijom. (4e)

S druge strane, ispitanici prve, druge i pete godine dali su podvojene odgovore. Neki su rekli da vide vezu s feminizmom, a drugi da takve odgojne prakse ne moraju nužno biti vezane uz feminizam. Kao razloge zbog kojih vide vezu između tih odgojnih postupaka i feminizma naveli su odlike feminizma koje smatraju važnima za ovu roditeljsku praksu, primjerice ravnopravnost i jednaku vrijednost svih osoba, u duhu čega se odgaja dijete (1c, 2e, 5d).

Nestaje ta hijerarhija gdje je muškarac na vrhu pa žena pa dijete, već se to sve izjednačava. Isto tako, kao što žena ima sada ravnopravnu ulogu, i djetetu daju priliku za suodlučivanje. (2e)

Kao razloge zbog kojih ne vide poveznicu između tih odgojnih postupaka i feminizma dvije su sudionice izjavile da misle da obrazlaganje svojih odluka djetetu nije u skladu s feminizmom pošto on naglašava pravo žene da donosi odluke bez da se ikome opravdava (1a, 1b) što je, zapravo, u suprotnosti s tvrdnjom o jednakoj vrijednosti svih ljudi bez obzira na dob, rod, rasu i slične kriterije. Nadalje, ispitanici su navodili kako se takve roditeljske prakse

moгу provoditi i neovisno o feminizmu, odnosno, da se do takvog roditeljstva mođe doći bez da se nužno polazi od feminizma kao osnove te da u skladu s tim određena iskustva i znanja mogu ponukati roditelje na zajedničku brigu oko djeteta, na uvađavanje djeteta i dijalog s njim (2a, 2d, 5e).

Sumirajući dobivene odgovore, mođe se zaključiti da su stavovi ispitanika prema oslabljenom autoritetu roditelja, bez obzira na godinu studija, generalno vrlo slični te da se zalađu za autoritativni ili demokratski stil u kojemu postoji zdrava, uvađavajuća doza roditeljskog autoriteta i kontrole (Pernar, 2010). Te su stavove potvrdili isticanjem vađnosti doziranog odlučivanja djeteta (Žiđak, 1997), ali i potpore autonomiji djeteta i uravnoteđenoj moći roditelja i djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Njihovi su stavovi o vađnosti indukcije uglavnom pozitivni. Najviše sumnje u vađnost indukcije iskazali su ispitanici s prve godine studija. Sudionici s druge i četvrte godine bili su podijeljenih stavova, no većina je to smatrala pozitivnom praksom, dok su se svi ispitanici s treće i pete godine složili oko vađnosti i korisnosti indukcije. Uzimajući u obzir činjenicu da se većina ispitanika složila da je riječ o pođeljenoj roditeljskoj praksi, mođe se zaključiti da su stavovi ispitanih studenata pedagogije u skladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama koje govore o vađnosti indukcije u procesu internalizacije prihvatljivog ponašanja kod djeteta (Grolnick i sur., 1997, prema Pećnik i sur., 2011) te da su isticanjem vađnosti obrazlaganja zahtjeva djetetu (Žiđak, 1997) još jednom potvrdili stav o optimalnosti autoritativnosti kod roditelja. Svi sudionici treće i četvrte grupe izjavili su da vide poveznicu između feminizma i takvog načina odgoja djece obrazlađući to prekidom hegemonijskog maskulinizma te odgajanjem snađne i samostalne osobe, dok su među ispitanicima prve, druge i pete grupe, osim pozitivnih odgovora, bili i oni koji su rekli da bi neke od navedenih odgojnih praksi povezali s feminizmom, a neke ne bi, te da ovakav odgoj djece ne mora nužno biti povezan s feminizmom.

3.2.3. Stav o antiseksističkom odgoju djece

Upitani što misle o jednakom odgoju djevojčica i dječaka bez obzira na spol, ispitanici su ponudili različite odgovore. Ispitanici prve, druge i četvrte godine su se generalno složili s takvom praksom istaknuvši je nuđnom (1e) i normalnom (2g) te navodeći da se roditelji trebaju ponašati jednako prema svoj djeci (2a, 2b, 4b). Studenti četvrte godine nadodali su i da jednak odgoj dječaka i djevojčica mođe dovesti do negativnog stava društva koje od dječaka i djevojčica ima različita očekivanja (4e) pa bi ovakav način odgoja mogao izazvati predrasude prema majkama koje ga prakticiraju (4a).

U 2017. godini nema mjestu takvom odgoju koji (...) radi razlike između dječaka i djevojčica i jednostavno treba gledat na svako dijete kao na pojedinca. Dakle, tu bi tipičan bio onaj primjer kad se dječak rasplače pa tu tata govori: „ti si dečko, ti ne plačeš“, što može imati velike, tj. puno negativnih posljedica za tog dječaka jer mislim to je blokiranje izražavanja emocija kod djeteta (...) Ili možda da se djevojčicama brani da (...) trče, da igraju nogomet, da igraju bilo koji sport koji se smatra da je muški. Dakle tu se njima opet oduzima jedno osnovno pravo. (1b)

S druge strane, ispitanici s treće i pete godine studija su na pitanje o jednakom odgoju dječaka i djevojčica dali različite odgovore. Dio ispitanika je reklo da jednak odgoj nije primjenjiv u svim situacijama (3b, 3c, 5a), no većina ispitanika s treće i pete godine se slaže da je jednak odgoj djevojčica i dječaka potreban.

To je malo dvosjekli mač. Ako ti njega otkako je malo dijete učiš da je rod socijalni konstrukt, da se ono može deklarirati kako god želi - to je fantastično, ali ne možeš sakriti spolnost koja je biološki određena. Malo mi je to kao tricky kad dođemo do puberteta. Jer kako ćeš ti pristupiti djevojčici oko bilo kakvih njezinih promjena na tijelu i dječaku. (3c)

Smatram da nije baš dobro ako dječake učimo da nije dobro plakati i da mu ako plače kažemo „ti si jak, ne smiješ plakat jer to nije ono što društvo želi od muškarca“ isto kao da curici govorimo „moraš imat haljine i ne smiješ se igrat s autićima“ jer to isto nije nešto što bi cure trebale raditi. Mislim da tu ne bi trebala biti razlika, da ih ne bi trebali učiti da se dječaci ponašaju „tako i tako“. (3a)

Pa iskreno, ja se baš ne slažem s tim. Jednostavno, po samoj konstituciji žene i muškarci se razlikuju (...) biološki. (...) Društvena razlika proizlazi iz samog društva. Mi se pri rođenju samo biološki razlikujemo. Razlika proizlazi iz odgoja i društvenih konstrukata. (5a)

U iskazima sudionika nekoliko su se puta navele biološke razlike između dječaka i djevojčica zbog čega je važno istaknuti da feminističko roditeljstvo ne negira biologiju, već je usmjereno na pružanje jednakog horizonta mogućnosti svoj djeci bez obzira na njihov spol. Ova roditeljska praksa, naime, odbija tradicionalnu rodnu socijalizaciju i patrijarhalnu podjelu uloga na „muške“ i „ženske“ (Green, 2010b), a ne umanjuje biološke specifičnosti djeteta.

Tijekom iskazivanja stava o antisekstističkom odgoju, nekoliko je sudionica podijelilo iskustva iz vlastita života. Spomenule su da su od svojih roditelja u određenim situacijama dobile različit tretman samo zato što su djevojke te da za njihovu braću nisu vrijedila jednaka pravila. Neke od njih su to smatrale lošim primjerima (2e, 2f, 3c), dok je jedna (3b) istaknula da se donekle slaže s takvom praksom.

Roditelji negdje odu i sad ... ili ću ja skuhat ak sam doma, ak ne, onda će dečki nešto naručit. Znači, nema šanse da će oni sami sebi slagat. I ono, što smo stariji, zapravo od mene očekuju da spremim stan. Ili tipa odem navečer na kavu - mene se zove pet puta „kad ću više doć’?“, a oni mogu doć’ kad oće. (2f)

Ja mislim da je ok u određenim situacijama djevojkama ograničiti vrijeme u odnosu na dječake. (...) I mislim da to puno ovisi o sredini. Ja sam prvo doma mogla izlaziti do jedanaest, ali ako bi moj brat išao u klub u blizini ili u isti klub mogla sam ostati duže. A kad smo bili kod prijatelja i rođaka u sredini koju ne poznaju nisam mogla ostati duže. I tu nije bilo priče jer moji nisu znali sredinu. I ja se tu slažem. Nije isto pustiti nekoga samog u centru Zagreba ili u nekom malom selu. (...) Mislim da to nije isto. I to podržavam u jednu ruku. A drugo, to bi povezala s onim odlukama o kojima smo govorili. Je li trebaju roditelji dopustiti da dijete samo donese odluke. Ja mislim da ne baš uvijek. Nekad da, ali ako to može biti štetno. (3b)

Navedeni su se primjeri ticali različitih odgojnih praksi vezanih uz izlaske i kućanske poslove, ovisno o spolu djeteta. Zanimljivo je da je istraživanjem (Jugović i Kamenov, 2008, prema Jugović i Kamenov, 2011) potvrđeno da se u hrvatskom društvu od djevojaka više očekuje da obavljaju različite kućanske poslove te da se ranije vrate iz noćnih izlazaka. Ono što je pritom vrlo važno istaknuti jest činjenica da žene koje su bile rodno diskriminirane percipiraju više takve diskriminacije u suvremenom hrvatskom društvu od žena koje nisu doživjele rodnu diskriminaciju te da i muškarci i žene koji su doživjeli takvu diskriminaciju imaju egalitarnije stavove prema rodnim ulogama te su spremniji uključiti se u aktivnosti smanjivanja rodne diskriminacije (Kamenov i sur., 2011). Upravo je to, dakle, svijest o rodnoj nejednakosti koja se želi promijeniti, jedna od karakteristika feminističkog majčinstva (O'Reilly, 2008a).

Na upit *što misle o praksi nekih suvremenih roditelja da djevojčicama brane igranje tradicionalnim igračkama za djevojčice poput lutaka*, sve su se fokus grupe usprotivile te je istaknuto da djeca moraju imati pravo na izbor igračke, neovisno jesu li one „muške“ ili „ženske“ (1e, 2b, 2c, 2d, 2f, 3c, 4f, 5b). Također, neki su ispitanici (2c, 4c, 5a) istaknuli da je zabrana igračaka kontradiktorna navodima od ranije. Osim navedenog, istaknuto je i da dijete ima pravo na slobodnu igru (5b), a o pravu djeteta na slobodno vrijeme, igru i razonodu primjerenu njegovoj dobi govori i Članak 31. Konvencije o pravima djeteta (2001). U svezi s rodno stereotipiziranim materijalima u ustanovama ranog odgoja, suvremena literatura navodi da bi se takvi materijali trebali ili izbaciti ili bi se djeci trebalo pojasniti da se njima mogu igrati i dječaci i djevojčice (Aina i Cameron, 2011). Na tragu tih tvrdnji, dobiveno je nekoliko izjava ispitanika u kojima tvrde da bi se djetetu trebalo dati mogućnost izbora, međutim, stavljanjem naglaska na pravo na izbor igračke ispitanici ne vide mogućnost da dijete bira baš stereotipne igračke zbog utjecaja okoline.

Zapravo bi moralo poticati u tim nekim odgojnim institucijama itd. da dijete samo odabire. (...) Dakle, da ne postoje neki stereotipizirani kutići u vrtićima. Već da svako dijete može doći bilo gdje i da se osjeća kao da tamo pripada. (1c)

Moraš mu dati izbor pa neka si iskombinira igračke. I muške i ženske. Daš mu izbor s čime da se igra, a ne braniti mu to. (3c)

Upitani da komentiraju *primjer para iz Švedske koji krije spol djeteta od okoline*, ispitanici su uglavnom imali negativne reakcije. Najčešće su spominjali da je to zbunjujuće za dijete (1b, 1d, 2a, 2b, 2d, 2g, 3a, 4a, 4c, 4f, 4g) te da dijete treba imati pravo samo odabrati svoj rodni identitet (1e, 1, 2e, 4c), ne uviđajući pritom da je upravo pravo slobodnog odabira svog identiteta i bila namjera tog para. Uglavnom su ponavljali da su roditelji dijete u najranijoj dobi trebali odgajati neutralno ili prema njegovim biolozijskim karakteristikama, tj. prema spolu što bi, dakle, značilo prema društveno konstruiranom i prihvatljivom obrascu. Međutim, ističu da bi roditelji trebali poštivati djetetov identitet kada ono postane svjesno svoga roda i kada se samo odluči kako će se identificirati. Također, istakli su da roditelji time previše kontroliraju dijete (3a), provociraju društvo (5b) te da im to nalikuje eksperimentu (2f, 5d).

Mislim da je to za dijete konfuzno, zbunjujuće. I opet tu vidim nekakvu kontradiktornost. Oni nameću djetetu to da svaki dan bude nešto drugo. Jedan dan si dječak, jedan dan djevojčica, sad ću te obući ovako, sad ovako. A možda bi to dijete, možda bi se poistovjetilo iako je npr. muško dijete s majkom. Ali onda mu opet treba dati tu slobodu, a ne nametat mu s tim stilom oblačenja i frizurama. (4c)

Ja iskreno ne vidim smisao u tome. Tak i tak kad dijete odraste može izaći na vidjelo koji je spol. A u tako maloj dobi ne vidim smisao u tome da se krije spol djeteta jer kasnije kad spol već ima nekakvu ulogu u društvu, negativnu ili pozitivnu, onda je drugačije. Al u tako maloj dobi ne vidim kako spol može utjecati na dijete. Ne vidim smisao u tome. (...) Premlado je dijete da bi se išlo na takve razlike. (...) Sad u tak mladoj dobi to je tak svejedno. To dijete uopće nije društveno, ono ne izlazi u društvo. Pa ne vidim smisao u tak' mladoj dobi. U kasnijoj dobi možda da, al' tada je to teško sakrit. Već po crtama lica vidiš tko je muškarac, a tko žena. (5a)

Među svim izjavama ispitanika, tek su dvije ispitanice (3d, 4d) navele kako misle da su to roditelji napravili u dobroj namjeri:

Mislim da je namjera roditelja, tj. pretpostavljam da je namjera bila zaštititi dijete od okolinskih pokušaja da ga socijaliziraju u neku ulogu. I naravno da ovisi o tome je li beba dečkić ili curica. Da recimo, neki pokloni za prve rođendane i slično će biti nešto vrlo tradicionalno određeni. Pa su roditelji to možda htjeli izbjeći. (3d)

Ja bi samo rekla da mislim da ti roditelji imaju neku dobru namjeru. Htjeli bi dati djetetu tu nekakvu slobodu, možda mogućnost izbora, ali je kriv način na koji to rade. (4d)

Dvije su sudionice istraživanja (1b, 4e) spomenule primjere transrodne djece koju su upoznale. Navele su kako su djeca bila upoznata sa svojim spolom, ali su sama odabrala rodni identitet

kada su ga postala svjesna te da su pritom imala podršku roditelja. Obje su zaključile da je bolje da dijete bude upoznato sa svojim spolom, a da rod odabere samo te da je tako trebao postupiti i švedski par:

Pa roditelji bi trebali biti otvoreni znači za tu opciju da dijete želi biti ... da se želi poistovjetiti s drugim rodnom od onoga kakav je njegov spol. Mislim, znam i sama za jedan primjer gdje je jedan dječak se rodio i on je sa mislim četiri godine počeo govorit roditeljima da želi žensku odjeću i (...) smatrao je za sebe da je djevojčica. I roditelji su to prihvatili i počeli su ga oblačit u žensku odjeću i dopustili su mu i da pusti kosu i da se igra sa ženskim igračkama. Dakle jer je sebe doživljavao kao djevojčicu. I mislim da bi roditelji u tom smislu trebali biti otvoreni. Dakle, da dopuste djetetu da ono izabere. Ali ga za početak počeo tretirat kao što je njegov rođeni spol. (1b)

Kao *granicu do koje im je prihvatljivo umanjivati važnost spola djeteta* naveli su rodno neutralne igračke i odjeću (1b, 2f), odijevanje i „muške“ i „ženske“ odjeće malom djetetu bez obzira na njegov spol (1e, 4f) i učenje istim vrijednostima (3b). Ispitanici četvrte i pete godine istaknuli su da im je (umjesto potpunog umanjivanja važnosti spola) prihvatljivo djelomično umanjivanje spola jer i društvo na neki način odgaja dijete, zbog čega mogućim smatraju negativne reakcije društva na umanjivanje važnosti spola djeteta. Navođenjem utjecaja okruženja na odgoj djeteta u četvrtoj i petoj grupi ustanovljena je razlika među preddiplomskog i diplomskog studija jer se sudionici iz prve tri grupe nisu doticali vanjskih odgojnih čimbenika.

Upitani da pretpostave *bi li se oni, kada bi bili roditelji, odlučili na odbacivanje spolnog tipiziranja djece*, većina je ispitanika rekla da će to činiti djelomično, jedna je ispitanica (3c) rekla da će to činiti jer je i sama tako odgajana, a dvoje (3d, 4f) je reklo da ne znaju i da im je teško procijeniti. Kao elemente prihvatljivog antiseksističkog odgoja uglavnom su navodili rodno neutralne igračke (1b, 1e), podjelu kućanskih poslova (5b, 5d), izbjegavanje rodnog tipiziranja dječaka i djevojčica (1b, 2g) i učenje jednakim vrijednostima (3b), dok im odijevanje odjeće koja nije u skladu sa spolom djeteta uglavnom nije prihvatljivo.

Pa ja bi ga odbacila definitivno. U mom slučaju su ga isto odbacili. Deda me tretirao kao dječaka, a baka kao nešto između. U mom slučaju su ga odbacili tako da sam ja naučena na taj način. Mene nikad nisu učili da je plava muška boja, a roza ženska i tak te gluposti. Nego ono, što mi se sviđjelo, to sam imala i što mi se radilo, to sam radila. Do te mjere bi ga definitivno odbacila jer ne bi htjela da se moje dijete ukalupljuje i da bude prisiljen biti nešto što nije. Tu bi odbacila. Ali ukoliko ono u nekom trenutku života, ako je sin i odluči se baviti muškim stvarima, ne bih mu branila. (3c)

Pa ja bi oblačila djevojčicu kao djevojčicu i dječaka kao dječaka. Ali ideja s rodno neutralnim igračkama mi se sviđa. To bi koristila. I možda bi izbjegavala neke priče i slikovnice koje previše

naglašavaju djevojčice kao krhke kojima treba pomoć koju samo dječak može spasiti. Ili nešto gdje se dječacima previše naglašava da moraju biti jaki, da se moraju tući i da su divlji. To bi izbjegavala, ali odjeću bi ostavila ipak. (1b)

Izjava ispitanice (1b) o izbjegavanju rodno tipiziranih slikovnica vrlo je zanimljiva. Slikovnice sa svojim sadržajima često pridonose usvajanju rodni stereotipa koji mogu negativno utjecati na djetetov razvoj ograničavajući njegov profesionalne težnje i oblikujući njegove stavove o budućim roditeljskim ulogama (Anderson i Hamilton, 2007, prema Belamarić, 2009). Istraživanja su, naime, pokazala da se dječacima češće nude slikovnice sa sadržajima o autonomiji i postignućima, a djevojčicama o vezama i potpori (Skillman, 2000, prema Aina i Cameron, 2011). Poznavanje posljedica rodnog stereotipiziranja stoga je vrlo važno za odgajatelje u dječjim vrtićima (Aina i Cameron, 2011), ali i za (buduće) pedagoge.

Kao zaključak ovog potpoglavlja moglo bi se navesti da većina ispitanika ima umjereno pozitivne stavove prema antiseksističkom odgoju djece, pri čemu nije primijećena znatna razlika s obzirom na godinu studija. Naime, na prvo pitanje (koje je formulirano dosta općenito) mnogo je sudionika imalo pozitivne reakcije, međutim, kada je trebalo izreći stav o konkretnim primjerima i roditeljskim praksama, količina pozitivnih stavova se smanjila. Najviše pozitivnih reakcija pokazali su u vezi s odgojnim postupcima. Smatraju da razlike u odgojnim postupcima u većini slučajeva ne bi trebale postojati, a zalažu se za djelomično odbacivanje rodnog tipiziranja. Najviše je negativnih stavova u vezi odijevanja odjeće koja nije u skladu sa djetetovim spolom, protive se i „radikalnim“ primjerima kakvim većina smatra onaj švedskoga para, a često su navodili mogući negativan stav okoline ako se dijete ne odgaja na način koji je kulturno prihvatljiv (Jugović, 2004). Zanimljivo je zbog toga navesti istraživanje koje je ispitivalo stavove odgajatelja prema rodnim ulogama djece predškolske dobi. Tim je istraživanjem utvrđeno da se stavovi odgajatelja o rodnim ulogama odraslih odražavaju i na stavove o rodnim ulogama kod djece te da više prihvaćaju umanjivanje važnosti roda u slučaju djevojčica nego kod dječaka, pri čemu se negativni stavovi prema nekonvencionalnom rodnom ponašanju povezuju s homofobijom (Cahill i Adams, 1997).

3.2.4. Stav o uključenosti očeva u odgoj djece

Upitani da opišu *dobru majka i dobrog oca*, svi su ispitanici izjavili da nema razlika između dobrog oca i majke ili ih barem ne bi trebalo biti. To je u skladu s rezultatima istraživanja provedenog u Hrvatskoj u kojemu su ispitanici kao poželjne osobine i majke i oca

najčešće navodili osjećajna/osjećajan te nježna/nježan, što je očiti odmak od tradicionalne percepcije oca kao autoriteta (Janković, 1998). Jedna je sudionica treće fokus grupe vrlo lijepo sažela misli koje dijele i sudionici ostalih grupa:

Ne postoji dobra majka i dobar otac. Postoji dobar roditelj. Ja tu ne bi radila razliku. Ne trebaju postojati razlike. Ili je dobar roditelj ili nije dobar roditelj. (3d)

Dominaciju majke u prvoj godini djetetova života sve su fokus grupe obrazložile biološkom uvjetovanošću, a kao najčešći razlog tomu navedeno je dojenje (1d, 1e, 1f, 3, 3c, 4c, 5, 5e). Pritom su sudionici (1b, 1e, 2e, 3a, 3b, 3c,5b, 5e) naveli i da bi i otac trebao biti uključen u brigu oko djeteta u prvoj godini. To je u skladu s literaturom koja ističe da bi oba roditelja, u slučaju da je obiteljska struktura dvoroditeljska, trebala sudjelovati u odgoju djeteta (Mack-Canty i Wright, 2004, 2008), odnosno, da su i muškarci jednako obvezni brinuti o djetetu (Green, 2010b).

Otac u jednakoj mjeri mora mijenjat pelene, dizat se po noći, uspavat dijete i sl. (2e)

Kao jedan od faktora koju utječu na majčinu dominaciju u prvoj godini djetetova života navedeno je i društvo (1e, 3d, 4a, 4b, 4f):

Mislim da tu ima malo i uvjetovanosti od strane društva jer je prihvatljivije da žena uzme porodični nego muškarac (...) Kod nas. Tako da mislim da je i to jedan od razloga zašto dijete češće vidi majku. I naravno koga češće vidiš, njemu ćeš biti privrženiji, odnosno biti ovisniji i s njim ćeš se više povezati. (4f)

O diskriminirajućem stavu društva prema očevima korisnicima očinskog dopusta pisalo se i u znanstvenim radovima (npr. Silverstein, 1996), a roditeljskog dopusta dotakla se i prva fokus grupa zaključivši da je u Hrvatskoj otac dobije znatno manje roditeljskog dopusta od majke ili ga ne dobije uopće, što posljedično ograničava očevu uključenost u brigu oko djeteta u prvoj godini života. O malom broju hrvatskih očeva koji koriste pravo na dopust govore i podaci dostupni iz medija. Naime, tijekom 2016. godine je 158 očeva koristilo roditeljski dopust, a 1930 je koristilo roditeljski dopust (sibenik.in, 20. lipnja 2017). Literatura ističe da se rođenjem djeteta dodatno naglašava nejednakost žene i muškarca - otac se više posvećuje poslu, dok se majka udaljava od tržišta rada (Badinter, 2013), a sve to rezultira podjelom na majčine i očeve obaveze (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Osim toga, tradicionalnu očinsku praksu karakterizira veća uključenost u igru s djetetom nego u njegovanje djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006), zbog čega se očevi češće uključuju u interakciju s djetetom nakon navršene 1,5 godine (Dobrotić i Pećnik, 2013).

Ispitanici svih grupa misle da je *dobro izjednačavati majčinu i očevu odgojnu praksu*, čime su potvrdili uvjerenje o nepostojanju *dobre majke* i *dobrog oca*, već dobrog roditelja. Smatraju da izjednačavanje roditeljskih praksi utječe na društvo i izjednačavanje ljudskih prava (4a), olakšava majčinu ulogu i omogućava joj da se posveti drugim stvarima (1e), čime profitiraju i roditelji i dijete (3e), a aktivnim uključivanjem u odgoj djeteta otac se odmiče od uloge „drugog“ roditelja (2d).

Na upit *što misle o obiteljima koje njeguju tradicionalne rodne i roditeljske uloge i koje nisu osviještene o pitanjima kojima se feminizam bavi*, ispitanici su uglavnom dali pozitivne komentare, izuzev jedne sudionice (3c) zbog čega je došlo do vrlo zanimljive rasprave među sudionicima treće grupe. Mnogo se ispitanika složilo da je to stvar osobne odluke članova obitelji te da takve obitelji mogu vrlo dobro funkcionirati ako su se otac i majka tako dogovorili (1e, 2a, 2e, 3a, 3b, 4a, 4e, 4f, 4g, 5e, 5d), primjerice:

Tradicionalno ne mora nužno biti lošije. Jednostavno je poanta kako su se dvije osobe i dijete dogovorile. (4e)

Ja mislim da to ne mora nužno biti krivo. Da samo zato što je to neki tradicionalniji pristup, ne znači da će dijete izaći van sa šturim stavovima, radikalno, fašist i sl. Da samo zato što oca nema ili je ajmo reć' manje uključen, da je on loš otac zbog toga i da on to možda ne nadoknađuje kroz nekakav rad vikendom s djecom. (...) Pogotovo ako se majka i otac slažu oko toga i ako nema sukoba među njima. (5e)

To je u skladu s literaturom koja kaže da podudarnost u svjetonazorima oca i majke doprinose dobrim odnosima u obitelji (Jugović i Kamenov, 2011). Naime, žene s tradicionalnim stavovima mogu biti zadovoljne doprinosom svojih supruga iako su one zaduženije oko brige za dijete i kućanske poslove (Bienart i Wortman, 1991, prema Jugović i Kamenov, 2011).

Dvije su ispitanice (1d, 4a) navele da bi bilo dobro da su djeca, unatoč tradicionalnom odgoju, upoznata i s nekim suvremenim aspektima života:

Kad ti je dijete odraslije, onda mu se trebaju prikazati različite stvari koje bi žena mogla raditi. Da ga se onda ne uči u takvoj obitelji da samo takva struktura postoji, da samo takva podjela unutar obitelji postoji. Već da jednostavno se prikaže „nama je to trenutno tako jer nama to najviše odgovara, ako ti jednog dana želiš biti samostalna žena, imati samo karijeru, ne imati uopće ženu (...).“ Da mu se omogući da to može. (1d)

Jedini negativan komentar na tradicionalne obitelji dala je sudionica s treće godine studija:

Mislim da to nije fer ni prema majci ni prema ocu ni prema djetetu. (...) Iz takvih obitelji zato imaš krkana koji će dalje nastaviti takvu tradiciju i mlait ženu. (...) Meni je to prvo opresija i žene i muškarca. (3c)

Ovaj je iskaz (3c) potencijalno opasan jer uključuje generaliziranje o zlostavljačkom ponašanju tradicionalnih, nefeministički orijentiranih muškaraca. Takav bi se stav, u nedostatku profesionalne etike, mogao pretočiti u negativno ponašanje prema takvoj grupi roditelja u budućem profesionalnom radu (Gabelica Šupljika, 1997; Smith i sur., 2007). Negativni stavovi, naime, uzrokuju predrasude i diskriminaciju ljudi koji se negativno procjenjuju (Rathus, 2001).

Kao razloge zbog kojih osobe u roditeljstvu preuzimaju vrlo tradicionalne roditeljske uloge iako deklarativno podržavaju feminizam, ispitanici su naveli različite razloge, a kao najčešći se ističu: utjecaj društva (1a, 1b, 1c, 1e, 3a, 4a, 5e), strah od nepoznatog zbog kojega se ponavljaju obrasci ponašanja vlastitih roditelja iz prošlosti (3c, 3d, 3e, 4a, 5b) što se podudara s Parkeovom (2002) tvrdnjom da djeca često ponavljaju odgojne prakse svojih roditelja te neusklađenost trenutnih ideja vezanih uz roditeljstvo s budućim ponašanjem kao roditelja (1d, 2a) i nedovoljno poznavanje feminističkih ideja (2b, 2d, 2e).

Kada smo u nečemu novom, uvijek osjećamo neki strah (...) i onda upravo zbog tog nekog straha od novog vraćamo se na obrasce ponašanja koje smo usvojili prije i koji su nam poznati. Vraćamo se npr. u ulogu naših roditelja, naše majke, bake ili oca. I upravo to što smo prije vidjeli i naučili, što nam društvo servira kao neku normu, jednostavno preslikavamo na naš odgoj makar to nije naš stav. (4a)

Pritom valja istaknuti da ispitanici nisu naveli različite vanjske faktore koji roditelje mogu motivirati na različitu raspodjelu obiteljskih uloga, poput nedostatka zadovoljavajućih uvjeta u ustanovama ranog odgoja (previsoka cijena, nezadovoljstvo programom itd.) i nedostatak solidno plaćenog posla zbog kojeg majka odluči ostati kod kuće s djetetom, unatoč feminističkim uvjerenjima koje imaju i ona i partner.

Sumirajući podatke dobivene ispitivanjem stavova prema očevoj uključenosti, može se reći da su stavovi ispitanika pozitivni te da ne postoje značajne razlike s obzirom na godinu studija. Sudionici su se generalno složili da ne postoje razlike između dobrog oca i dobre majke te smatraju da je dobro izjednačavati njihove roditeljske prakse. Dominaciju majke u prvoj godini pojašnjavaju biološkom i društvenom uvjetovanošću, no ističu da bi i očevi trebali biti uključeni u brigu oko djeteta. Smatraju da je važno da se roditelji dogovore (Jugović i Kamenov, 2011) oko načina na koji će odgajati dijete bez obzira radi li se o feminističkoj ili

nefeminističkoj praksi, a deklarativno podržavanje feminizma i istovremeno preuzimanje tradicionalnih roditeljskih uloga najčešće su pojašnjavali strahom od nepoznatog i pritiskom društva.

3.2.5. Stav o majčinom zaposlenju

Na upit *što misle o odluci žene da se ubrzo nakon poroda vrati na posao*, ispitanici s prve, druge i pete godine su dali isključivo pozitivne odgovore, složivši se da je majčin povratak na posao u redu ukoliko je to njezina želja i odluka te ukoliko je dijete pritom zbrinuto (1e, 2d, 5d), pri čemu su sudionici prve i pete grupe naveli i mogućnost da otac koristi roditeljski dopust dok majka radi (1a, 5a, 5b), dok su ispitanici treće i četvrte godine ponudili i pozitivne i negativne odgovore. Pozitivne su stavove, slično ostalim grupama, obrazlagali majčinim pravom na izbor (3d, 3e, 4a, 4f), dok su negativne stavove spram majčinog ranog povratka na posao uglavnom obrazlagali djetetovim zdravljem i mogućom nespremnošću roditelja zbog neiskustva u odgoju (3b, 3c, 4a):

Pa nakon šest mjeseci mislim da nije dobro ni za nju [majku] fizički i psihički. Jer ti si devet mjeseci bila pod nevjerojatnim šusom svih mogućih hormona koji postoje u ljudskom tijelu (...) devet mjeseci nositi teret pa još i porod ... to je psihički i fizički zahtjevno i mislim da je to premali vremenski okvir. I da se žena do kraja oporavi od toga svega. (...) I ako su roditelji mladi, mislim da je to premalo vremena da se uhodaju u brigu o djetetu pa da mogu bit sigurni (...). Mogu tek zamislit' kak' je roditeljima koji ostave dijete s bakom, didom (...) znaš da će biti dobro, ali (...) i dalje postoji strah. (3c)

Ne smatram to kvalitetnim za dijete. Prvenstveno zbog zdravstvenog stanja djeteta. Baš zato što dijete trebaš dobiti, a nedojenje utječe na njegovo zdravlje. Bila su istraživanja koja su pokazala da djeca koju majke ne doje ne razviju dobar imunološki sustav kasnije, a to je osnova tvog života. A mislim, samo zbog tog aspekta zdravlja djeteta. Ali nije nužno da je zdravlje djeteta ugroženo ako majka ode na posao. (4a)

Iz navedenih se izjava može zaključiti da ispitanici dojenje i majčino zaposlenje smatraju suprotstavljenim polovima iako je u Hrvatskoj zakonski omogućen dvosatni izostanak s posla kako bi dijete moglo biti dojeno do prve godine života (Zakon o roditeljskim potporama, 2014). Međutim, i stručnjaci upozoravaju o važnosti majčina oporavka nakon poroda koji može potrajati više od šest mjeseci, o korisnosti dojenja djeteta (Tulman i Fawcett, 1991, prema Galtry i Callister, 2005) te važnosti ostvarivanja *bondinga* s djetetom (Klaus i Kennell, 1976, Galtry i Callister, 2005).

Osim, navedenih izjava, jedna je sudionica (3d) navela da je riječ o vrlo kompleksnoj situaciji u kojoj su roditelji suočeni s dvojbom oko brige za dijete i profesionalnog života za koji su se školovali:

To su tako teške odluke. Prva godina djetetu je najvažnija za stjecanje imuniteta. I hoćeš li ga sad stvarno, tako malog piceka bacit u jaslice gdje svi šmrču, svi su prehladjeni i sve. Ne želiš mu to s jedne strane priuštiti, želiš da se osjeća sigurno. A da bi se osjećao sigurno, mora biti uz roditelja. A onda opet s druge strane, želiš misliti i na te roditelje koji su ipak radili i školovali se jako dugo da bi imali karijeru i posao. Opet nije u redu da to stopiraju. Mislim sve je to dosta kompleksno. (3d)

Upitani *misle li da je za dijete bolje ako majka, u prve dvije do tri godine, nije zaposlena izvan kuće ili radi skraćeno radno vrijeme*, ispitanici su iznijeli različita mišljenja, što je u skladu s prethodnim pitanjem. Dio ispitanika je to smatrao predugim periodom od čega ne profitiraju niti dijete niti majka (2e, 3a, 3e). Istaknuli su da je za dijete bolje da pohađa dječji vrtić (2d, 3a, 4f) te da naglasak ne bi trebao biti samo na majci nego i na ocu, što potvrđuje i odgovore na prethodna pitanja (1b, 4f). Međutim, osim oca, navedeni su i članovi šire obitelji:

Ja bi se čak složio da jedna baka, djed ili netko u tom kontekstu blizak također može biti zadužen za duži boravak s djetetom ako je naravno ta osoba sposobna za to. (5e)

Navedena je tvrdnja (5e) u skladu s tzv. *co-parentingom*, koji se smatra važnom odlikom feminističkog roditeljstva. Naime, prema feminističkoj koncepciji majčinstva, osim majke u odgoju djeteta trebaju sudjelovati i druge osobe - majčin partner, članovi obitelji, prijatelji, zajednica, ali i nepoznati odgajatelji (O'Reilly, 2008a; Green, 2010b). Te osobe, koje sudjeluju u odgoju djeteta, nazivaju se *co-mothers* ili *othermothers*, odnosno druge majke (O'Reilly, 2008a), a podaci pokazuju da su upravo djetetove bake najčešće zadužene za brigu oko malog djeteta ako je majka zaposlena (Dobrotić, 2013). Sudionici su također istaknuli da za majku nije dobro da toliko vremena bude doma (3a, 3e) te da bi mogla raditi barem sa skraćenim radnim vremenom (1b). Jedna je ispitanica pojasnila da skraćeno radno vrijeme neće bitno utjecati na interakciju s djetetom:

To uopće nije bitno. Bitna je kvaliteta vremena koje provode skupa. Može ona i sat vremena provest s njim, al kvalitetno. A opet, može biti doma cijeli dan, jesti čips i gledat tv dok dijete plače. (2d)

Navedena se tvrdnja podudara s literaturom koja ističe da količina vremena provedenog s djetetom ne podrazumijeva da je to vrijeme provedeno kvalitetno. Ono na čemu treba biti naglasak jest upravo kvaliteta majčine ljubavi i brige za dijete (Maleš, 1988; Brajša, 1995; Sears i Sears, 2008; Maleš i Kušević, 2011).

Jedna je ispitanica (5c) rekla da ostanak majke s djetetom tijekom prve tri godine njegova života utječe na ostvarenje bliskosti, a druga (3c) ostanak kod kuće smatra dobrom praksom, što je potkrijepila primjerom iz vlastite obitelji:

Moja mama je s trećim djetetom dobila tri godine porodiljnog. I moji mali brat je treće dijete pa je ona tri godine bila s njim. Dobro, bila je na dopustu prve dvije i onda je radila skraćeno. (...) A i kaže se da su prve tri najbitnije. Mislim da je za dijete dosta dobro ako je prve tri godine uz majku. (3c)

Navođenjem kako su „prve tri najvažnije“, ispitanica (3c) je istaknula poruku UNICEF-ove kampanje iz 2006. godine kojom se promiču roditeljstvo u najboljem interesu djeteta te poticanje ranog razvoja djeteta (Pećnik i Starc, 2010). Takav tip kampanje, koja s najboljim namjerama ističe utjecaj ranoga djetinjstva na kasniji djetetov razvoj i život, mogao bi oslikati Furedijev (2008, prema Kušević, 2012) mit o determinizmu ranog djetinjstva, koji u roditelje usađuje strah od bilo kakve pogreške u tom ranom, razvojno osjetljivom i značajnom periodu.

Kao *posljedice po dijete ako je majka zaposlena* ispitanici svih godina su naveli i pozitivne i negativne ishode, a neki od njih su naveli i moguće posljedice po majku. Od pozitivnih se posljedica ističu: financijska stabilnost koja omogućuje da se djetetu priušte raznovrsni poticajni materijali, pribor i sudjelovanje na raznim aktivnostima (1e, 5e), zatim razvoj samostalnosti (3e, 4f) te sklapanje prijateljstava i razvoj socijalizacije zbog boravka u dječjem vrtiću (2d, 4f). Navedene su izjave u skladu s literaturom koja navodi da majčino zaposlenje utječe na neovisnost, zrelost i autonomiju djece (Hoffman i Youngblade, 1999, prema Vuković, 2016) te da je uključivanje djeteta u predškolski odgoj vrlo važno za dijete (Aina i Cameron, 2011) jer pozitivno utječe na njegov kognitivni razvoj (Huerta, 2011, prema Vuković, 2016).

Kao negativne posljedice navedeni su moguć osjećaj odbačenosti kod djeteta, nedostatak vremena za bavljenje djetetom i nesigurnost djeteta (1e, 2a, 3b, 5c). Izjava o nedostatku vremena za dijete u skladu je s tzv. hipotezom ograničenog vremena, prema kojoj poslovne obaveze smanjuju mogućnost zadovoljavanja potreba obitelji (Sieber, 1974, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000). Međutim, istraživanja su pokazala da su u slučaju majčine zaposlenosti od presudne važnosti njezin stav i osjetljivost na potrebe djeteta te potpora djetetova oca i njegova uključenost u roditeljskim dužnostima (Scarr i sur., 1989, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000), a ne količina provedenog vremena s djetetom. Naime, majka koja ima dovoljno kapaciteta će povezanost s djetetom ostvariti i unatoč izbivanju iz kuće (Sears i Sears, 2008).

Neki od ispitanika su naveli i posljedice koje zaposlenje ima na samu majku:

Ako majka ima više uloga, bolje se organizira. (...) To svakako stvara pozitivan primjer da kćer isto vidi „prihvaćeno je da i ja želim i mogu raditi“. (2e)

Mislim da je majka zadovoljnija kao osoba ako radi i dobro joj ide. A to onda utječe i na obitelj. (4a)

Prva je izjava u skladu s *hipotezom proširenja*, prema kojoj majčino zaposlenje i višestrukost uloga imaju pozitivan učinak na njezinu organiziranost i osjećaj zadovoljstva (Marks, 1977, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000), ali i na zdravlje (Rittenour i Warner Colaner, 2012). Osim toga, dotiče se utjecaja majčine zaposlenosti po kćer, što je također vrlo važno jer je zaposlena majka često uzor kćeri (Scarr i sur., 1989, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000) pa kćeri zaposlenih majki imaju veći akademski uspjeh, egalitarnije stavove i razvijeniju neovisnost (Hoffman i Youngblade, 1999, prema Vuković, 2016). Druga se pak izjava dotakla majčinog zadovoljstva zbog zaposlenosti, što je u skladu s istraživanjima koja pokazuju da zaposlenje utječe na osjećaj vlastite vrijednosti i samopoštovanja majke (Meneghan i Parcel, 1991, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2000).

Ispitanici svih grupa istaknuli su da *očevi mogu jednako dobro brinuti o djeci kao i majke* i time potvrdili ranije iskaze o tome da ne postoji *dobra majka* i *dobar otac* te da je dobro izjednačavati majčinu i očevu praksu. Zaključili su da je nemoguće generalizirati te da presudni faktor nije spol ili rod roditelja, nego njegove osobine te količina i kvaliteta vremena koje provodi s djetetom.

Sumirajući podatke dobivene u ovom potpoglavlju, važno je naglasiti da ispitanici uglavnom imaju pozitivan stav u vezi majčinog zaposlenja, posebice kad je dijete starije. Međutim, dosta sudionika smatra da je u djetetovoj ranoj dobi dobro da je majka kod kuće zbog vlastite i djetetove dobrobiti. Zbog iskaza o mogućim negativnim utjecajima majčine zaposlenosti po dijete, valja istaknuti da se majčina zaposlenost ne smije smatrati preduvjetom za lošiji razvoj djeteta niti znakom loše majke te da ne mora značiti da će majka koja je ostala kod kuće uspjeti razviti privrženost s djetetom (Sears i Sears, 2008). Osim toga, neka su istraživanja pokazala da zaposlenost majke u prvoj godini djetetova života nema utjecaja na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djeteta (Brooks-Gun i sur., 2010, prema Vuković, 2016).

3.2.6. Stav o majčinom aktivizmu

Na upit je li neka njima bliska osoba aktivna na način koji bismo mogli okarakterizirati kao feministički majčinski aktivizam, samo je jedna sudionica istraživanja odgovorila pozitivno:

Moja mama je takva. (...) Moj prvi prosvjed je bio kad sam imala pet godina i to je bio prosvjed za Prvi maj. Tako da da, moja majka to provodi i provodila je prije. Jer nekako se vodi s time da treba biti aktivan u društvu u kojem živiš i kojeg želiš mijenjat. (...) I moja je baka isto prakticirala to. (3c)

Upitani što misle o takvome aktivizmu majki, ispitanici su davali različite odgovore - neki od njih su istaknuli pozitivne stavove, dok su drugi izražavali određene sumnje u takvu praksu. Kao pozitivne aspekte majčinog aktivizma sudionici su uglavnom navodili poticanje djeteta da se bori za ono u što vjeruje i da shvati moć i važnost koju svaki pojedinac ima (1e, 2b, 4b) te da reagira umjesto da bude pasivno (2e).

Meni je to genijalno jer učiš svoje dijete da je bitan za društvo. Da zna da može i mora nešto promijenit. Ne samo da šuti i bude pasivan. (...) Ako ti naučiš dijete ... ako se većina krene ponašati na taj način i nauči većinu svoje djece da je bitno biti aktivan, da je bitno borit se protiv nepravde, da je bitno izać' za ljudska prava, da je bitno izborit se za ono što je prava stvar. Onda ćeš promijenit društvo. Meni je to super. (3c)

Međutim, neki od njih su naglasili da je vođenje djeteta na prosvjede potencijalno opasno pa se treba paziti na njegovu sigurnost (3b, 4a), a naveden je i mogući negativan stav okoline prema majkama aktivistkinjama (5e). Jedna je sudionica izrekla sumnju u učinkovitost majčinog aktivizma i kvalitetu interakcije koju majka tijekom prosvjeda može imati s djetetom.

Ne znam zapravo koliko ti prosvjedi imaju učinka. Ne znam. Ja bi možda čak rekla da je to nepotrebno jer - ok, da ih nije bilo ne bi bilo ni svih ovih promjena koje imamo danas. Al' ne znam, jer nemam podatak, koliko je zapravo učinkovito kad one idu prosvjedovat. Da li dođe do neke promjene. Jer ako, u slučaju da većinski nema nikakve promjene, onda je možda bolje da su to vrijeme provele negdje s djetetom, a ne tamo. (1b)

Zbog većinski pozitivnog stava prema aktivizmu, važno je istaknuti da su istraživanja pokazala da studentice, koje su slušale kolegije na ženskim i rodnim studijima, iskazuju jača uvjerenja o vrijednosti feminističke akcije (Liss i sur., 2007, prema Stake, 2007). Ako se u obzir uzme činjenica da se tijekom studija pedagogije također slušaju kolegiji čiji programi sadrže teme vezane uz koncept roda i feminizam, može se pretpostaviti da će i studentice pedagogije na višim godinama studija, također imati jača uvjerenja o vrijednosti aktivizma.

Međutim, zbog ograničenog broja sudionica u ovom istraživanju, nemoguće je donositi generalne zaključke pa bi stavove valjalo ispitati i drugim metodama, na većem uzorku.

Unatoč većinski pozitivnom stavu prema aktivizmu, na pitanje *bi li majke aktivistkinje bile problem ili resurs za školu*, ispitanici su dali podijeljene odgovore. Uglavnom smatraju da može biti i jedno i drugo, što su obrazložili različitim razlozima. Razlozi zbog kojih bi takva majka mogla biti resurs su sljedeći: majka bi mogla biti izvor različitih informacija (1d), može se izboriti za zajednički interes sa školom (2b), može se pobrinuti za promjenu neke školske prakse koju smatra lošom i štetnom (3c), a istaknuto je i da je važno da se pedagog u toj situaciji postavi pozitivno prema majci (4g).

Da sam ja pedagog (...) ja bi joj pristupila kao da od nje imamo nešto naučiti. (5c)

Prema navedenim izjavama, uloga majke aktivistkinje bila bi pružanje informacija te borba za određene interese škole. Prema tome, roditelj se vidi kao *učitelj* (jer pruža informacije; Maleš, 2003), ali i kao *kreator politike* (jer sudjeluje u donošenju odluka; Maleš, 2003).

S druge strane, kao razlozi zbog kojih bi majka aktivistkinja mogla predstavljati problem za školu navedeno je nametanje svojih ideja (1a), njena nedovoljna kompetentnost za interakciju sa školom (2d), negativan stav školskih zaposlenika prema majci (3e) i nemogućnost škole da surađuje s roditeljima zbog brojnih obaveza (nevezanih uz suradnju s majkama) zbog čega sudionica smatra da skriveni kurikulum zapostavlja žene (4a) iako relevantna literatura ističe da je važno da školski kurikulum (i službeni i skriveni) podržava sve obitelji (Turner-Vorbeck, 2008). Kao razlog zbog kojeg bi majka mogla biti problem ističe se i mogućnost učestalih dolazaka u školu kako bi se rješavali njezini problemi (5e), čime je jasno izrečen negativan stav prema majci koja se bori za društvene interese, ali i prema učestalom dolasku roditelja u školu. Tome se usprotivila ispitanica (5c) koja je rekla da ne razumije zašto bi učestali dolasci roditelja u školu predstavljali problem za pedagoga te da ona nema ništa protiv toga. U navedenim razlozima zbog kojih bi majka aktivistkinja predstavljala problem za školu naslućuje se tzv. *model stručnjaka*, prema kojemu učitelj preuzima nadzor i donošenje odluka, ne pridajući pritom mnogo važnosti stavovima roditelja (Cunningham i Davis, 1985, prema Maleš, 1996). Osim toga, valja istaknuti i sličnost u odgovorima studenata diplomskog studija, koji su kao jedan od glavnih razloga zbog kojih bi takva majka bila problem naveli opterećenost škole i zaposlenika brojnim poslovima i obvezama propisanim od strane sustava, tj. države, zbog kojih nemaju vremena niti mogućnosti surađivati s roditeljima aktivistima (4a, 5d) čime su istaknuli i strukturalne barijere.

Ispitujući stavove prema majčinom aktivizmu, dok su pitanja bila postavljena na općenitoj razini, iskazani su uglavnom pozitivni stavovi. Međutim, kada se ispitanike suočilo s konkretnom situacijom u školi, čulo se i mnogo negativnih stavova zbog kojih bi majka aktivistkinja predstavljala problem (nametanje ideja, nekompetentnost, nerazumijevanje i negativan stav ravnatelja i drugih zaposlenika škole, tradicionalna orijentiranost škola u Hrvatskoj itd.), pri čemu su sudionici pete grupe najviše puta istaknuli da bi mogla biti problem. Upravo ova zadnja stavka (tradicionalnost) govori o manjku demokracije u društvu, ali i u školama. Naime, uvažavanje roditelja u školi proporcionalno je demokratičnosti društva, što to znači da suradnja škole i obitelji nije samo pedagoško nego i političko i socijalno pitanje (Maleš, 1996). Majčinski je aktivizam način otpora dominantnim definicijama majčinstva i izazov tradicionalnom roditeljstvu, a aktivističkim akcijama majke se bore protiv diskriminacije, doprinose životu u zajednici te brišu granice između obitelji i zajednice (Naples, 1998, prema Broad i sur., 2008). Zbog svega navedenog, jasno je da majke feministkinje mogu biti resurs za odgojno-obrazovne ustanove i njezine zaposlenike koji su u neposrednom kontaktu s roditeljima.

3.2.7. Procjena povezanosti studija pedagogije sa stavovima prema feminističkoj koncepciji majčinstva

Na upit što je sve utjecalo na formiranje ovakvih njihovih stavova prema feminizmu i majčinstvu, ispitanici su ponudili mnogo različitih odgovora. Odgovori koji su se pojavili u svim fokus grupama bili su obrazovanje (kao općeniti odgovor) ili studij (kao konkretniji odgovor) te obitelj (kao općeniti odgovor - 3c, 5d) ili pojedini članovi obitelji (uglavnom majka, ali i baka (3d), sestra (4a) te otac i brat (3e)). Od ostalih utjecajnih faktora navedeni su mediji (2d, 3d, 5e), okolina (4e, 5a), vjera (4d) i životno iskustvo (1e, 2c, 3c). Međutim, budući da je u fokusu ovog rada stav studenata pedagogije, detaljnije će se pojasniti način na koji je upravo studij pedagogije utjecao na stavove ispitanika.

Zanimalo nas je *jesu li se njihovi stavovi mijenjali otkad studiraju*. Većina sudionika je rekla da jesu, međutim, bilo je i onih koji su rekli kako im se stavovi nisu mijenjali. Po dvoje sudionika s prve (1b, 1c), četvrte (4f, 4g) i pete (5b, 5d) godine studija je izjavilo da se njihovi stavovi nisu mijenjali, objasnivši da su i ranije imali iste te stavove, a na fakultetu su se oni samo učvrstili. Unatoč tome, većina je sudionika izjavila da su im se stavovi mijenjali otkad studiraju. Načini na koje su se ti stavovi mijenjali su, primjerice, prihvaćanje i razumijevanje tuđeg stava te konteksta u kojem je taj stav nastao (1c), širenje vidika zahvaljujući studiranju (2g, 4e) i usvajanje novih znanja na studiju (5d).

Na upit *čime tumače te promjene* ispitanici su naveli različite odgovore, a uglavnom su se doticali kolegija koje slušaju, literature koju čitaju te interakcije na nastavi i razmjene mišljenja s kolegama, primjerice:

Na fakultetu se traži naše mišljenje i to se mišljenje produbljuje, a isto nas tako postavljaju u poziciju da moramo razmišljati s nekakve druge strane i uvijek nas nekako propituje da razumijemo obje strane. I tradicionalno shvaćanje i suvremeno liberalnije shvaćanje odgoja, majčinstva i svega. I da mi sami nekako prihvatimo sve. Da se ponašamo prema svima jednako, ali da i dalje imamo pravo na svoje mišljenje i da to mišljenje možemo izraziti. Mislim da tome fakultet nas vodi. (1e)

Faks je utjecao na mene. Pogotovo neki kolegiji - Obiteljska, Seksualna, Antropologija itd. Taj znanstveni diskurs je utjecao na mene. (3d)

Istaknuli su da promjene tumače razmišljanjem i uviđanjem stvari oko sebe te usvajanjem novih znanja:

Mislim, ja sad više razmišljam o stvarima na neki drugi način i vidim neke stvari o kojima prije uopće nisam razmišljala. Uopće ih nisam tak doživljavala. (2a)

Mislim da smo na faksu naučili kritički razmišljati pa više ne prihvaćamo neke stvari tek tako. Propitkujemo „zašto?“ i više razmišljamo. (2f)

Jedna je sudionica (3e) navela da je na njezine stavove osim studija utjecala i promjena sredine:

Ja ne mogu reći da je za to zaslužan samo faks. (...) Kod mene je jako zaslužna promjena sredina. Došla sam iz (...) koji je dosta konzervativan, a Zagreb je dosta drugačiji i dosta toga se prihvaća i gleda iz drugačije sredine. Tako da bi istakla i utjecaj sredine. (3e)

Kao posljedicu proširenja vidika i promjene stavova navode uviđanje stvari oko sebe (poput reklama na televiziji koje prije nisu primjećivali):

Da, jako puno. Na način da jako puno raspravljamo s određenim osobama o tome. Znači jako puno. Kad gledam TV i reklame odmah počinjem detektirati i točno kužim sve te neke stvari koje prije nisam i mislim da to baš ovaj studij i određene profesorice ... da su jako jako jako tome pridonijele i da baš jako puno toga napravile. (...) Baš je na mene sve to full utjecalo. (5c)

Svi su sudionici istraživanja naveli da su *aktivno promišljali o utemeljenosti svojih stavova*. Načini na koje su to činili se razlikuju:

Mislim da se to najviše pokazalo na parlaonici o LGBT roditeljstvu. Ja sam bio u grupi protiv, što mi je bilo užasno, ali tijekom te parlaonice sam pokušao shvatiti taj drugi način mišljenja i logiku i onak - u jednom trenutku se pitate „Jesu li obje grupe u pravu? Jesam li ja u pravu? Je li druga strana u pravu?“

Što se dešava sa mnom?“ I onda shvaćaš logiku u nekom drugom načinu razmišljanja. Mislim da to preispituje naše shvaćanje i onda može čak promijeniti naše mišljenje o nekoj temi i mislim da upravo u tak nekom pokušavanju shvaćanja i prihvaćanja tuđeg mišljenja možemo promijenit svoje i stvorit neku percepciju misli. (1e)

Super mi je kad me nečiji stav potakne da ispitujem svoje stavove i mislim može li nekako drugačije. (...) Mislim da nam je to jako korisno što na predavanjima čuješ različita razmišljanja i onda se zamisliš oko toga. Ne samo učvrstit stav kao „Da to je moje i jedino ispravno“ nego ga možeš učvrstiti i tako što ćeš ga proširiti s nekim stvarima koje zapravo nisu uključivale tvoji stavovi. (4f)

Na pitanje *mogu li procijeniti koliko su njihovi stavovi reprezentativni za studente pedagogije s njihove godine*, svi su se sudionici složili da je vrlo teško procijeniti. Razlozi su slabo poznavanje kolega (1c, 2d, 4a) i pasivnost studenata zbog koje na nastavi ne iskazuju svoje stavove (1c, 2d, 4a). Osim toga, naveli su i da bi neki kolege možda davali društveno poželjne odgovore (1d) te da bi oni mogli potvrditi stavove samo onih kolega s kojima su dovoljno bliski i koje poznaju (2e). Sudionici su naveli i da bi se njihovi kolege s njima složili barem na deklarativnoj razini, a tri su sudionice (2d, 2e, 4f) rekle da vjeruju u slične odgovore svojih kolega:

Mislim da su na kolege također utjecali kolegiji koje smo slušali pa bi mogli imati slično mišljenje. (2d)

Mislim da generalno svi zajedno imamo nekakav zajednički motiv kao studenti pedagogije pa onda, na tom tragu ... nije da imamo iste stavove, ali ... imamo neku sličnu motivaciju (...) Tako nekako to gledam. Nije isti stav, ali opet ... barem sličan. (4f)

Sudionici su bili upitani da *procijene autentičnost svojih odgovora*, a svi su rekli da su iskreno odgovarali. To je bilo vrlo važno pitanje zbog mogućih pritisaka skupine i činjenice da se vlastiti stavovi propitkuju kada se moraju opravdavati pred neistomišljenicima (Tetlock, 1983, prema Ratus, 2001). Neki od sudionika su i pojasnili razloge koji su utjecali na iskrenost u odgovaranju, kao što su mali broj sudionika u fokus grupi i međusobno poznavanje ispitanika (1d, 3d), znanje o važnosti iskrenosti za rezultate istraživanja (2f) te naglasak na anonimnosti izvješća zbog čega nije bilo straha od iskazivanja mišljenja (2e). Ovo posljednje je zabrinjavajuće jer bi se svi trebali osjećati slobodnima iznijeti svoje mišljenje, bez obzira je li riječ o istraživanju, nastavi ili nečemu drugome.

Sumirajući odgovore dobivene u ovom potpoglavlju, može se zaključiti da ispitanici uglavnom potvrđuju utjecaj studija na njihove stavove o feminističkoj koncepciji majčinstva pa te da studij ističu važnim za formiranje stavova. Posebno utjecajnim smatraju slušanje određenih kolegija te interakciju s profesorima i kolegama na nastavi. Međutim, osim studija,

kao vrlo utjecajni faktori na stavove ispitanika istaknuti su i obitelj, mediji i okruženje, što je potvrđeno literaturom koja kao porijeklo stavova ističe različite aspekte poput vlastitog iskustva, opažanja ljudi oko sebe, okoline, medija itd. (Rathus, 2001).

Na kraju su sve fokus grupe bile upitane *misle li da smo izostavili nešto važno te žele li dodati nešto*, a samo su sudionici druge godine studija imali još nešto za reći. Dotakli su se položaja žena u Hrvatskoj, odnosa medija prema feminizmu te okoline koja uvelike utječe na obiteljske prakse. Smatraju da feminističko majčinstvo ovisi i o području u kojem ljudi žive te da vjeruju da je ono zastupljenije u razvijenijim zemljama. Zaključili su da je feminističko majčinstvo budućnost (2e) te da vjeruju da će se u budućoj praksi susretati s takvim majkama.

3.3. Osvrt na provedene fokus grupe

Sudionici svih grupa međusobno su se poznavali što je, vjerujem, doprinijelo kvaliteti i dinamici razgovora te ugodnoj atmosferi. Pri odabiru sudionika za fokus grupu važno je poštivati princip homogenosti, odnosno sličnosti među ispitanicima, budući da osobe slobodnije i iskrenije odgovaraju na pitanja ako su u grupi sebi sličnih (Skoko i Benković, 2009). To se poštivalo grupiranjem sudionika prema godini studija.

Dinamika prve, druge i pete grupe bila je umjerena, dok su treća i četvrta grupa bile vrlo dinamične, što je utjecalo i na nešto dulje trajanje diskusije u tim dvjema skupinama.⁹ Sudionici su se međusobno razlikovali prema osobnostima pa su neki bili skloniji dominaciji u razgovoru, dok su drugi radije slušali i davali kraće odgovore. Međutim, trudila sam se poticati sve sudionike na razgovor, ostvarivala neverbalne znakove poput kontakta očima kako bi se sudionici uključivali u diskusiju te sprječavala pasivnost ili dominaciju pojedinih sudionika. Ukoliko bih procijenila da je sudionicima potrebno razmisliti o postavljenom pitanju, osigurala sam nekoliko sekundi tišine kako bi sabrali misli. Nadalje, kada je bilo potrebno, postavljala sam potpitanja kako bi sudionici detaljnije obrazložili svoje odgovore, drugačije formulirala pitanje te pazila da sudionici ne skreću u irelevantnu temu, nevezanu uz pitanje. Zbog toga smatram da sam uspješno doprinijela dinamici diskusija i aktiviranju sudionika.

---

⁹Trajanje prve i druge fokus grupe bilo je oko 70 minuta, treće 95 minuta, četvrte 85 minuta, a pete 75 minuta.

Posebno su zanimljive bile situacije u kojima se sudionici nisu međusobno slagali u iskazanim stavovima. Uvažavali su tuđa mišljenja i s interesom ih slušali, a potom bi im kontrirali. U tim je trenucima (npr. kod pitanja o obiteljima s tradicionalnim rodnim i roditeljskim ulogama u trećoj grupi ili o tome bi li majka aktivistkinja predstavljala problem ili resurs za školu u petoj grupi) dolazilo do najkvalitetnijih diskusija među sudionicima jer bi si oni međusobno postavljali pitanja, tražili obrazloženja i nudili protuargumente te na taj način razmjenjivali mišljenja i iskazivali stavove. Zbog toga smatram da je svrha fokus grupe - stvoriti razgovor, odnosno diskusiju među sudionicima umjesto da intervjuer razgovara s individualnim sudionicima (Clark, 2009, prema Millward, 2012) ostvarena u svih pet grupa.

4. ZAKLJUČAK

Poznavanje stavova (budućih) pedagoga prema određenim roditeljskim praksama vrlo je važno jer su pozitivni stavovi preduvjet, a donekle i prediktor uspješne suradnje s roditeljima od koje najviše koristi ima upravo dijete (Maleš, 2003; Henderson i Mapp, 2002, prema Grant i Ray, 2010). Cilj ovoga rada stoga je bio ispitati stavove studenata pedagogije prema feminističkoj koncepciji majčinstva i utvrditi eventualne razlike u stavovima s obzirom na godinu studija. U teorijskom dijelu rada ponuđena su osnovna određenja roditeljstva i majčinstva te su opisani elementi feminističke koncepcije majčinstva. Također, objašnjena je važnost poznavanja stavova studenata prema određenim roditeljskim praksama. U empirijskom dijelu opisana je metodologija istraživanja te prikazani rezultati ispitivanja u kojemu je sudjelovalo ukupno 29 studentica i studenata u 5 fokus grupa.

S obzirom na stavove koje su iskazali prema pojedinim kategorijama feminističkog majčinstva, može se zaključiti da su stavovi ispitanih studenata pedagogije pozitivni prema odgoju kao dijaloškoj praksi, uključenosti očeva u odgoj djeteta te prema majčinom zaposlenju, dok su stavovi prema antiseksističkom odgoju i majčinom aktivizmu umjereno pozitivni. Na pojedine elemente antiseksističkog odgoja i majčinog aktivizma, ispitanici su, naime, ponudili dosta negativnih komentara, pri čemu se ističu odgovori na pitanja o ograničavanju prava na slobodan odabir igračaka, na pitanje o švedskom paru te na pitanje o tome bi li majka aktivistkinja predstavljala problem ili resurs za školu.

Nisu utvrđene značajne razlike u stavovima s obzirom na godinu studija, međutim, neke razlike u odgovorima ipak postoje. Primjerice, pri navođenju asocijacija koje se u sudionicima bude pri spomenu feminističkoga majčinstva, primjetna je određena razlika s obzirom na razinu studija (među ispitanicima diplomskoga studija pojavili su se oprečni odgovori o tome dominira li majka odgojem djeteta ili to čini ravnopravno s ocem). Pri navođenju poznanika koji prakticiraju ovu roditeljsku praksu uočena je razlika između prve i pete godine studija (u prvoj grupi je 4 od pet ispitanika kao primjer navelo vlastitu majku, dok ju u petoj grupi nije naveo nitko). Nadalje, svi ispitanici s druge godine studija su istaknuli da feminističko majčinstvo nema štetnih aspekata, dok su sve ostale skupine navele moguće negativne strane ove roditeljske prakse. Zatim, ispitanici s prve, druge i četvrte godine su se jednoglasno složili oko potrebe za jednakim odgojem dječaka i djevojčica, dok je među studentima treće i pete godine bilo i onih koji se ne slažu s tom praksom. Također, svi su sudionici druge godine zaključili da nije bolje ako majka prve 2-3 godine djetetova života ne radi ili ima skraćeno radno vrijeme, dok su ispitanici u ostalim skupinama iskazali podvojene stavove vezane uz to.

Svi su sudionici s druge i treće godine izjavili da su im se stavovi mijenjali otkad studiraju, a u ostalim grupama je bilo i sudionika čiji su se stavovi samo učvrstili.

Unatoč navedenim sličnostima i razlikama u stavovima s obzirom na godinu studija, prilikom analize odgovora valja pripaziti na moguću pristranost uzorka. Iako su svi ispitanici izjavili da su odgovarali iskreno, kao mogućnost se mora ostaviti njihovo davanje socijalno poželjnih odgovora zbog pritiska okoline. Također, pri donošenju zaključka valja uzeti u obzir i karakteristike koje dobrovoljce razlikuju od nedobrovoljaca. Osim navedenog, zbog spoznajne ograničenosti metodologije fokus grupe, valja istaknuti i nemogućnost generalizacije rezultata na sve studente pedagogije.

Međutim, na temelju dobivenih podataka moguće je predložiti pitanja i hipoteze za neka buduća istraživanja, što je jedna od najvećih prednosti fokus grupa (Skoko i Benković, 2009). Hipoteze za daljnja istraživanja mogle bi, primjerice, glasiti: 1. *Postoje razlike u stavovima studenata prema feminističkoj koncepciji majčinstva s obzirom na studijsku grupu (pedagoška i nepedagoška usmjerenja)* te 2. *Studenti diplomskog studija pedagogije iskazuju pozitivnije stavove prema feminističkoj koncepciji majčinstva od studenata preddiplomskog studija pedagogije.*

Osim navedenih hipoteza, buduća bi istraživanja kvalitativnom metodologijom mogla dublje istražiti i određene raskorake detektirane u nekim izjavama sudionika (upitani što misle o majčinskom aktivizmu, ispitanici su davali uglavnom pozitivne odgovore, no kasnije su često isticali da bi te majke mogle biti problem za odgojno-obrazovne djelatnike).

Dobiveni rezultati omogućavaju spoznavanje stavova ispitanih studenata pedagogije prema feminističkoj koncepciji majčinstva, ali i faktore koji su utjecali na stvaranje tih stavova. Zbog činjenice da su ispitanici istaknuli studij kao vrlo važan aspekt za stvaranje postojećih stavova, dobiveni se rezultati mogu tumačiti i kao svojevrsna evaluacija nastavnih sadržaja i aktivnosti na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Naime, dobivena saznanja su potvrda određenih kvalitetnih sadržaja na Odsjeku, ali mogu biti korisna i kao polazište za reorganizaciju sadržaja koji bi mogli utjecati na promjenu nekih detektiranih negativnih stavova studenata prema određenim elementima različitih roditeljskih praksi.

5. LITERATURA

- Aina, O. E. i Cameron, P. A. (2011) Why Does Gender Matter? Counteracting Stereotypes With Young Children. *Dimensions of Early Childhood*, 39(3), str. 11-19.
- Ajduković, M.; Sladović Franz, B.; Kamenov, Ž. (2005) Stavovi stručnjaka socijalne skrbi prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(1), str. 39-66.
- Allen, K. R.; Walker, A. J.; McCann, B. R. (2013) Feminism and Families. U: Peterson, G. W. i Bush, K. R., ur. *Handbook of Marriage and the Family*. New York: Springer, str. 139-158.
- Anić, V. (2003a) Majčinstvo. U: Goldstein, I., ur. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Anić, V. (2003b) Majka. U: Goldstein, I., ur. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Arendell, T. (1999) *Mothering and Motherhood: A Decade Review* [online]. Berkeley: Centre for Working Families. Dostupno na: <https://workfamily.sas.upenn.edu/sites/workfamily.sas.upenn.edu/files/imported/new/berkeley/papers/3.pdf> [30. kolovoza 2017.]
- Baca Zinn, M. B. (2000) Feminism and Family Studies for a New Century. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* [online], 571(1), str. 42-56.. Dostupno na: JSTOR. [17. veljače 2017.]
- Badinter, E. (2013) *Sukob: Kako ideal suvremenog majčinstva ugrožava ženu*. Zagreb: Algoritam.
- Baran, J. (2013) Predškolski odgoj i obrazovanje kao socijalna investicija. *Revija za socijalnu politiku*, 20(1), str. 43-62.
- Bartulović, M. (2013) *Rodna jednakost kao dimenzija interkulturnoga kurikuluma*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Bartulović, M. i Kušević, B. (2016) *Što je interkulturno obrazovanje?: priručnik za nastavnike i druge znatizeljnike*. Zagreb: Centar za mirovne studije

- Belamarić, J. (2009) Ružičasto i plavo: rodno osviješten odgoj u vrtiću. *Dijete, vrtić, obitelj*. 15(58), str. 14-17.
- Brajša, P. (1995) *Očevi gdje ste?*. Zagreb: Školske novine.
- Braun, V. i Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), str.77–101.
- Broad, K. L.; Alden, H.; Berkowitz, D.; Ryan, M. (2008) Activist Parenting and GLBTQ Families. *Journal of GLBT Family Studies*, 4(4), str. 499-520.
- Cahill, B. i Adams, E. (1997) An Exploratory Study of Early Childhood Teachers' Attitudes Toward Gender Roles. *Sex Roles*, 36(7-8), str. 517-529.
- CRAP! kolektiv (2013) Organizovanje unutar anarho-feminističkog kolektiva za brigu o deci. U: Vilenica A., ur. *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Beograd: uz)bu))na))), str. 326-332.
- Čekolj, N. (2015) *Stavovi studenata pedagogije prema samohranom majčinstvu*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2000) Obitelj i zaposlenost izvan kuće: međusobno ometanje i/ili pomaganje. *Revija za socijalnu politiku*, 7(2), str. 131-145.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006) *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Daly, K. J. (2007) *Qualitative Methods for Family Studies & Human Development*. Los Angeles: Sage Publications.
- de Beauvoir, S. (2016) *Drugi spol*. Naklada Ljevak: Zagreb.
- Deutsch, F. M. (1999) *Halving It All: How Equally Shared Parenting Works*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Dobrotić, I. (2013) Dostupnost i korištenje usluga predškolskog odgoja i obrazovanja te drugih oblika skrbi. U: Pećnik, N., ur. *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, str. 166-179.

- Dobrotić, I. i Pećnik, N. (2013) Doživljaj roditeljstva, roditeljsko ponašanje i prakse: postoje li rodne razlike?. U: Pećnik, N., ur. *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, str. 75-83.
- Etelson, E. (2007) Do Real Feminists Attachment Parent?. *Journal of Prenatal & Perinatal Psychology & Health*, 21(4), str. 263-285.
- Finch, H.; Lewis, J; Turley, C. (2014) Focus Groups. U: Ritchie, J. i sur., ur. *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students & Researches. Second Edition*. London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., str. 211-242.
- Fitzpatrick Bettencourt, K. E., Vacha-Haase, T. i Byrne, Z. S. (2011) Older and Younger Adults' Attitudes Toward Feminism: The Influence of Religiosity, Political Orientation, Gender, Education, and Family. *Sex Roles*, 64(11-12), str. 863–874.
- Fritzell Hanhan, S. (2008) Parent-Teacher Communication. Who's Talking?. U: Olsen, G. i Fuller, M. L., ur. *Home-School Relations. Working Successfully with Parents and Families*. Boston: Pearson, str. 104-126.
- Gabelica Šupljika, M. (1997) Stavovi odgojitelja koji obeshrabruju suradnju i potporu. U: Milanović, M., ur. *Pomozimo im rasti - Priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, str. 31-40.
- Galtry, J. (2000) Extending the "Bright Line": Feminism, Breastfeeding, and the Workplace in the United States. *Gender and Society* [online], 14(2), str. 295-317. Dostupno na: JSTOR. [1. ožujka 2017.]
- Galtry, J. i Callister, P. (2005) Assessing the optimal length of parental leave for child and parental well-being: How can research inform policy?. *Journal of Family Issues*, 26(2), str. 219-246.
- Geisler, E. i Kreyenfeld, M. (2011) Against all odds: Fathers' use of parental leave in Germany. *Journal of European Social Policy*, 21(1), str. 88-99.
- Grant, K. B. i Ray, J. A. (2010) *Home, school, and community collaboration: culturally responsive family involvement*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

- Green, F. J. (1999) Living Feminism Through Mothering. *Mothering and Motherhood*, 1(1), str. 99-104.
- Green, F. J. (2004) Feminist Mothers: Successfully Negotiating the Tension between Motherhood as „Institution“ and „Experience“. U: O'Reilly, A., ur. *From Motherhood to Mothering – The Legacy of Adrienne Rich's Of Woman Born*. Albany: State University of New York Press, str. 125-136.
- Green, F. J. (2008a) Feminist Motherline: Embodied Knowledge/s of Feminist Mothering. U: O'Reilly, A., ur. *Feminist mothering*. Albany: State University of New York Press, str. 161-176.
- Green, F. J. (2008b) Matroreform: Feminist Mothers and Their Daughters Creating Feminist Motherlines. *Journal for the Association for Research on Mothering*, 10(2), str. 11-21.
- Green, F. J. (2010a) Empowered Mothering. U: O'Reilly, A., ur. *Encyclopedia of Motherhood: Volume 1*. Los Angeles, London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., str. 347-348.
- Green, F. J. (2010b) Feminist Mothering. U: O'Reilly, A., ur. *Encyclopedia of Motherhood: Volume 1*. Los Angeles, London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., str. 400-403.
- Green, F. J. (2010c) Mothering Versus Motherhood. U: O'Reilly, A., ur. *Encyclopedia of Motherhood: Volume 2*. Los Angeles, London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., str. 839-840.
- Halmi, A. (2005) *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002) *Sociologija: Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hays, S. (1996) *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Heilman, E. (2008) Hegemonies and “Transgressions” of Family: Tales of Pride and Prejudice. U: Turner-Vorbeck, T. i Miller Marsh, M., ur. *Other kinds of families: Embracing diversity in schools*. New York: Teachers College Press, str. 7-27.

- Hill Collins, P. (1994) Shifting the Center: Race, Class, and Feminist Theorizing About Motherhood. U: Glenn, E. N. i sur., ur. *Mothering. Ideology, Experience, and Agency*. New York, London: Routledge, str. 45-66.
- Hoghugh, M. (2004) Parenting – An Introduction. U: Hoghugh, M. i Long, N., ur. *Handbook of Parenting. Theory and research for practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 1-18.
- hooks, b. (2004) *Feminizam je za sve: strastvena politika*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Janković, J. (1998) Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava. *Revija za socijalnu politiku*. 5(1), str. 13-22.
- Jojić, Lj. (2015a) Majčinstvo. U: Jojić, LJ. (ur.) *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jojić, Lj. (2015b) Majka. U: Jojić, LJ. (ur.) *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jugović I. i Kamenov, Ž. (2011) Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u obiteljskim odnosima. U: Kamenov, Ž. i Galić, B., ur. *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj: Istraživanje ‘Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj’*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, str. 28-37.
- Jugović, I. (2004) *Zadovoljstvo rodnim ulogama*. Sveučilište u Zagrebu. Diplomski rad.
- Jugović, I. (2016) Beliefs about the Gender Division of Parental Leave and Characteristics Associated with Them. *Revija za socijalnu politiku*, 23(3), str. 359-382.
- Jurčević Lozančić, A. (2012) Redefiniranje odgojne uloge obitelji. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 13(4), str. 122-150.
- Juul, J., (1996) *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.
- Juul, J., (2008) *Život u obitelji: najvažnije vrijednosti u zajedničkom životu i odgoju djece*. Zagreb: Naklada Pelago.

- Kamenov, Ž., Huić, A. i Jugović, I. (2011) Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji. *Revija za socijalnu politiku*, 18(2), str. 195-215.
- Kinser, A. E. (2008) Mothering as Rational Consciousness. U: O'Reilly, A., ur. *Feminist mothering*. Albany: State University of New York Press, str. 123-140.
- Kinser, A. E. (2010) Feminism and Mothering. U: O'Reilly, A., ur. *Encyclopedia of Motherhood: Volume 1*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publicationc, Inc., str. 395-400.
- Kljaić, S. (2005) Stav. U: Petz, B., ur. *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Konvencija o pravima djeteta* (2001) Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Alinea.
- Kušević, B. (2012) Kultura intenzivnoga majčinstva kao izazov za suvremenu pedagogiju. U: Ljubetić, M.; Zrilić, S., ur. *Pedagogija i kultura. Svezak 2*. Zagreb: Hrvatsko pedagojsko društvo, str. 98-106.
- Kušević, B. (2013a) *Odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Kušević, B. (2013b) Odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva. *Pedagojska istraživanja*, 10 (1), str. 81-101.
- Leinert Novosel, S. (1999) *Žena na pragu 21. stoljeća: između majčinstva i profesije*. Zagreb: Ženska grupa TOD (Udruga za istraživanje tranzicije k demokraciji) EDAC.
- Leutar, Z. (2004) Žena između svijeta rada i obitelji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 13(74), str. 1159-1177.
- Lim, S-Y. (2008) Parent Involvement in Education. U: Olsen, G. i Fuller, M. L., ur. *Home-School Relations. Working Successfully with Parents and Families*. Boston: Pearson, str. 127-150.
- Liss, M. i Erchull, M. J. (2012) Feminism and Attachment Parenting: Attitudes, Stereotypes, and Misperceptions. *Sex Roles*, 67(3-4), str. 131-142.
- Ljubetić, M. (2007) *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.

- Ljubetić, M. (2011) Stabilna obitelj i poželjno roditeljstvo u kaotičnom svijetu (moguća) stvarnost ili iluzija? Imaju li perspektivu i/ili alternativu? U: Maleš, D., ur. *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 67-96.
- MacDonald, J. B (2008) Teachers and Parenting. Multiple Views. u: Olsen, G. i Fuller, M. L., ur. *Home-School Relations. Working Successfully with Parents and Families*. Boston: Pearson, str. 86-103.
- Mack-Canty, C. i Wright, S. M. (2004) Family Values as Practiced by Feminist Parents: Bridging Third-Wave Feminism and Family Pluralism. *Journal of Family Issues*, 25(7), str. 851-830.
- Mack-Canty, C. i Wright, S. M. (2008) Feminist Family Values: Parenting in Third Wave of Feminism and Empowering All Family Members. U: O'Reilly, A., ur. *Feminist mothering*. Albany: State University of New York Press, str. 143-159.
- Maleš, D. (1988) *Obitelj i uloga spola. Utjecaj roditelja na usvajanje uloge spola kod djece*. Zagreb: Školske Novine.
- Maleš, D. (1996) Od nijeme potpore do partnerstva između obitelji i škole. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 5(1) str. 75 –88.
- Maleš, D. (1999) Uloga majke i oca u odgoju djeteta. U: Čikeš, J., ur. *Obitelj u suvremenom društvu*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu materinstva i mladeži, str. 105-111.
- Maleš, D. (2003) Afirmacija roditeljstva. U: Puljiz, V. i Bouillet, D., ur. *Nacionalna obiteljska politika*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 275-302.
- Maleš, D. (2012) Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima. *Dijete, vrtić, obitelj*, 18(67), str. 13-15.
- Maleš, D. i Kušević, B. (2011) Nova paradigma obiteljskoga odgoja. U: Maleš, D., ur. *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 41-66.
- Maleš, D.; Kušević, B.; Širanović, A. (2012) Parental image of the child – based on surveys in families in the Republic of Croatia. *Problemy wczesnej edukacji (Issues in early education)*, 17(2), str. 80-96.

- Mandarić Vukušić, A. (2016) *Roditeljska kompetencija i (ne)pedagoška zanimanja*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Milas, G. (2005) *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Millward, L. (2012) Focus Groups. U: Breakwel, G. M. i sur., ur. *Research Methods in Psychology. Fourth Edition*. Los Angeles, London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Ltd, str. 411-437.
- Mindoljević Drakulić, A. (2015) *Majka, žena i majčinstvo*. Zagreb: Medicinska naklada: Učiteljski fakultet.
- Neyer, G. i Bernardi, L. (2011) Feminist Perspectives on Motherhood and Reproduction. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*. 36(2), str. 162-176. Dostupno na: JSTOR. [1. ožujka 2017.]
- Obiteljski zakon (2015) *Narodne novine*, 103/15, Zagreb. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_09_103_1992.html [23. lipnja 2017.]
- Ogletree, S. M. (2014) Gender Role Attitudes and Expectations for Marriage. *Journal of Research on Women and Gender*, 5(1), str. 71-82.
- O'Reilly, A. (2004) Introduction. U: O'Reilly, A., ur. *From Motherhood to Mothering – The Legacy of Adrienne Rich's Of Woman Born*. Albany: State University of New York Press, str. 1-23.
- O'Reilly, A. (2008a) Introduction. U: O'Reilly, A., ur. *Feminist mothering*. Albany: State University of New York Press, str. 1-22.
- O'Reilly, A. (2008b) “That Is What Feminism Is-The Acting and Living and Not Just the Told“: Modeling and Mentoring Feminism. U: O'Reilly, A., ur. *Feminist mothering*. Albany: State University of New York Press, str. 191-202.
- Parke, R. D. (2002) Fathers and Families. U: Bornstein, M. H., ur. *Handbook of parenting. Volume 3: being and becoming a parent*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, str. 27-73.

- Pavliček, T. (2016) *Intimno, irealno i ironijsko u dramskom stvaralaštvu Lade Kaštelan, Ivana Vidića i Mate Matišića*. Doktorska disertacija. Osijek: Filozofski fakultet.
- Pećnik, N. (2013) Roditeljske razvojno poželjne i razvojno nepoželjne interakcije s djecom najmlađe dobi. U: Pećnik, N., ur. *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, str. 54-66.
- Pećnik, N. i Starc, B. (2010) *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Pećnik, N.; Radočaj, T.; Tokić, A. (2011) Uvjerenja javnosti o ispravnim roditeljskim postupcima prema djeci najmlađe dobi. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 20(113), str. 652-646.
- Pernar, M. (2010) Roditeljstvo. *Medicina fluminensis*. 46(3), str. 255-260.
- Petani R. i Spahija M. (2012) Autoritet i uloga oca u odgoju. U: Ljubetić, M. i Zrilić, S., ur. *Pedagogija i kultura. Svezak 2*. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo, str. 204-213.
- Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova i Udruga Roditelji u akciji - RODA (2016) *Korištenje prava na stanku za dojenje djeteta*. Zagreb: Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova. Dostupno na: <http://prs.hr/index.php/analize-i-istrazivanja/analize-rada-i-zaposljavanja> [06. travnja 2017.]
- Punch, K. F. (2011) *Introduction to Research Methods in Education*. Los Angeles, London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Ltd.
- Raboteg-Šarić, Z.; Pećnik, N.; Josipović, V. (2003) *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Ramírez, A. Y. (2008) Immigrant families and schools: The need for a better relationship. U: Turner-Vorbeck, T. i Miller Marsh, M., ur. *Other Kinds of Families. Embracing Diversity in Schools*. New York: Teachers College Press, Columbia University, str. 28-45.
- Rathus, S. A. (2001) *Temelji psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Rich, A. (1995) *Of Woman Born*. New York – London: W.W.Norton & Company.

- Rishel, T. J. (2008) From the Principal's Desk: Making the School Environment More Inclusive. U: Turner-Vorbeck, T. i Miller Marsh, M., ur. *Other Kinds of Families. Embracing Diversity in Schools*. New York: Teachers College Press, Columbia University, str. 46-63.
- Rittenour, C. E. i Warner Colaner, C. (2012) Finding Female Fulfillment: Intersecting Role-Based and Morality-Based Identities of Motherhood, Feminism, and Generativity as Predictors of Women's Self Satisfaction and Life Satisfaction. *Sex Roles: A Journal of Research*. [online], 67(5). Dostupno na: <http://www.springer.com/psychology/journal/11199> [27. travnja 2017].
- Rosić, V. i Zloković, J. (2002) *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Grafrade.
- Rúdólfssdóttir, A. G. i Jolliffe, R. (2008) 'I Don't Think People Really Talk about It That Much': Young Women Discuss Feminism. *Feminism & Psychology*, 18(2), str. 268–274.
- Sears W. i Sears M. (2008) *Povezujuće roditeljstvo*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Silverstein, L. (1996) Fathering is Feminist Issue. *Psychology of Women Quarterly*, 20(1), str. 3-37.
- Skoko, B. i Benković, V. (2009) Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. *Politička misao*, 46 (3), str. 217-236.
- Službeni glasnik Grada Zagreba* (2016) Odluka o novčanoj pomoći za roditelje odgojitelje (16/16, 19/16) Dostupno na: <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=95134> [25. travnja 2017].
- Smith, E. E.; Nolen-Hoeksema, S.; Fredrickson, B. L.; Loftus, G. R.; Bem, D. J.; Maren, S. (2007) *Atkinson-Hilgard Uvod u psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Stake, J. E. (2007) Predictors of Change in Feminist Activism Through Women's and Gender Studies. *Sex Roles*, 57(1-2), str. 43-54.
- Stevanović, M. (2000) *Obiteljska pedagogija*. Varaždinske toplice: Tonimir.
- Šonje, J. (2000a) Majčinstvo. U: Šonje, J. (ur.) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.

- Šonje, J. (2000b) Majka. U: Šonje, J. (ur.) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.
- Tkalac Verčić, A.; Sinčić Ćorić, D.; Pološki Vokić, N. (2010) *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. Zagreb: M.E.P.
- Turner-Vorbeck, T. (2008) From Textbooks to the Teachers' Lounge: The Many Curricula of Family in Schools. U: Turner-Vorbeck, T. i Miller Marsh, M., ur. *Other Kinds of Families: Embracing Diversity in Schools*. New York, London: Teachers college press, str. 176-192.
- Velki, T. i Bošnjak, M. (2012) Povezanost roditeljskih odgojnih postupaka s tjelesnim kažnjavanjem djece. *Život i škola*, 58(28), str. 63-82.
- Vilenica, A. (2013) Postajanje majkom: Od neoliberalnog režima materinstva ka radikalnoj političkoj subjektivizaciji. U: Vilenica A., ur. *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Beograd : uz(bu))na))), str. 9-31.
- Vrcelj, S. i Mušanović, M. (2011) *Kome još (ne)treba feministička pedagogija?!*. Rijeka: Hrvatsko Futurološko Društvo.
- Vuković, T. (2016) *Dvostruka uloga žena u suvremenoj obitelji: stavovi studenata Sveučilišta u Zadru*. Diplomski rad.
- Wagner Jakab, A. (2008) Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), str. 119-128.
- Wilson Cooper, C. (2010) Anti-Racist Mothering. U: O'Reilly, A., ur. *Encyclopedia of Motherhood: Volume 1*. Los Angeles, London, New Delhi, Thousand Oaks, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., str. 68-69.
- Yob, I. M. (2000) Feminism in the schools in a postfeminist age. *Educational Theory*, 3(50), str. 383-403.
- Zakon o roditeljskim potporama (2014) *Narodne novine*, 152/2014, Zagreb. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_152_2867.html [23. lipnja 2017.]

Žižak, A. (1997) Kompetentnost roditelja za odgoj djece. U: Milanović, M., ur. *Pomozimo im rasti - Priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, str. 7-13.

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/majke-u-puli-zbog-poskupljenja-vrtica-ostavile-prljave-pelene-ispred-gradske-palace/796068.aspx> [25. travnja 2017.]

<http://www.sibenik.in/hrvatska/na-1-000-oceva-samo-dvojica-koristila-rodiljni-dopust/74198.html> [20. lipnja 2017.]

<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/zagreb-pride-oborio-rekord-okupilo-se-15-000-ljudi-20130615/print> [7. lipnja 2017.]

6. PRILOZI

6.1. Prilog 1: Okvirni protokol istraživanja:

Uvod

- Riječ dobrodošlice
- Predstavljanje moderatorice
- Opis istraživanja (tema, cilj)
- Upute o načinu funkcioniranja fokus grupe
- Predstavljanje ispitanika (ime ili pseudonim)

Pitanja

1. Kada spomenemo koncept feminističko majčinstvo, koje se asocijacije u vama bude?
2. Što je za vas feminističko majčinstvo? (Što ga sve čini - koje biste elemente i prakse izdvojili kao bitne za feminističko majčinstvo?)
3. Poznajete li nekoga za koga biste rekli da prakticira feminističko majčinstvo?
4. Jeste li upoznati s nekim štetnim aspektima takve roditeljske prakse?

Kakav stav ispitanici imaju o odgoju kao dijaloškoj praksi?

1. Jedna od odrednica feminističkog majčinstva je odgoj koji podrazumijeva uvažavanje djeteta kao individue, tj. poštivanje njegovih mišljenja i želja. Što mislite o praksi roditelja koji smanjuju svoj autoritet nad djecom i dopuštaju im da sama donose što više odluka o sebi i svom životu?
2. Što mislite o praksi roditelja da obrazlažu djeci sve postavljene zahtjeve i zabrane?
3. Biste li takve odgojne postupke povezali s feminističkim majčinstvom? Zašto? Koja je poveznica feminizma i takvog načina odgoja djece?

Kakav stav ispitanici imaju o antiseksističkom odgoju djece?

1. Antiseksistički odgoj djece podrazumijeva odbacivanje rodnog tipiziranja. To znači da roditelji koriste jednake odgojne mjere za djevojčice i dječake, tj. da im jednako pristupaju, bez obzira na spol. Kako gledate na takav pristup odgoju?
2. Što mislite o praksi nekih suvremenih roditelja da djevojčicama brane igranje tradicionalnim igračkama za djevojčice (poput lutaka)?
3. Jedan je bračni par u Švedskoj odlučio kriti spol svoga djeteta dok god je to moguće. Što mislite o tome? Do koje vam je granice umanjivanje važnosti spola djeteta prihvatljivo?
4. Biste li se vi, kada biste bili roditelji, odlučili na odbacivanje spolnog tipiziranja djece? Zašto? Do koje mjere?

Kakav stav ispitanici imaju o uključenosti očeva u odgoj djece?

1. Tko je za vas dobra majka, a tko dobar otac?
2. Istraživanja nam pokazuju da je u prvoj godini života majka ta koja dominantno preuzima brigu za dijete. Što mislite o takvoj praksi?
3. Sve se više očeva danas odmiče od uloge „hranitelja“ obitelji čija je primarna zadaća zarađivati za obitelj te se pojačano uključuju u odgoj djece. Mislite li da je dobro brisati granice između majčine i očeve odgojne prakse i izjednačavati ih?
4. Što mislite o obiteljima koje njeguju tradicionalne rodne i roditeljske uloge (otac-hranitelj, zarađuje, majka-njegovateljica, odgaja) i nisu osviještene o pitanjima kojima se feminizam bavi?
5. Mnogi deklarativno podržavaju feminizam, ali u roditeljstvu preuzimaju vrlo tradicionalne roditeljske uloge. Što mislite, zašto?

Kakav stav ispitanici imaju o majčinom zaposlenju?

1. Što mislite o odluci žene da se ubrzo nakon poroda (npr. nakon šest mjeseci ili manje) vrati na posao?
2. Je li za dijete bolje ako majka, u prve dvije do tri godine, nije zaposlena izvan kuće ili radi skraćeno radno vrijeme?

3. Jeste li upoznati s nekim posljedicama po dijete ako je majka zaposlena? Obrazložite.
4. U određenim zemljama raste broj očeva koji odlaze na očinski dopust i brinu o novorođenoj djeci. Mislite li da očevi mogu jednako dobro brinuti o djeci kao i majke?

Kakav stav ispitanici imaju o majčinu aktivizmu?

1. Feminizam je povezan s aktivizmom, odnosno djelatnostima koje su usmjerene na postizanje političke i socijalne promjene. Je li neka vama bliska osoba aktivna na način koji bismo mogli okarakterizirati kao feministički majčinski aktivizam?
2. Što mislite o takvome aktivizmu majki?
3. Zamislite da radite u školi. Bi li takve majke mogle predstavljati problem ili resurs za školu?

Kako ispitanici procjenjuju povezanost studija pedagogije s njihovim stavovima?

1. Što je sve utjecalo na formiranje ovakvih vaših stavova prema feminizmu i majčinstvu?
2. Jesu li se vaši stavovi mijenjali otkad studirate? Ako da, na koji način? Čime tumačite te promjene?
3. Jeste li kada aktivno propitivali utemeljenost ovih stavova? (Jeste li ih ikada stavili „pod znak pitanja“? Zašto?)
4. Možete li procijeniti koliko su vaši stavovi reprezentativni za sve studente pedagogije (s vaše godine)? Pojasnite.
5. Posljednje pitanje traži procjenu autentičnosti stavova koje ste iznijeli u današnjoj fokus grupi: mislite li da je u današnjem razgovoru bilo određenog uljepšavanja vaših stavova ili ste iskreno odgovarali? Pojasnite.

Kraj

- Jesmo li izostavili nešto što smatrate važnim? Ima li itko još nešto za reći prije nego završimo?
- Zahvala na sudjelovanju.

6.2. Prilog 2: Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju

SUGLASNOST ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Poštovana / poštovani,

Molimo Vas za suglasnost za dobrovoljno sudjelovanje u istraživanju koje se provodi za potrebe izrade diplomskog rada studentice Petre Župan, pod nazivom „Stavovi studenata pedagogije o feminističkoj koncepciji majčinstva“ i mentorstvom dr. sc. Barbare Kušević.

Svojim potpisom potvrđujete suglasnost za sudjelovanje u istraživanju koje će se snimati diktafonom, a čiji će audio zapis biti korišten isključivo za potrebe pisanja diplomskog rada. Pristup audio zapisu imat će isključivo studentica i mentorica. Potpisom potvrđujete suglasnost s time da se pojedini dijelovi intervjua u diplomskom radu citiraju/parafraziraju, sve uz strogo poštivanje Vaše anonimnosti. Također potvrđujete da je Vaš pristanak na istraživanje dobrovoljan te da imate pravo odustati u bilo kojem trenutku. Svojim potpisom potvrđujete i da ste obaviješteni da se za uvid u rezultate istraživanja možete javiti studentici putem elektroničke pošte.

U Zagrebu, _____

_____
(Ime i prezime ispitanice/ispitanika)

_____
(Potpis ispitanice/ispitanika)

6.3. Prilog 3: Tablica kategorija i kodova

TEMA	KATEGORIJA	KODOVI I FREKVENCije				
		1. GODINA	2. GODINA	3. GODINA	4. GODINA	5. GODINA
	Spol	Ž (4) M(1)	Ž (5) M(2)	Ž (5)	Ž (7)	Ž (3) M(2)
Poimanje feminističke koncepcije majčinstva	Asocijacije	Pravo žena Pravo majke Jednakost očeve i majčine uloge u odgoju Majka ima poslovnu karijeru Majka stavlja svoje potrebe na prvo mjesto Emancipacija žene Štulhofer - samoprojekt Pravo na tijelo	Ostvarivanje žene kroz različite uloge (2) Orijentiranost na majčinstvo Izraženija uloga majke nego oca Nešto moderno i novo Poseban vid na svijet	Egalitarnost Normalan odgoj Razumijevanje Transformacija društva Sloboda izbora Emancipiranost Učenje ravnopravnosti u društvu Tolerancija	Uključen otac Emancipacija žene Ravnopravnost Neovisna, snažna, dominantna žena (2) Jednaka posvećenost poslu i obitelji Identificiranje s različitim ulogama Dominacija majke	Podzastupljenost očeva Učenje jednakoj vrijednosti Namjerni koncept odgoja Dominacija majke (2) Ravnopravnost majke i oca u odgoju (2)
	Elementi i prakse	Pravo majke na karijeru (2) Podrška partnera Jednakost s partnerom Razvijanje odnosa majke i djeteta Razvijanje majke kao osobe	Ravnopravnost oca i majke u odgoju djece (2) Očevo korištenje porodičnog dopusta	Podržavanje razvoja djeteta sukladno njegovom tempu Pazi se da se ne ulazi u djetetov identitet Majka kao primjer emancipirane i samostalne osobe Majka ima posao Dijete se ne socijalizira u neku točno određenu ulogu	Podrška obitelji, sustava i zajednice Uključenost oca u odgoj i kućanstvo Ravnopravno roditeljstvo Majka ne mora raditi da bi prakticirala FM (3)	Majka i otac su jednako zaduženi za odgoj Majka i otac usađuju djetetu neke dogovorene vrijednosti Rad na djetetovom prihvaćanju drugih Usklađenost s feminističkim teorijama koje govore o jednakosti svih ljudi Majka odgaja dijete učeći ga o

				Djetetu se daje prostor i sloboda da se izrazi Dijete se ne nastoji ukalupiti		jednakoj vrijednosti spolova
	Poznanstvo osobe koja prakticira FM	Ne (1) Da (4)	Ne (6) Da (1)	Ne (3) Da (2)	Ne (2) Da (5)	Ne (4) Da (1)
	Primjer osobe koja prakticira feminističko majčinstvo	Majka ispitanika (4)	(Samohrana) majka ispitanika	Rođakinja Majka ispitanika	Majka ispitanika Žena čije dijete ispitanik čuva Ravnateljica bivše škole Kolegice sa studija Kuma	Profesor iz škole
	Štetni aspekti takve roditeljske prakse	Negativan stav društva (2) Zapostavljanje djeteta	Nema ih Ne može se generalizirati Svaka roditeljska praksa može biti loša ako ode u negativnu krajnost	Nema ih Negativan stav društva (3) Neuklapanje djeteta u manju sredinu u kojoj živi Pritisak okoline na majku (2) Neslaganje roditelja oko odgojnih postupaka	Negativan stav društva (4) Žene kronično umorne Sukob majčinih uloga Prezaposlenost majke	Negativan stav društva (3) Neslaganje roditelja oko odgojnih postupaka (2) Nedosljednost roditelja u odgojnim postupcima

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Odgoj kao dijaloška praksa</p>	<p>Smanjeni autoritet roditelja</p>	<p>Autoritativni stil</p> <p>Demokratski stil</p> <p>U zdravoj dozi</p> <p>Postaviti granice</p> <p>Ovisi o dobi</p>	<p>Smanjivati autoritet kako dijete raste</p> <p>Postaviti granice</p>	<p>Dovoljno dobar roditelj</p>	<p>Zdravi autoritet</p> <p>Ne koristiti permisivni ni indiferentni stil</p> <p>Odgovorno roditeljstvo</p> <p>Okvir</p> <p>Vanjska kontrola</p> <p>Pravila</p>	<p>U mlađoj dobi ne smanjivati autoritet</p> <p>Dijete treba granice</p> <p>Dijete voli granice</p> <p>Autoritativnost</p>
	<p>Dijete donosi odluke</p>	<p>Ovisi o dobi (2)</p> <p>Razvoj samostalnosti</p> <p>Ograničeno (3)</p>	<p>Ovisi o dobi</p> <p>Ovisi o stupnju samostalnosti</p> <p>Ovisi o razvojnoj fazi</p> <p>Ovisi o važnosti odluke (2)</p> <p>Njegovati samostalnost</p>	<p>Ovisi o situaciji</p> <p>Ovisi o posljedicama odluke</p> <p>Dozirati sukladno s godinama</p> <p>Zakon</p> <p>Zajedničko odlučivanje kroz dijalog od malih nogu</p> <p>Primjereno godinama</p>	<p>Ograničeno (3)</p> <p>Preuzeti odgovornost a vlastita djela</p> <p>Ovisno o dobi</p> <p>Izgraditi povjerenje</p>	<p>Pravo na odabir uz poznavanje posljedica (2)</p> <p>Ovisi o situaciji (3)</p> <p>Ovisi o dobi</p>
	<p>Obrazlaganje svih zahtjeva i kazni</p>	<p>Nema smisla</p> <p>Roditelj ne može uvijek sve obrazložiti na pravilan način</p> <p>Nema uvijek vremena</p> <p>Treba uvijek obrazlagati i to na način shvatljiv djetetu</p> <p>Ne treba se baš sve obrazložiti (2)</p>	<p>Pozitivno</p> <p>Najbolja opcija</p> <p>Prilagoditi da dijete razumije</p> <p>Krenuti od najranije dobi</p> <p>Ne kažnjavati dijete fizički</p> <p>Verbalno pojasniti</p> <p>Ne treba se baš sve obrazložiti</p>	<p>Apsolutno dobra praksa</p> <p>Pomaže shvatiti uzročno-posljedične veze</p> <p>Razvoj kritičkog mišljenja</p> <p>Treba obrazložiti i zašto je nešto dopušteno (2)</p>	<p>Korisno</p> <p>Smanjivati kako dijete raste</p> <p>Usmjeriti se na ponašanje djeteta, a ne na osobnost</p> <p>Ovisi o situaciji (2)</p> <p>Ne treba se baš sve obrazložiti (2)</p> <p>Ne škodi roditeljevom autoritetu</p> <p>Poučno za dijete</p>	<p>Apsolutno slaganje s tom praksom (2)</p> <p>Što više obrazlaganja (2)</p> <p>Kritičko promišljanje djeteta</p> <p>Odnos povjerenja</p> <p>Poštivanje djeteta</p>

					Opravdavati argumentom, a ne svojom pozicijom	
	Biste li povezali takav odgoj s feminizmom?	I da i ne (2) Da (3)	I da i ne (2) Da (5)	Da (5)	Da (7)	I da i ne (3) Da (2)
	Veza tih odgojnih postupaka i feminizma	Jednakost, roditelji i djeca se izjednačavaju (3)	Odmak od tradicije Odmak od neupitnog autoriteta roditelja Pravo glasa djeteta i žene Uvažavanje Nema hijerarhije (muškarac, žena i dijete su izjednačeni)	Preispitivanje muške vladavine i autoriteta nad djetetom i ženom Prekid hegemonijskog maskuliniteta Feministička paradigma i feminističke teorije su prve počele promovirati slobodu	Ravnopravnost Jednaka moć Autonomna majka = autonomno dijete Snažna majka = snažno dijete Samostalno dijete - više vremena za majku	Jednakopravnost Jednakovrijednost
	Razlozi zbog kojih takve odgojne mjere ne smatraju povezanim s feminizmom	Ne vidi se veza feminizma i obrazlaganja postupaka (2)	Ne mora biti vezano uz feminizam Može biti vezano uz bilo koju drugu roditeljsku praksu (2)			Može biti vezano uz bilo koju drugu roditeljsku praksu Do takve se ideje može doći dobrim roditeljstvom bez feminističkog polazišta

Antiseksistički odgoj	Jednak odgoj dječaka i djevojčica	Nužno je Ne treba stereotipizirati određen spol Na dijete gledati kao na pojedinca U skladu s novim shvaćanjem roditeljstva Utjecat će na ponašanje djeteta prema svom partneru u budućnosti	Sasvim normalna praksa Teško je mijenjati nešto toliko ukorijenjeno u društvo U prošlosti je različit odgoj dječaka i djevojčica bio zastupljeniji Roditelji se trebaju jednako ponašati prema svojoj djeci (2)	Nije primjenjivo u svim situacijama (2) Unutar obitelji se treba prihvatiti sve bez obzira na spol i rod Učenje istim vrijednostima Ne treba stereotipizirati određen spol	To bi trebalo primjenjivati Isti pristup djeci (isti stav, ljubav, zahtjevi)	Super Bravo Ne zbog bioloških razlika dječaka i djevojčica Individualizirani pristup svakom djetetu Ovisi o situaciji Podjela kućanskih poslova
	Osobna iskustva i primjeri različitih odgojnih mjera s obzirom na spol (ispitanice i njihova braća)		Izlasci (2) Kućanski poslovi (2)	Izlasci (2)		
	Moguće posljedice istog odgoja dječaka i djevojčica				Negativan stav društva (3) Predrasude društva	
	Zabrana tradicionalnih igračaka prema spolu	Nije u redu Svako dijete se može igrati s bilo kojom igračkom Neprihvatljivo Krajnost Dijete treba imati slobodu da odabere igračku Poticati dijete na odabir Ne organizirati stereotipizirane kutiće u vrtićima	Ekstremno Dotiče se pitanja od prije, kontradiktorno (2) Svakom djetetu dopustiti da se igra s onim što želi (4) Dopustiti djetetu da samo odabire interese Zabrana igranja dječaka s lutkama može stvoriti	Protiv zabrane (2) Ograničavanje Nepedagoški Dijete treba imati izbor Ponuditi i muške“ i „ženske“ igračke	Radikalno Suprotno ranije navedenim odlikama feminističkog majčinstva (2) Ponuditi djetetu izbor Protiv zabrana	Postoji pravo na slobodnu igru Glupost Neslaganje (2) Kosi se s ranije navedenim (2)

			odbojnost prema ženskoj djeci u školi i vrtiću			
	Švedski primjer - što misle o skrivanju spola djeteta	<p>Preekstremno</p> <p>Ne može se prikriti spol</p> <p>Čudno</p> <p>Zbunjujuće za dijete (2)</p> <p>Dijete samo mora odlučiti o svom identitetu (2)</p> <p>Ne treba skrivati</p> <p>Stvara nesigurnost kod djeteta</p>	<p>Neprihvatljivo</p> <p>Ekstrem</p> <p>Zbunjujuće za dijete (4)</p> <p>Eksperiment (2)</p> <p>Bolesno</p> <p>Dijete može postati žrtva okoline zbog nerazumijevanja</p> <p>Roditelji mu žele dobro</p> <p>Dijete neće znati niti spolnost niti gdje pripada</p> <p>Roditelji su sebični</p>	<p>Zbunjujuće za dijete</p> <p>Nije ok namjerno kriti spol djeteta</p> <p>Predrastično</p> <p>Štetno za dijete</p> <p>Nerazumijevanje svrhe i poante</p> <p>Namjera roditelja je zaštititi dijete od pokušaja okoline da socijaliziraju dijete u neku ulogu</p> <p>Roditelji si previše dopuštaju</p> <p>Roditelji previše kontroliraju dijete</p> <p>Dijete nije vlasništvo roditelja</p>	<p>Zbunjujuće za dijete (4)</p> <p>Roditelji imaju dobru namjeru</p> <p>Djetetu treba dopustiti izbor</p>	<p>Nema smisla</p> <p>Eksperiment</p> <p>Dijete mora znati tko je, to je stvar identiteta</p> <p>Traumatiziranje djeteta</p> <p>Provokacija</p> <p>Dijete je premlado za to</p>
	Do koje granice je prihvatljivo umanjiti važnost spola djeteta?	<p>Neutralne igračke</p> <p>Rodno neutralna odjeća</p> <p>Dok je dijete malo može mu se oblačiti i „muška“ i „ženska“ odjeća, a kasnije neka samo bira</p>	<p>Omogućiti jednake igračke</p> <p>Učiti istim vrijednostima</p>	<p>Dopustiti djetetu da se odijeva u odjeću netipičnu za njegov spol ako želi</p>	<p>Beba može nositi i „mušku“ i „žensku“ odjeću</p> <p>Djelomično jer na odgoj utječe i društvo</p>	<p>Djelomično jer na odgoj utječe i društvo</p>
	Biste li vi kao roditelji odbacili spolno tipiziranje djece?	Djelomično (5)	Djelomično (7)	<p>Da (1)</p> <p>Ne zna (1)</p> <p>Djelomično (3)</p>	<p>Djelomično (6)</p> <p>Ne zna (1)</p>	Djelomično (5)

	Do koje mjere biste vi kao roditelji odbacili spolno tipiziranje djece?	Što više neutralnih stvari Odjeća sukladna spolu djeteta Rodno neutralne igračke (2) Izbjegavanje stereotipiziranih priča i slikovnica Izbjegavanje praksi koje naglašavaju da dječak mora biti jak, divlji Djeca će obavljati sve kućanske poslove neovisno o spolu	Odbacivanje različitih odgojnih mjera s obzirom na spol djeteta (3) Odjeća sukladna spolu djeteta (djevojčici haljine) Ne radikalno kao Švedski primjer (3) Odgajati prema spolu i kroz odgoj objasniti razlike i sličnosti između muškaraca i žena i uputiti dijete da ne stereotipizira ljude oko sebe	Definitivno odbacivanje različiti odgojnih mjera s obzirom na spol Djelomično odbacivanje stereotipizacije u odgoju Odbaciti rodno tipiziranje, ali je teško sad procijeniti do koje mjere Jednako učenje temeljnim vrijednostima Pojasniti funkcioniranje okoline	Djelomično odbacivanje tipiziranja Dopustiti tipiziranje do određene mjere	Dječaku ne oblačiti rozu haljinicu Odbacivanje rodnog tipiziranja u odnosu prema djeci Podjela kućanskih poslova
Uključenost očeva u odgoj djece	<i>Dobra majka i dobar otac</i>	Jednako	Jednako	Jednako Nema razlika, postoji <i>dobar roditelj</i>	Jednako Treba biti <i>dobar roditelj</i> Ne bi trebalo biti razlike	Ne bi trebalo biti razlike
	Dominacija majke u djetetovoj prvoj godini	Dojenje (3) Biološka uvjetovanost (3) Društvena uvjetovanost Zbog roditeljskog dopusta Očevi mogu kompenzirati drugim	Prirodno (2) Logično Biološki razlozi (2) Povezanost djeteta s majkom Otac bi trebao sudjelovati u raznim aktivnostima	Biološka uvjetovanost (2) Privrženost djeteta s majkom I otac može biti jednako važan djetetu (2) Društvena uvjetovanost Dojenje(2)	Biološka uvjetovanost (3) Privrženost majke prema djetetu Medicinski aspekti Instinktivna povezanost majke i djeteta (2)	Dojenje (2) Nužnost I muškarac treba biti uključen (2) Biološki uvjetovano

		aktivnostima (2)		Otac bi trebao sudjelovati u raznim aktivnostima	Društvena uvjetovanost (3) Dojenje	
	Je li dobro izjednačavati očevu i majčinu odgojnu praksu?	Da (5)	Da (7)	Da (5)	Da (7)	Da (5)
	Pojašnjenje	Ako žena radi događa se ravnopravnost u smislu zarade Majka ima više vremena za sebe Društvo će promijeniti očekivanja od majke	I otac je roditelj kao i majka Otac ne može cijeli život biti „drugi“ roditelj Potrebno je da se oba roditelja jednako brinu (3)	Da, ali je to teško jer majka ne znači isto djetetu kao i otac Sve je to društveni konstrukt - otac može biti privrženiji djetetu od majke (3) Dijete je odgovornost oba roditelja, a ne samo majke	To utječe na društvo i izjednačavanje prava (2) Takvi roditelji su primjer svojoj djeci	Danas je sve to isprepletano, nema više granica Majke i očevi trebaju zajedno zadovoljavati djetetove potrebe i brinuti oko njega (2)
	Tradicionalne obitelji	U redu ako sami to odluče i ako nije nametnuto (2) Može dobro funkcionirati Ovisi o obitelji Trebalo bi djetetu prikazati različite stvari koje bi žena mogla raditi	Osobna stvar obitelji (2) Nema ništa loše Ovisi o razlozima i situaciji	Nije fer ni prema kome Opresivno Ne može se suditi ako njima to odgovara (2) Sporazum i dogovor (2)	Nema problema U redu ako njima to odgovara (4) Važna je dosljednost u odgojnim postupcima Važno je osvijestiti postojanje drugačijih podjela obiteljskih uloga	U redu je Ne mora nužno biti krivo Važno da se otac i majka slažu oko toga Važno da nema sukoba oko toga

	Deklarativno podržavanje feminizma	Utjecaj društva (4) Jedno je govoriti u teoriji, a drugo je praksa	Pogrešno poimanje feminizma (3) Feminizam ima problem imidža Ovisi o situaciji i partneru Jedno je govoriti u teoriji, a drugo je praksa	Utjecaj društva Strah - ponavljanje ustaljenog odgoja (3) Nesigurnost Želja za zaštitom djeteta Sumnja u vlastite ideale	Utjecaj društva Strah od novoga Vraćanje na poznate obrasce ponašanja Osjećaj sigurnosti Instinktivno djelovanje	Ponavljaju odgoj svojih roditelja Utjecaj društva
Majčino zaposlenje	Brzo vraćanje na posao	Zakon Ništa protiv Ok ako majci to odgovara Bitno da netko brine o djetetu Uključenost oca	U redu Ok ako je psihički i fizički stabilna Kako god majka želi (2) Nije problem ni naći skrb za dijete jer jaslice primaju djecu sa 6 mjeseci	Nije dobro za ženu psihički ni fizički Mladi roditelji se nisu stigli uhodat u brigu za dijete Nije dobro ni za dijete ni za majku Kompleksna situacija	Nije dobro za djetetovo zdravlje Stvar ženine odluke (2) Financijski razlozi	Ne vidi se problem u tome Uključenost oca (2) Ovisi o duljini radnog vremena Ovisi o biološkim karakteristikama i potrebama djeteta U Zagrebu nema skrbi za dijete od šest mjeseci
	Je li bolje ako je majka 2-3 godine nezaposlena ili ima skraćeno radno vrijeme nego da radi puno radno vrijeme?	Ne (3) Ovisi (2)	Ne (7)	Da (2) Ne (3)	Ne (5) Ovisi (2)	Da (2) Ne (3)
	Pojašnjenje	Ovisi o očevoj uključenosti Svakako bi bilo dobro imati skraćeno radno vrijeme Ne stavljati naglasak na majku - zašto otac ne bi imao skraćeno radno vrijeme	Bitna je kvaliteta vremena provedenog s djetetom Nije dobro ako je dijete u interakciji samo s majkom Za dijete je dobro da ide u	Vrtić - socijalizacija Nije dobro za majku Nije dobro za dijete Previše je da je majka 2-3 godine doma Dobro je kad	Vrtić - socijalizacija I otac treba biti uključen Ovisi o tome što majka radi	Bolje za dijete zbog ostvarenja bliskosti Otac također može ostati doma to vrijeme, a ne samo majka Bolje je da dijete ne ide u sustav Baka i djed mogu brinuti o

			vrtić	roditelj ima fleksibilno radno vrijeme		djetetu
	Pozitivne posljedice majčine zaposlenosti po dijete	Financijska stabilnost Mogućnost da se djetetu priušte neke aktivnosti i pribor	Financije omogućavaju školovanje djeteta Kćer ima primjer da može raditi Uči se vrijednostima Uči se radnim navikama	Razvoj samostalnosti	Duži boravak djeteta u vrtiću Druženje s vršnjacima Razvoj samostalnosti	Financijska stabilnost Stabilni odnosi ukućana Mogućnost da se djetetu priušte neke aktivnosti i pribor
	Negativne posljedice majčine zaposlenosti po dijete	Osjećaj odbačenosti	Ako roditelj previše radi nema vremena za dijete	Dijete može postati nesigurno i zapušteno Usamljenost djeteta		Usamljenost djeteta
	Posljedice majčine zaposlenosti po majku	Ljubav prema poslu Stres ako je prisiljena raditi zbog obiteljskih financija	Majka se bolje organizira ako ima više uloga		Majčino zadovoljstvo	
	Mogu li očevi jednako dobro brinuti o djeci kao i majke?	Da (5)	Da (7)	Da (5)	Da (7)	Da (5)
	Pojašnjenje		Spol/rod nije presudan aspekt	Ovisi o osobi, a ne o njenom spolu/rodu Ovisi o situaciji - otac čak može biti i bolji od majke	Otac može biti i bolji od majke Ovisi o osobi	
Majčin aktivizam	Poznanstvo (bliska osoba)			Majka i baka		
	Mišljenje o takvom	Pozitivno - pokazuje	Svatko se treba izboriti za ono	Ok dok nije štetno za dijete	Ok dok nije štetno za dijete	Potencijalno moguć negativan

	aktivizmu majki	djetetu da može ispraviti nepravdu i boriti se za svoja prava Upitno koliko to ima učinka Ovisi za što se prosvjeduje	u što vjeruje Bolje je reagirati nego šutjeti Ako majka to želi, neka to radi	Učiš dijete da se bori protiv nepravde i za ljudska prava To je genijalno	Ok dok nije zalučena Pokazuješ djetetu da se bori	stav društva Dobra praksa
	Jesu li majke aktivistkinje problem ili resurs za školu?	Problem (/) Resurs (1) Mogu biti oboje (4)	Problem (/) Resurs (/) Mogu biti oboje (7)	Problem (/) Resurs (1) Mogu biti oboje (4)	Problem (/) Resurs (/) Mogu biti oboje (7)	Problem (3) Resurs (1) Mogu biti oboje (1)
	Razlozi zbog kojih bi mogle biti resurs	Mogla bi dati informacije o nekim stvarima Može se iskoristiti unutar sustava za neke potrebe škole	Ako imaju zajednički interes sa školom	Mogu primijetiti da nešto nije u redu u školi (neku štetnu praksu) Mogu potaknuti druge na razmišljanje	Mogu pomoći pedagogu da se zajedno izbere za nešto novo	Možemo nešto naučiti od njih
	Razlozi zbog kojih bi mogle biti problem	Nametljivost	Možda nije dovoljno kompetentna Roditeljima nije mjesto u svakom aspektu školovanja Stalno žele nešto mijenjati Mogle bi se boriti protiv nekih školskih odluka Mogu se zamjeriti profesorima - štetno za dijete Nametljivost	Neslaganje s drugim roditeljima Ako ravnatelj i drugi zaposlenici škole nisu za aktivizam Ako je škola u manjoj sredini	Zbog tradicionalne orijentacije naših škola Skriveni kurikulum zapostavlja žene	Škola ima puno drugih obaveza i ne bi bilo vremena baviti se takvim majkama Dolazila bi u školu barem jednom tjedno sa svojim problemima Zbog načina na koji sustav funkcionira

Stavovi	Utjecaj na stavove	Obrazovanje (2) Iskustvo Odgoj (2)	Studij (4) Vlastita majka Odgoj Iskustvo Mediji	Žene u obitelji Mediji Iskustva Majka Baka Fakultet Članci Knjige Istraživanja Odgoj Obitelj Otac Braća	Majka Sestra Fakultet (4) Literatura Obitelj Društvo Vjera Prkos Okolina Kolegiji	Studij (3) Internet Obitelj Okolina Odgoj
	Jesu li se stavovi o feminizmu i majčinstvu mijenjali otkad studiraju?	Da (3) Ne (2)	Da (7)	Da (5)	Da (5) Ne (2)	Da (3) Ne (2)
	Na koji način su se stavovi mijenjali otkad studiraju?	Prošireni vidici Studij je utjecao na mijenjanje vlastitih i prihvaćanje i razumijevanje tuđih stavova Produbili su se stavovi	Studij je proširio vidike Kritičko razmišljanje Širi pogled na svijet	Fakultet je potvrdio da je bitno reagirati Prošireni vidici	Dobivanje šireg spektra Mijenjanje predrasuda Prihvaćanje tuđih stavova	Jako su se promijenili, pogotovo o feminizmu Jako puno
	Pojašnjenje zašto se stavovi nisu mijenjali otkad studiraju	Učvrstili su se već postojeći stavovi			Učvrstili su se već postojeći stavovi	Učvrstili su se već postojeći stavovi
	Čime tumače te promjene	Iznošenje mišljenja na nastavi i uvažavanje drugih	Više razmišljanja i uviđanja stvari oko sebe Usvajanje novih znanja	Usvajanje novih znanja Čitanje znanstvene literature i slušanje kolegija	Prilike za sudjelovanje u istraživanjima Slušanje raznih kolegija i raznih područja	Uviđanja stvari oko sebe (tv, reklame) koje se prije nisu primjećivale Slušanje kolegija i određenih profesorica

				Promjena sredine Znanstveni diskurs	Interakcija na kolegijima	
	Jesu li aktivno propitivali utemeljenost ovih stavova?	Da (5)	Da (7)	Da (5)	Da (7)	Da (5)
	Načini na koje su aktivno propitivali stavove	Parlaonica na nastavi	Razmišljanje i o svojim i o tuđim stavovima Usporedba novog znanja s ranijim	Razmišljanje i o svojim i o tuđim stavovima	Razmišljanje i o svojim i o tuđim stavovima Uvažavanje drugih Razmišljanje uzrokuje i stvaranje skroz novih stavova	Mediji Rasprave s drugim ljudima
	Mogu li procijeniti reprezentativnost svojih stavova za sve studente s njihove godine?	Teško je procijeniti (5)	Teško je procijeniti (7)	Teško je procijeniti (5)	Teško je procijeniti (7)	Teško je procijeniti (5)
	Pojašnjenje	Slabo poznavanje kolega Pasivnost kolega na nastavi Davanje društveno poželjnih odgovora	Ljudi ne pričaju puno, nemaju mišljenje i ne iskazuju stavove Bar bi se načelno složili Slabo poznavanje kolega Stavovi bi im bili slični (2) Mogu potvrditi stavove za one koje poznaju	Vjerojatno bi se većina načelno složila s njima Većina bi se deklarativno složila s njima Ne bi se svi složili sa svima Dio ženske populacije se ne bi složio, no većina bi	Podijeljenost stavova Nije dobro generalizirat Svi imaju neki zajednički motiv kao studenti pedagogije Slabo poznavanje kolega Kolege ne iznose mišljenje i stavove	Načelno bi se veliki broj kolega složio Individualno je teško procijeniti
	Procjena vlastite iskrenosti u odgovorima	Iskreno (5)	Iskreno (7)	Iskreno (5)	Iskreno (7)	Iskreno (5)
	Pojašnjenje	Iskrenost zbog male grupe	Iskrenost zbog anonimnosti	Iskrenost zbog međusobnog poznavanja		

			Znanje o važnosti iskrenosti u istraživanjima	sudionica		
Kraj			<p>Odnos medija prema feminizmu</p> <p>Slaba zastupljenost žena u Saboru</p> <p>Feminističko majčinstvo ovisi o području u kojem živimo</p> <p>Feminističko majčinstvo je budućnost</p>			